

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Søllerød bogen 1977

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1977

udgivet af

Historisk-topografisk Selskab for

Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1977 er sat med Linotype Janson.
Papiret er Thai-Cote.
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD.
Sat og trykt hos Poul Kristensen, Herning, i 1800 ekspl.

Redaktion af Selskabets publikationer:
Stadsbibliotekar *Annalise Børresen*
Søllerød Kommunebiblioteker,
Biblioteksalleen 1-5, 2850 Nærum. Tlf. (02)800486

ISBN 87-87113-17-1

Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen, bedes sendt til redaktøren,
stadsbibliotekar Annalise Børresen, Søllerød Kommunebiblioteker, 2850 Nærum.

Eftertryk uden kildeangivelse er ikke tilladt.
Ved aftryk i større omfang må tilladelse indhentes gennem redaktionen.

INDHOLD

Bønderne i Søllerød

Af korrespondent *Kirsten Voss* 9

Raderinger med Søllerød-motiver

Af major *Erik Sinding* 105

Vedbækprojektet. I marken og i museerne

Af universitetslektor, mag. art. *Erik Brinch Petersen*,

stud. mag. *Jens Henrik Jønsson*,

stud. mag. *Peter Vang Petersen* og

forskningsrådsstipendiat, cand. scient. *Kim Aaris-Sørensen* 113

Selskabet 1.4.1976-31.3.1977

Af professor, dr. phil. *Roar Skovmand* 177

Selskabets regnskab 185

Bønderne i Søllerød

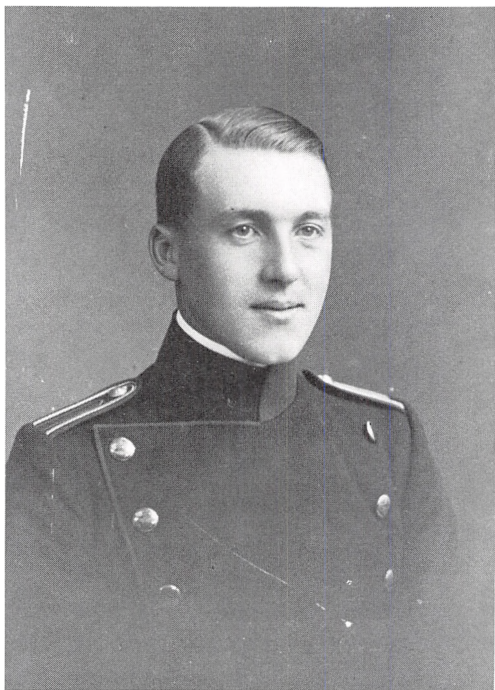
Af Kirsten Voss

Bønderne i Søllerød er baseret på skildringer bragt af bondekonerne Margrethe Didrichsen (1797-1881) og Ane Marie Mortensen (1837-1905), Rygård, Øverød, og bondeægteparret Niels Christoffersen (1830-1906) og Ane Kirstine Christoffersen (1845-1929), Christoffersengården, Gl. Holte.

Det er ikke blevet til mange studier i arkiver, men derimod til en redegørelse af, hvad der er blevet mig fortalt. Disse oplysninger er beretninger og genberetninger fra en tid, da mundtlige skildringer af skikke og hændelser, arbejdsformer og familieliv i dagligdag og fest, var en naturlig ting – en tid, da de gamle fortalte, medens børn og unge ivrigt lyttede. Det var nemlig dengang – før massemediernes tid – god underholdning. Man var interesseret i denne viden. Den ansås for at være god at have, og en dag gav man den vel selv videre. Gennem mit arbejde med at indsamle oplysninger til lektor Gunnar Sandfelds »Søllerød som det var engang« om Søllerød sogns bondeslægter fik jeg af min afdøde tante, fru Anna Nitsche Sørensen, f. Christoffersen (1884-1975), og hendes nevø, afdøde handelsgartner Georg Mortensen (1897-1974), et meget omfattende materiale om livet på bondegårdene i 1800-tallet. Disse to efterkommere af de gamle slægter har afgivet helt samstemmende oplysninger om bondelivet på de store gårde i Søllerød sogn (der dengang havde samme udstrækning, som Søllerød kommune har i dag), og det har forekommet mig naturligt, at dette stof skulle gives videre, fordi det kan have værdi som en del af Søllerød sogns historie.

I forrige århundrede var Søllerød kommune bondeland. Her levede man i sin hverdag, man arbejdede på stedet. Mange dejlige lyststeder havde kommunen – eller sognet – ganske vist, men det var bondegårdene, der

*Bondeland og
bondekultur*

Georg Mortensen (1897-1974). Foto 1918.

Anna Christoffersen (1884-1975). Foto o. 1910.

dominerede landskabet og dagligdagen. Gårdene gav arbejde til beboerne: folkene på gårdene, husmændene og håndværkerne. Hvordan levedes livet da på en bondegård dengang? Hvad arbejdede man med, og hvordan festede man?

Bondekulturen her i sognet må utvivlsomt ses i lyset af de geografiske forhold. Søllerødbøndernes levevis har ikke været tidstypisk. Københavns nærhed har præget dem, og selv om bondetraditionerne blev holdt højt i hævd – og det gjorde de – levede man på mange punkter borgerligt. Jeg nævner dette, selv om jeg er klar over, at flere slægtled måske ville protestere, om de læste dette ...

Standsbevidsthed

For de ønskede sandelig ikke at blive sammenlignet med borgerskabet i København. Dertil var deres standsbevidsthed alt, alt for stor. Dette københavnske borgerskab, som altid var i pladstrang, som ikke var *besiddende* (dette ord kommer igen og igen i notaterne; de ejede jo ikke *jord!*), og som stødte an ved deres direkte adfærd og udtryksmåde, ja, disse byboere ...

Et lille eksempel: Ane Marie Mortensen (1837-1905), Rygård, fortalte familien om deres købmand i København, som de besøgte, og som også aflagde besøg på Rygård: »De boede jo noget beklemt, men havde dog et godt hus med tilbygninger og gårdsplads. Der var meget højt til loftet i deres stuer, og det virkede helt anseligt, men da jeg beundrede hjemmet, tænkte, så sagde hun (værtinden): 'Ja, vi bor dejligt, ikke?'«. – Sådan talte man ikke, rose sit eget, forargeligt! Da samme købmandspar havde besøgt Rygård og udtrykt deres mening om den smukke park, havde Ane Marie rigtignok også svaret: »Tænk, synes De virkelig!«.

Relationer til København

Men relationerne til København må i høj grad tages i betragtning. Indtil 1880'erne solgte bonden sine produkter i Hovedstaden, og han, og også hans familie, kom ofte til København. I begyndelsen af 1800-tallet kørte bonden selv ind med sine varer. Hjemrejsen fra København med penge på lommen var ikke ufarlig, og han medførte da også en kølle til forsvar mod eventuelle overfald. De bedste og hårdeste køller var lavet af guldregne-

Copie

"af det til Matriculeringen brugte Tiert
med derpaa anlegtede Taster"

over

Jørgen Didriksens Gaards Jorder
i Overød Byge, Søllerød Sogn,
Solihjelunds Herred, Njølenshavns Amt

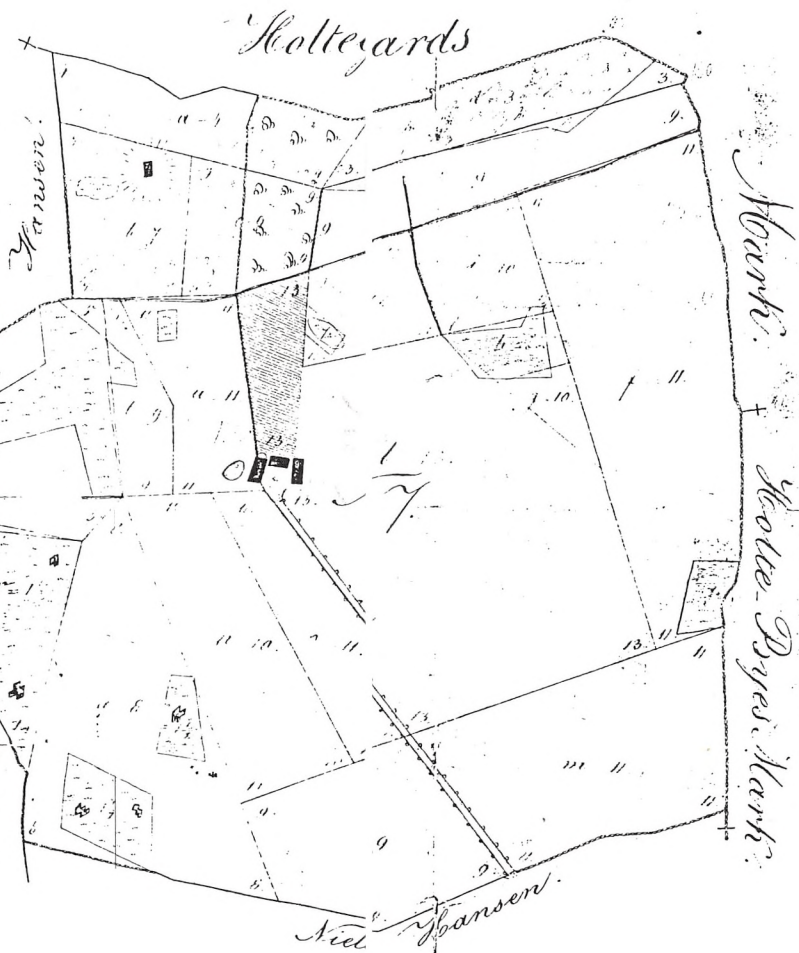
revideret i Overensstemmelse med Plac. af 24. Juni 1840, og tjener
saaledes ikke til Hjemmel i Landdoms Skrifter.

Matriculerings-Contoirt d. 5. Februar
1842.

M. J. Jørgensen
Landmaaler og Assistent
ved Matricul.-Contoirt.

100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000 1100 Al.

Matriculskort af 5. februar 1842 over Jørgen Didriksens Gaards
Jorder. Rygård ses midt i kortet. Til venstre for gården ses Okse-
mosen.

Udleveret 1/2 1842

1842

marv. Et let slag af en på Søllerød Museum bevaret kølle beviser denne påstand. Fra 1830-40 drog storbonden dog ikke mere selv af sted. Når aftalen med købmanden var i orden, afså han blot en husmand eller karl til at køre frem og tilbage. De store gårde handlede da med købmænd og sendte vogn eller vogne ind til København flere gange om ugen, de mindre handlede på torv.

Købmændene var altså en nødvendighed for bønderne, men alligevel ... det *var* dog kun handelsfolk. Det titter stadig frem i beretningerne om de gamle i familien og deres udtalelser. – Den er pudsigt, denne blanding af foragt og beundring for byboerne, for på mange punkter efterlignede de dem jo: klædedragt, møblering, kostvaner. Også sproget må være blevet efterlignet, idet meddelerne talte »gammelkøbenhavnsk« som deres forældre og bedsteforældre før dem. Det ville være romantisk blot at se på bondetraditionerne og overse påvirkningerne fra hovedstaden. Man må erkende, at bønderne her var »københavnerbønder«.

Handelsfyrsterne på deres lyststeder herude respekterede bønderne bestemt, og fabrikanterne forstod de – det var jo producenter som de selv – *me-en jorden*, den var dog nummer eet.

Haver og parker

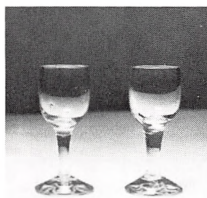
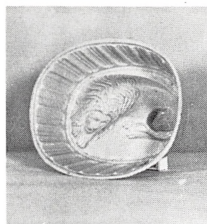
Apropos jord: Mange af Københavns indbyggere havde små haver til deres huse eller lejligheder, vist mest nyttehaver. Ane Marie Mortensen, Rygård, kaldte dem hånligt »rabarberhaver«, og det var, så vidt jeg ved, en almindelig anvendt betegnelse. Herude var haven helt afgjort et statussymbol, fiskedam var meget yndet, og lysthus skulle man også have, i hvert fald i sidste halvdel af 1800-tallet. Egebækgårds og Rygårds parker var seværdigheder allerede i første halvdel af 1800-tallet. Der har også hørt fiskedam til Rygård. Den ses tydeligt på »Matriculskort af 5. februar 1842« over Jørgen Didrichsens Gaards Jorder. Det var således en »naturlig« dam (med karper og karusser). Gl. Holte Gadekær (Store Holte Gadekær) havde tidligere været en af de syv fiskedamme hørende til Gl. Holtegaard. – Og om haverne konkurrerede man.

Iøvrigt elskede bønderne at besøge kongeslottenes parker for derefter at

tage hjem og efterligne dem. Man tog til København, Hillerød og Fredensborg. Ane Kirstine Christoffersen, Christoffersengården i Gl. Holte, fortalte, at hun som 17-18-årig sammen med en flok unge piger og unge mænd var på udflugt til Fredensborg Slot. Her havde hun en *meget* stor oplevelse. Medens de spadserede i parken, kom en hofdame ud til dem med en invitation til de unge piger (invitationen gjaldt ikke de unge mænd). De blev vist ind i en pavillon, hvor grevinde Danner sad sammen med sine hofdamer og broderede ved thebordet. Benovelsen var stor, men grevinde Danner spurgte dem venligt, hvor de kom fra, fik dem til at fortælle lidt, og viste dem rundt i slottet, medens hun berettede om, hvordan det lige var blevet gjort i stand, og viste dem nyrestaureringer. Ane Kirstine var meget betaget af Kuppelsalen, Havesalen og Rosensalen, men aller-allermest af Danners og hofdamerne krinolinekjoler, som hun i detaljer kunne beskrive resten af sit liv. Hun fortalte, hvordan krinolinekjolerne havde vidden samlet *bagtil* i stedet for i siderne – hvordan pigerne, da de kom hjem, havde tippet deres mødre om lignende kjoler – og selv om de ikke havde fået ovale krinoliner, havde de dog fået gennemtrumfet kjoler syet af enorme mængder silkestof med lag på lag på *lag* bagpå.

Når man tog på familieudflugt til Hovedstaden, kombineredes turen sædvanligvis med indkøb. Kvinderne købte først og fremmest stoffer til beklædning. Deres bedste ting blev syet i København, medens dagligtøj og børnenes tøj syedes lokalt (i 80'erne og 90'erne hed den lokale syerske Tala Tranberg. Efter denne periodes barneportrætter at dømmе, har hun været en dygtig syerske. Hun blev senere gift med tømrmester Andersen, Marievej i Holte).

Ofte skulle der købes gaver til familiefester og højtidsdage: porcellæn og fajancer, sølvtøj og glassager. Man foretrak kgl. porcellæn og fajance frem for Bing & Grøndahl, for »det kgl. var de da bedst kendt med«. Sølv-tøj: empire i mange mønstre med ciseleringer. Det har undret mig, at der omkring på gårdene har ligget så meget Fabritius-sølv, indtil jeg opdagede, at den kendte møntgardein og sølvsmed, Jacob Gregorius Fabritius, har

Blåblomstret
fajanceterrin.
Bornholmsk lervad.
To snapseglas med glat
stilk.

boet i Øverød på det yndige lille lyststed »Fredensdal« ved nordbredden af Søllerød sø. Det har sikkert stimuleret interessen for Fabritius-sølvet. Foretrukne glassager: Holmegaard/Kastrup, helst noget facetslebet og med dekor egeblade, pileblade og springende hjorte.

Efter at indkøbene var overstået, kom madkurven frem. Man gik i Tivoli, ved Langelinie (ikke *på* Langelinie, som vi siger i dag), og man gik på konditori. Når man havde god tid, gik turen om ad Frederiksberg Have.

Teaterbesøg

Om vinteren gik man i teatret, Det kgl. Teater og Folketeatret. Georg Mortensen fortalte, hvordan hans bedsteforældre på begge sider drog til København til dilettantkomedie, de dengang så populære selskabelige »privatkomedier«.

Håndarbejder

Kvindernes håndarbejder var afgjort bestemt af bondetraditioner, men f.eks. silhouetklip (hele Mortensen-familien på Rygård) og blomstermaling på silke må være påvirkning fra København.

Når hovedstaden nu har fået, hvad der tilkommer den, vil vi koncentrere os om livet på Rygård og Christoffersengården. Som livet levedes på disse to gamle slægtsgårde, er det levet på de øvrige store gårde her i sognet. Mønstret og traditionerne har været de samme. Det fremgår af beretningerne, at gårdene stort set blev drevet efter samme mønster til forskellige tider, og at slægt efter slægt holdt fast ved sædvaner og traditioner, selv om forbedringer i driften blev indført. Man afveg ikke gerne, for der blev ikke set mildt til de første, der brød med nedarvede skikke. Ikke før slutningen af forrige århundrede og tiden omkring århundredskiftet begyndte forandringerne at ske i hurtigt tempo og den nyere tids indflydelse at gøre sig gældende.

Som man vil se af lektor Gunnar Sandfelds »Søllerød som det var engang«, 3. samling, har alle de store Øverødgårde på et eller andet tidspunkt været i Didrichsen/Mortensen-slægtens eje: Vejlegård, Rygård, Havarthigård, Paradisgården, Skovly og Højbjerggård. Tilknytning til Christoffersenslægten havde Gl. Holte-gårdene: Christoffersengården, Hans Jensens Gård, Langkærgård og Egebækgård samt Trørødgårdene:

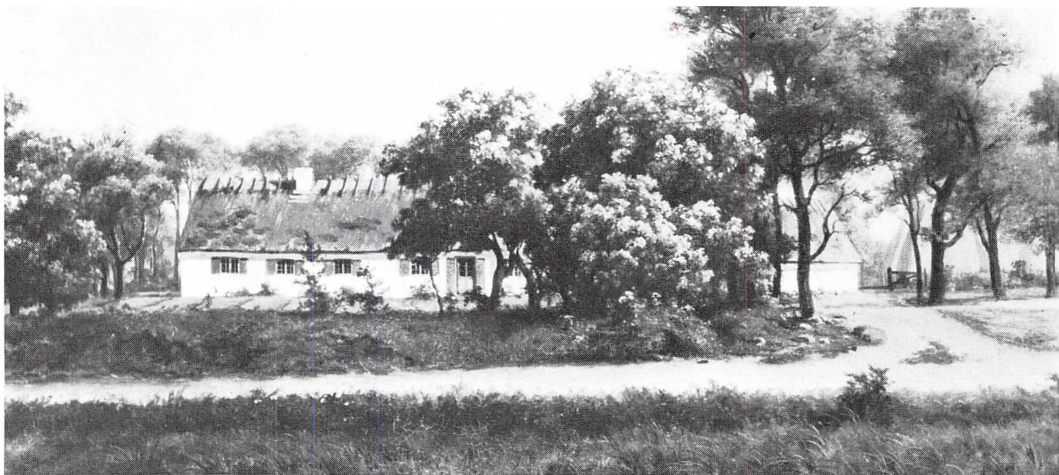

Rygård. Foto 1904.

Trørødgård, Lindevangen og Langagergård. Stamtavlerne udarbejdet af lektor Gunnar Sandfeld hovedsagelig på grundlag af Georg Mortensens slægtsoptegnelser viser, i hvor høj grad bondeslægterne var indgiftede i hele forrige århundrede, helt op til århundredskiftet.

RYGÅRD

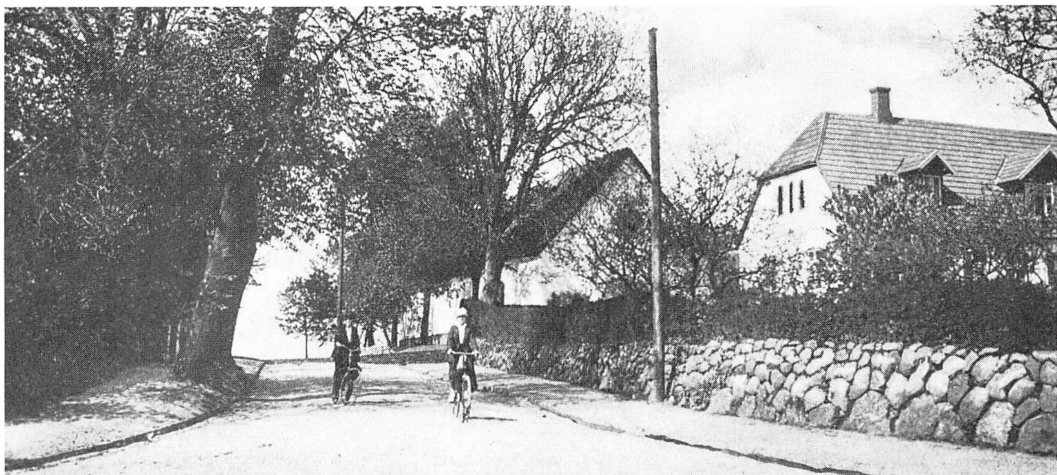
Matr. nr. 7 af Øverød, Rygård, var i Didrichsen/Mortensen-slægtens eje i ca. 100 år. Det var en meget gammel gård, allerede nævnt i matriklen fra 1688 som Ryes Wangen. Gården blev udflyttet fra landsbyen Øverød omkr. 1790. I 1819 blev den købt af den rige bonde, Rasmus Nielsen, ejer af matr. nr. 4 af Nærum. Hans ældste datter, Margrethe Charlotte, blev samme år gift med Jørgen Didrichsen, søn af Didrich Hansen, Vejlegård, og det unge par fik gården overdraget ved skøde af 29/12 1820. Ægteskabet

Gårde i slægternes eje. Havartigård før 1866. Maleri af A. Schovelin, 1873.

Vejlegård. Maleri af A. Schovelin, 1873.

Langagergård, Trørød. Foto 1910.

Lindevangen. Foto 1943.

var barnløst, og efter Jørgen Didrichsens død i 1854 sad hans enke som Rygårds ejer indtil 1868, da hun ved gavebrev skænkede gården til sin mands søstersøn, Christoffer Mortensen fra Paradisgården, og sin søsterdatter Ane Marie Mortensen Larsdatter, f. på Trørødgård, som havde bestyret Rygård for hende fra deres giftermål i 1857. Rygård var på dette tidspunkt på ca. 100 tdr. land. Christoffer og Ane Marie Mortensens næstældste søn, Hans Mortensen, overtog gården i 1893. Han giftede sig i 1895 med Marie Christoffersen fra Christoffersengården i Gl. Holte, og det er deres eneste søn, Georg Mortensen, som har givet mig de oplysninger, han selv modtog. I 1918 blev Hans Mortensen af økonomiske grunde tvunget til at sælge slægtsgården, og den var derefter i handelen med mange skiftende ejere i mere end en snes år, indtil professor Palle Suenson i 1940 købte den.

Rygårds ejere gennem 100 år:

1819-1820

Rasmus Nielsen og Ane Pedersdatter

1820-1868

Jørgen og Margrethe Didrichsen

1868-1893

Christoffer og Ane Marie Mortensen

1893-1918

Hans og Marie Mortensen

Rasmus Nielsen

Den første i slægten, som var ejer af Rygård, var således Rasmus Nielsen (1764-1831) fra Nærum. Han kom hertil fra Fyn som soldat, syntes om egnen og blev avlskarl på en gård i Nærum, inden han købte sin egen gård, matr. nr. 4, som lå der, hvor senere Andelsbageriet i Nærum kom til at ligge. Han giftede sig i 1793 med Ane Pedersdatter (1764-1840), en datter af

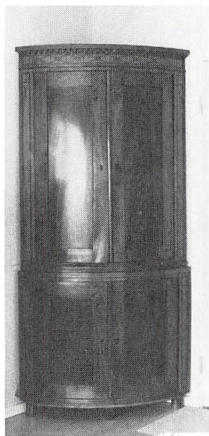
Margrethe Didrichsen
Rasmusdatter
(1797-1881), Rygård.
Foto 1857.

gårdmand Peder Larsen, matr. nr. 5 i Nærum, den der udflyttedes efter brand i 1815 og blev til »Egevang«. De fik fire børn: Margrethe Charlotte (1797-1881), g. 1819 med Jørgen Didrichsen, Vejlegård, Birthe Christine (1801-1886), g. 1828 med Hans Pedersen, Langesminde, senere kaldet Skovly, Ane Marie (1804-1894), g. 1832 med Lars Hansen, Trørødgård, og Christian (1810-1886), som arvede faderens ejendomme.

Rasmus Nielsen drev sin gård i Nærum, så han hurtigt blev en holden mand. Man sagde om ham, at »pengene gerne ville blive hos ham«, men det viste sig, at han også kunne få dem til at yngle. Han havde mange offentlige hverv og vandt også anerkendelse på højere steder. I 1804 modtog han således Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs »fjerde sølvbæger« for en have, hvori han havde 89 frugttræer, »der nu ere frugtbærende, og har i 1804 avlet 11 Lpd. 12 Pd. Humle samt forskellige Slags Kiøkken-Vækster. Haugen er indhegnet med Steengierder og dyrket med megen Orden«. Rasmus Nielsen var en af de første i landet, og den første i amtet, som modtog Landhusholdningsselskabets sølvpokal. Disse sølvpokaler er blevet uddelt siden 1804 til foregangsmænd og -kvinder som påskønnelse for »pionergerning, slid og snilde« og har bidraget til at skabe et rigere og kønnere Danmark på mange områder. På Rasmus Nielsens tid var en sådan frugthave noget ganske nyt, idet både gårdmænd og husmænd hidtil havde nøjedes med de kálhaver og kálgårde, som i flere generationer havde ligget ved gårde og huse. Nu tog Rasmus Nielsens familie og naboer eksemplet op, og frugt- og køkkenhaver blev anlagt ved gårdene herude.

Rasmus Nielsen har vel nok haft sin ældste datter i tankerne, da han købte Rygård, siden den allerede overdrages hende og hendes mand året efter købet.

Margrethe Didrichsen Rasmusdatter var en slægtsstolt kvinde. Hun holdt af at give sin viden videre og berettede indgående til den næste kone på gården, Ane Marie Mortensen Larsdatter, om slægten og dens levevis og om sædvaner og skikke i Søllerød sogn. Ane Marie Mortensen genfortalte sammen med sine egne oplevelser dette til sin sønnesøn, Georg

Buet hjørneskab
i elmetræ, o. 1800.

Spillebord med
klap og skuffe,
elmetræ, o. 1800.

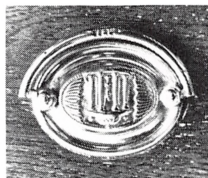
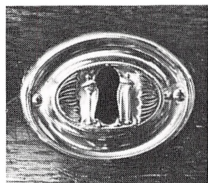

Mortensen, sin datterdatter Marie Rejsenberg, og den unge Anna Christoffersen, og eftertiden har grund til at være disse to bondekoner på Rygård taknemmelige derfor. Hver gammel mand eller kvinde tager noget med sig i graven, men disse kvinder har givet så meget videre, at deres efterkommere har kunnet danne sig et fyldigt billede af bondelivet, som det levedes her i Søllerød på deres tid.

*Jørgen og Margrethe
Didrichsen*

Jørgen og Margrethe Didrichsen gjorde Rygård til en mønstergård og den førende i sognet. Opdraget som de var på store givende gårde førte de en rig ballast af viden med i deres ægteskab. Jørgen Didrichsen var en dygtig landmand og havde stort overblik. Efterhånden som han blev en rig mand, kunne han tillade sig at eksperimentere med driften af gården, og heri støttedes han af sin selvstændige og iderige kone. Han var iflg. Margrethe en elskværdig og vittig mand, langbenet, slank og elegant og meget forfængelig med sin påklædning. Han elskede at se mange mennesker om sig, og ægteparret dyrkede megen selskabelighed («gæsteri» kaldte

Dragkiste i eg fra slutningen af 1700-tallet. Beslag samt kapitæl og basis på søjlerne af messing. Møblet stammede fra Vejlegård (Didrich Hansen) og kom til Rygård i 1819 ved sønnen Jørgen Didrichsens bryllup.

man det dengang, og dette ord blev brugt af alle meddelerne). Rygård blev samlingssted, hvad enten det drejede sig om sognegilder, familiegilder, eller de såkaldte »lege«.

I sine unge dage kørte Jørgen Didrichsen på »i-by-dagene« selv til København for at afsætte sine varer og købe ind, hvad gården ikke selv kunne frembringe af naturalier, salt, sukker, brændevin m.m., men ellers blev han, som alle storbønder her på egnen i første halvdel af 1800-tallet liggende i sin seng hele morgenen og det meste af formiddagen. Han fik sin morgenmad og frokost – man spiste frokost kl. 9 – bragt ind og lå så og læste: aviser, skrifter, bøger. Hen på formiddagen stod han op, vaskede og ragede sig, hvorefter han gik en tur i mark og stald, indtil det var middags-tid. Efter middag gav han så folkene besked om arbejdet, og når han havde

sovet sin middagssøvn, lavede han regnskaber og red på nabobesøg. Hans kone har fortalt, at sådan gjorde man nu dengang. Hovedsagen var at lede de andres arbejde godt og at forstå sig på at frembringe produkter, der kunne sælges til en god pris. Han brugte mange penge på møbler, klæder og sølvtøj. Allerede på hans tid var almuemøblerne skiftet ud med møbler i ædle træsorter, hovedsagelig mahogni med indlagt citrontræ og rosentræ i tidlig empire: salonbord med stole, skabssofa, kulissebord (indskudsborde), kommoder, skabe (et hjørneskab og et spillebord er skænket til Søllerød Museum af Georg Mortensens enke, afd. fru Ida Mortensen), standure, taffelure, spejle m.m. samt arvegods fra Vejlegård: sølvskab i nødde-træ, dokumentskab, dragkiste og klædeskab med skuffer (et såkaldt Danzigerskab) i egetræ.

Jørgen Didrichsen og politik

Jørgen Didrichsen var nationalliberal med hældning mod Bondevennerne. Han holdt blade af forskellig politisk farve, og på Rygård afholdtes mange sammenkomster med det ene formål at diskutere politik. En af Jørgen Didrichsens nære venner var den kendte bondefører, Jens Gregersen fra Kundby. Når han og hans kone, Sofie, f. Toftegaard, var i København, boede madam Gregersen på Rygård, og Jørgen og Margrethe Didrichsen tog også på besøg i Kundby. Det var slet ikke nogen lille rejse dengang. Ægteparret på Rygård var også meget interesseret i Grundtvigs højskoletanker. Da den første højskole skulle indvies i Rødding i november 1844, var der megen tale om at tage derover, men det måtte opgives, fordi Jørgen og Margrethe fejrede sølvbryllup samme måned og havde travlt med forberedelserne hertil.

Læseselskabet på Rygård

Ægteparrets interesse for folkeoplysning resulterede i, at de omkr. 1830 stiftede »Læseselskabet på Rygård«. De begyndte med gratis at udlåne bøger fra deres private samling samt tidsskrifter, bl.a. pastor Børresens blad »Bondevennen«, skrifter fra Landhusholdningsselskabet samt bladet »Den Frisindede«. Indtil for nylig var følgende materiale fra læseselskabet i familiens eje: »Dyrlægebogen«, en bog om skatter og afgifter, en bog om at behandle mælk og fløde, en havebog, en fremmedordbog, diverse

Ane Marie Mortensen Larsdatter (1837-1905), Rygård. Foto o. 1860.

Christoffer Mortensen (1818-1904), Rygård. Foto o. 1860.

landbrugsøkonomiske og historiske værker af Adolph Drewsen, Niels Giersing og Adolph Fibiger, en del bibelske skrifter samt et stort antal salmebøger og sangbøger. Landhusholdningsselskabet lånte eller forærede udlånet på Rygård nogle bøger, men ellers finansieredes alt af Jørgen Didrichsen. Margrethe har fortalt, at man ikke havde nogle regler, heller ikke for lånetid, men at hun førte bog over udlånene. Ane Marie Mortensen havde fået det indtryk, at folk, der havde ærinde på gården, ikke så nemt slap derfra uden en bog. Imidlertid fandt Margrethe ud af, at bøgerne ikke altid blev læst, simpelthen fordi der var mange, der slet ikke kunne læse! De dannede derfor et læseselskab. En gang om ugen i tiden mellem vinterslagtningen og forårsarbejdets begyndelse samledes nu, hvem der ville, til en læseaften på gården. Man forsøgte ikke at lære folk at læse, men læste op for dem. Aftenerne sluttede med afsyngelse af salmer og sange.

Læseselskabets virksomhed fik en brat afslutning med oprettelsen af »Søllerød Sognebibliotek« i 1842, og det havde været tydeligt at forstå på Margrethe Didrichsen, at hun og hendes mand havde været rigtig fornærmet over det sognebibliotek. Påfaldende er det da også, at medens de øvrige storbønder i Søllerød var medvirkende til bibliotekets oprettelse, blandt dem familiemedlemmerne Lars Hansen, Trørødgård, Christoffer Nielsen, Lindevangen, og Morten Christoffersen, Paradisgården, nævnes Jørgen Didrichsen overhovedet ikke i den forbindelse. Derimod talte Margrethe ofte senere om »det dér bibliotek, hvor folk oven i købet skal betale«.

*Adoptivsønnen fra
Trørødgård, Rasmus
Didrichsen*

Jørgen og Margrethe Didrichsen havde som tidligere nævnt ingen børn, men adopterede hendes søstersøn Rasmus, ældste søn af Lars Hansen og Ane Marie Rasmusdatter, Trørødgård, som deres arving til Rygård. Det var gammel skik blandt bønderne, at et barnløst ægtepar adopterede et barn fra familien for at sikre sig en arving til deres gård. Efter konfirmationen flyttede dette barn så fra sin fædrengård til adoptivforældrene – efter så mange og lange ophold som muligt i barndommen – og adopteredes lovformeligt med navneskifte. Barnets biologiske forældre kom på den

måde billigt til en god gård til et af deres børn, og et sådant arrangement betragtedes som en god, fornuftig og naturlig ting.

Rasmus Didrichsen døde imidlertid i 1853, 18 år gammel, af næseblod. Hans død var en lige så stor sorg for adoptivforældrene som for hans forældre på Trørødgård. Margrethe sagde, at sorgen slog hendes mand ihjel. Hun havde været meget ulykkelig over deres barnløshed, men efter at aftalen med Lars Hansen var kommet i stand, havde hendes mand altid trøstet hende med, at de havde en søn, som gik og voksede op til dem. Jørgen Didrichsen mistede interessen for alt efter Rasmus' død og døde selv året efter i 1854.

I tre år sad Margrethe Didrichsen alene som enke på Rygård, men i 1857 blev Christoffer Mortensen (1818-1904) – som var søn af Morten Christoffersen, Paradisgården, og dennes første kone, Johanne Didrichsdatter fra Vejlegård, en søster til Jørgen Didrichsen – gift med Ane Maren Marie Larsdatter (1837-1905), Rasmus' søster fra Trørødgård. Christoffer Mortensen rykkede ind på Rygård som bestyrer, og dette ægteskab var en stor glæde for Margrethe. Nu var begge familier blevet tilgodeset. Man noterer sig, hvor perfekt alt blev arrangeret, og undrer sig over, hvor godt det fungerede. Her bliver sognets smukkeste pige, »kønne Marie« kaldet, gift med den næsten 20 år ældre Christoffer Mortensen, og denne forkælede, omsværmede og meget selvsikre purunge pige »er godt tilfreds med arrangementet«. Jeg har funderet lidt over, hvordan det gik til, at disse ægteskaber, som – det kan man ikke undgå at bemærke – i flere generationer var familieanliggender, d.v.s. mere eller mindre arrangerede, alligevel med ganske få undtagelser blev lykkelige og harmoniske. Mon ikke fordi disse unge havde samme uddannelse (højskoler o.s.v.), og i det hele taget så meget *at være fælles om*. De arbejdede sammen til fælles bedste, havde de samme problemer og kunne sammen glæde sig, når deres arbejdes resultat var vellykket.

Christoffer og Ane Marie Mortensens ægteskab blev meget lykkeligt og velsignedes med seks børn. I 1868 skænkede Margrethe Didrichsen dem

*Christoffer og Ane
Marie Mortensen*

De ældste sønner fra
Rygård, Rasmus,
Hans og Christian
Mortensen,
fotograferet i 1874 i
anledning af sønnen
Rasmus' konfirmation.

De to yngste fra
Rygård, Martin og
Margrethe Mortensen.
O. 1876.

som nævnt Rygård ved gavebrev. Det var en anselig gave, en god veldrevet gård som Rygård, men det havde naturligvis altid været meningen, og Christoffer Mortensen førte den videre lige så dygtigt som Jørgen Didrichsen, fastholdende traditionerne og med øjnene åbne for fremskridt inden for driften. Han slog ind på hesteavl og -opdræt, først og fremmest Frederiksborgheste, og det var både givtigt og en altopslugende interesse for ham.

*Christoffer
Mortensen
uovertruffen på en
hesteryg*

Christoffer var en middelhøj, mørkhåret mand, stærk og smidig, altid foretagsom og veloplagt. På hans tid havde man endnu ikke gymnastik, men i alle idrætter og færdigheder var han nummer ét. Han var en mester i at køre, og på hesteryg var han ligefrem artist. Man sagde blandt folk, at en Mortensen kunne ride, før han kunne gå, og det har passet godt på Christoffer. Han kunne »komme en hest rundt i trav« og blive liggende på siden af den. Desuden kunne han »trave to løse heste«, d.v.s. stå med en fod på hver hesteryg. Når han lavede disse kunststykker, var han iført sine vaskeskindsbukser (beror på Søllerød Museum), som han trak våde på og lod tørre på kroppen, så de sad som et lag ekstra hud. Han var bedst tilfreds, hvis hestene var vanskelige at tumle. En velskolet hest gad han ikke rigtig have med at gøre. Når han red på nabobesøg, lod han sig ikke sinke af forhindringer. Han satte over stendiger og led i spring. Selv da han var over 70 år, kunne han ikke dy sig. Når han havde været til gilde og var kommet hjem i løftet stemning, kørte han familien hjem stående med en fod på hver hesteryg. Det var der ingen, der blev nervøse af. Han var aldrig beruset og vidste, hvad han gjorde, og da han blev for gammel til den slags narrestreger, holdt han op.

I sin ungdom tilbragte han nogle år i København med at studere oldtids-historie og arkæologi. Han var ven med den senere berømte arkæolog J. J. A. Worsaa, med hvem han læste. Han tog dog aldrig nogen eksamen, men han har sikkert moret sig godt. Han var altid et muntert menneske, selv da han som gammel mand lå delvis lammet i sin seng i halvandet år, før han døde. Det huskede hans sønnesøn, Georg Mortensen, ganske klart. Han

Hans Mortensen (1862-1924), Rygård. Foto o. 1895.

Marie Mortensen (1872-1911), Rygård. Foto o. 1895.

huskede også, at en af hans farfars kæpheste var afvanding. Christoffer havde været klar over, at det ikke var tilstrækkeligt at så kulturgræsser og at gøde. Rygård havde mange moser, og de måtte afvandes. Han drænedede al mosejord, og prøvede sig også frem med en slags vindmøller, og det gav fint resultat.

*Rygård som sognets
samlingssted*

Også på Christoffer og Ane Marie Mortensens tid var Rygård samlingssted. Det sørgede ikke mindst »møster Grethe«, som Margrethe Didrich-

sen nu blev kaldt, for. Hun regerede videre på Rygård sammen med Ane Marie og sin søster, lille »moster Birthe«, enken fra Skovly, som flyttede til Rygård, efter at hendes søn forgæves havde forsøgt at drive Skovly for hende. Moster Grethe havde også sin andel i opdragelsen af Ane Maries yngre broder, Jens Hansen Larsen, den senere så berømte »Odin«, kroejer i Vedbæk. Han kom til Rygård, da han som fjortenårig i 1859 blev faderløs, og fik sit ungdomshjem her. Familiesammenholdet var stort dengang. Skønt »kønne Marie« selv var en dominerende natur og skulle blive lige så myndig en bondekone som moster Grethe, fandt hun sig helt naturligt i hendes overopsyn. Det var som det skulle være. I sit hjem var hun dygtig, og hun var lige så glad for at køre til hovedstaden og gå i teatret eller Tivoli, som moster Grethe havde været, og lige så fornøjet over at holde gæsteri hjemme på Rygård.

*Ane Marie
Mortensens
forfængelighed*

Ane Marie var yderst forfængelig, havde aldrig brugt sæbe til sit ansigt, men vaskede ansigt og hals med mandelklid i en våd klud. Selv på sine gamle dage havde hun den fineste rød-hvide hud uden en eneste rynke. Det så helt uhyggeligt ud, fortalte min tante, Anna Nitsche Sørensen. Hun sagdes at være den i sognet, der havde flest huer: 2 guldnakker, 1 sølvnakke, 2 sorte begravelsesnakker af silke med »sten« og flere broderede nakker i forskelligfarvet silke med pailletter. Huen var det vigtigste beklædningsmæssige statussymbol for en bondekone. Ane Marie var også den eneste bondekone i sognet, som havde et rigtigt bambusstel under sine krinolinekjoler, og dem havde hun mange af – dog ikke som bydamernes nedringede og i lyse stoffer, men tækkeligt højhalsede og med silkebånd forneden ved kjolesømmen i stedet for volanter. Men tøjglad var hun hele sit liv. Da hendes søn Hans blev gift med Marie fra Christoffersengården, havde hun båret »en lidt for pragtfuld kjole« – det var *hendes* kjole, der blev talt om, ikke brudens – og dertil sko i sort silke med sorte »stenkulsperler«.

»Mostrenes stue«

Når der kom gæster på Rygård, aflagde de altid besøg i mostrenes stue. Der vistest mostrene ikke alene høflighed, men også respekt. Og man lyttede til dem, ja, familien *adlød* ligefrem, hvis mostrene ønskede at sætte

deres vilje igennem. Da gården blev bygget om i 1870'erne, passede det bestemt ikke mostrene. Især var moster Grethe, som selv havde været kone på gården, fortørnet. De indvilgede dog, men på ét punkt stod de fast: deres bolig måtte ikke røres. Hvis Christoffer og Ane Marie ville bygge om, javel, så fik de gøre det, men så kunne de rive ned og bygge om uden om dem og deres stue. Og den dag i dag findes på Rygård en stue med bredere karme end i de øvrige rum. Det var mostrenes stue, og den blev *ikke* rørt.

Rygårds ombygning

Ane Marie satte også sin vilje igennem ved denne ombygning. Rygård havde i Jørgen Didrichsens tid fået en tilbygning i form af en længe mod syd med port ud til indkørselsalléen, der førte op til gården fra Øverødvej. Denne sydlænge ønskede Ane Marie fjernet, således at gården kunne præsentere sig bedre for gæsterne, der kom kørende op ad den lange indkørselsallé med de smukke rønnebærtræer. Desuden ville hun også selv gerne nyde udsigten til Kirkeskoven og Geels Skov, og Christoffer fjøede hende, således at Rygård igen fra 1870'erne blev trelænget. Og dette at fjerne en god, brugbar og ikke særlig gammel længe fra gården for udsigtens og udseendets skyld fortæller os vel noget om det kulturelle niveau hos bønderne på denne tid. Økonomisk og fornuftsmæssigt ofrede de gerne noget på skønhedens alter.

Ane Marie Mortensen var lige så bondestolt og slægtsstolt som Margrethe Didrichsen. Noget af denne stolthed var nok medfødt, men hun gik i en god skole hos moster Grethe. Margrethe Didrichsen har ganske åbenbart fortalt og berettet og beskrevet for den lyttende Ane Marie Mortensen, som altid sad i mostrenes stue, når hun lavede sine silhouetklip af familie og venner, og den viden, Ane Marie tilegnede sig der, bevarede hun i frisk erindring resten af sit liv og gav den beredvilligt videre til næste generation.

Hans og Marie Mortensen

Ane Maries og Christoffers søn, Hans (1862-1924), overtog Rygård i 1893 og giftede sig 1895 med Marie Christoffersen (1872-1911), datter af Niels og Ane Kirstine Christoffersen, Christoffersengården, Gl. Holte.

Georg Mortensen

Om dette ægtepar og denne slægt vil der blive fortalt senere. Familierne på Rygård og Christoffersengården kom meget sammen, og selv om kvinderne var som dag og nat – Ane Marie Mortensen temperamentsfuld og dominerende og Ane Kirstine Christoffersen mild og blid – var de gode veninder. Deres højeste ønske var et parti mellem Hans og Marie – og hvor forunderligt – således skete det! Hans og Marie Mortensen fik én søn, førnævnte Georg, og det er ham, der har udfærdiget slægtskartotek og stamtavler for de store Mortensen- og Christoffersenslægter. Hans moder blev syg af kræft efter få års ægteskab. I mange år var hun sengeliggende, men mild og tapper og altid smilende, når hun fik besøg. Hendes svigermoder opdrog Georg med iver til sin død, og det er utvivlsomt hende, der har lagt kimen til hans store interesse for slægtsforskning. Børnehistorier og eventyr hørte han aldrig som barn, men kun slægthistorie. Hvis hans moder forsøgte at fortælle ham et lille eventyr, blev han venligt, men bestemt fjernet og bragt ind til Ane Marie, som – dybt skuffet over, at hendes søn Hans ingen »pietetsfølelse« havde, arbejdede energisk med sin sønnesøn for at råde bod herpå. Og sønnesønnen havde arvet hendes interesse, for han elskede at lytte til farmoder om livet her i sognet i hendes barndom og ungdom og navnlig om Rygård gennem tiderne. Hun havde bevaret sin sangstemme og sang for ham, især efter Chr. Richards »Texter og Toner«, hans bedste »børnebog«. Desuden sang og spillede hun for ham alle de sange, hun havde hørt fra operaer, operetter, komediespil og sangspil, og fortalte ham om stykkerne og deres handling. Georg Mortensen huskede endnu som ældre mand lange passager udenad.

Forbløffende har det også været at høre Georg Mortensen tale om »mostrene«, som om han havde kendt dem, ligesom han ofte har brugt et pudsigt gammelt sprog, når talen var om dem. Hans farmoders stemme syntes tydeligt at tale gennem ham.

Fester

Allermest klart erindrede han måske Ane Marie Mortensens beretninger om sædvaner og skikke i forbindelse med gilder og gæsteri, og ved hjælp af

Arvingen til Rygård,
Georg Mortensen,
præsenterer sit første
guldur. Foto o. 1902.

hans fremragende hukommelse har vi fået et billede af, hvordan man festede ved forskellige lejligheder i flere generationer.

For der festedes meget. Måske var det nødvendigt at bryde hverdagen ved at samles til gilder, måske siger det os noget om sammenholdet, at man havde lyst til at feste sammen, og endelig var det at holde store gilder utvivlsomt et statussymbol.

Man fejrede livets fester og årets fester. Blandt livets fester var bryllup, barselsgilde, sølv- og guldbryllup de vigtigste, men fødselsdage var også

Jørgen Didrichsens
gildesdamglas. Louis
Seize, facetslebet med
bort.

Bryllup

gode anledninger til at være sammen i glæde og fest – og begravelsesgildet var rituelt og samlede lige så mange mennesker som festerne.

Til gilderne blev man indbudt af en bydemand eller bedemand en uge før gildesdagen. Det var en formssag, for alle i sognet vidste naturligvis, hvad der stod for.

Da Ane Marie Larsdatter fra Trørødgård blev viet til Christoffer Mortensen, Paradisgården, var smeden fra Store Holte bydemand. Bydemanden fremsagde indbydelsen på en lang remse, som skulle kunnes udenad, så han må have haft særlige talegaver.

På bryllupsdagen samledes gæsterne til frokost om formiddagen i brudens hjem sammen med brud og brudgom. Præst og degn var mødt op med deres madammer, degnekonen tidligt om morgenen for at pynte bruden. Brudens kjole var af sort silke med et rødt silkeforklæde indsyet i kjolens liv. På hovedet bar hun sin ungpigehue med røde bånd i samme farve som kjoleforklædet. Brudgommen var på Morten Christoffersens tid i sort jakke og sorte bukser med bourgognefarvet vest og høj sort silkehat.

Efter traktementet begav brudefolk og følge sig af sted til kirken. Forrest kørte spillemændene, derefter præst og degn, og så fulgte vognen med bruden alene, men med en rytter ved hver side. Derefter kom vognen med brudepigerne og en vogn med brudgommen og hans familie, og endelig slægt og venner i ganske bestemt rækkefølge, og rækkefølgen i vogntoget var lige så vigtig som placeringen ved middagsbordet senere på dagen. Var placeringen ikke, som den skulle være på disse punkter, glemtes det ikke let. Georg Mortensen tegnede et sådant følge, som hans farmoder havde tegnet det for ham. Hun havde også fortalt, hvor omhyggeligt vognene blev eftersat inden en bryllupsfest, for løb et hjul af en vogn, så vogntoget måtte standse op, var det et ondt varsel for brudeparret. Man sørgede også for at undersøge, om der var en åben grav på kirkegården. I så fald måtte den kastes til igen, da en åben grav varslede død for en af brudefolkene.

Brudgommen førte selv bruden op, og når vielsen havde fundet sted, ofrede først brudeparret og den nærmeste familie, dernæst brudepiger og

Marie Mortensen med sønnen
Georg. Fotograferet umiddelbart
før Maries død. Hun mærkede
tiden nærme sig og stablede sig
på benene i anledning af
fotograferingen.

Mel.: Kong Christian stod ved høien Mast.

*Held Den, der mindes svundne Aar
Med Glæde kan!
Hvis Liv i stille Fred hengaaer,
Hvem tunge Sorger aldrig naaer,
Hos hvem en trofast Qvinde staaer:
Ja Held den Mand!
Han byde kan sin Ven til Gjæst
:: Og feire glad sin Jubelfest ::
:: Med Lyst! ::*

*See, derfor Jørgen Did'richsen
og Hustru kjær!
Idag De skue mangen Ven
Som glad til Deres Hjem drog hen
Og her frembringer nu igjen
Lykønskninger!
Et Qvartaarhundred' Herren god
:: I huuslig Lykke vinde lod ::
:: For Dem! ::*

*Med Livets bedste Kraft De staae:
Sølvbrylluppar!
Lad Tidens Bølge flygtigt gaae, –
Iblandt den brave Slægt De staae,
Som kjærligt Kredsen om Dem staae:
Sølvbrylluppar!
O, gid i Deres kjære Hjem
:: Gud mange Glæder spire frem ::
:: For Dem! ::*

*Thi tage vi vort Glas i Haand:
For Dem en Skaal!
Gid stedse en huldsalig Aand
Dem føre kjærlig Haand i Haand
Og knytte end et Jubel-Baand
Ved Livets Maal.
O herlige Sølvbryllupsfest!
:: Med Jubel toner fra hver Gjæst ::
:: Hurra! ::*

eventuelle brudesvende, og endelig alle gæsterne. Det hørte til almindelig god tone at give mere, end man egentlig var pligtig, og det var også den eneste betaling, præst og degn fik.

Ved hjemkomsten til gården modtoges brudefolk og følge med musik. Spillemændene stod udendørs og spillede på violin, tromme og klarinet. Når brudeparret var kommet inden for døren, drak de et glas vin og delte et stykke brød, og efter denne symbolske handling kunne man tænke på at gå til bords. Præst og degn var selvsagt inviteret med, og de havde sæde ved bordet sammen med det nærmeste slægtsskab. Det tog lang tid at komme til bords. Skafferne, som sørgede for, at alle kom til at sidde på deres rette pladser, var mandlige medlemmer af familien, og det var et hædershverv at være skaffer, da det krævede stor indsigt og takt. Eftersom gæsterne placeredes efter status, var de naturligvis beskedne og undslog sig, når skafferne anviste dem plads – undtagen byboerne. Ved Christoffers og Ane Maries bryllup havde blandt gæsterne været to ægtepar fra København, og de havde straks sat sig på de anviste pladser. Det var en flov historie, men da det var folk fra hovedstaden, forventedes ingen dannelse af dem, og de blev tilgivet, forstår sig, men det var noget, der blev talt om.

Præsten bad nu bordbøn, og så gik man i lag med maden. Foran brudefolkene stod to meget høje lys i sølvstager. Det var deres livslys, og de måtte ikke gå ud, men skulle brænde helt ned i stagerne. Også disse bryllupstager er bevaret i familiens eje.

På mine spørgsmål om menuen svarede alle, at der var 10-12 retter, men da syltetøj regnedes for en ret, er det måske ikke så imponerende, som det lyder. Flere oplysninger kunne jeg desværre ikke få. Måske har de adspurgte, da dette blev fortalt dem, været for unge til at interessere sig for emnet mad.

Efter middagen dansedes brudedansen, for Christoffer og Ane Marie Mortensens vedkommende en *vals*. Til Jørgen og Margrethe Didrichsens bryllup i 1819 var brudedansen en *sektur* med brudefolkene og tre par af

den nærmeste familie. Herefter blev gulvet givet frit. Medens de unge dansede, så de gamle til, og ud på aftenen spillede mændene kort.

Kl. 12 midnat spistes igen et varmt måltid mad med øl og punch til mændene og vin til kvinderne, og derefter kørte gæsterne hjem for at få lidt søvn, inden de mødte næste dag til andendagsgildet, som begyndte kl. 10. Her gav brudgommen bruden konehue på, og gaverne blev overrakt brudeparret, bryllupskagen blev skåret i stykker og fortæret, og denne dag og trediedagen forløb stort set som den første bryllupsdag med tre hovedmåltider og dans og kortspil hele aftenen.

En ejendommelig skik: sølvbestik, som var et meget almindeligt gaveemne, havde dato og *giverens* navnetræk indgraveret. Det ses bl.a. i det gamle Fabritius-sølv i familiens eje. Penge var også et sædvanligt gaveobjekt, desuden sølvkrus i alle størrelser, pynteskåle og karafler i glas, kander og blomsterskåle i porcellæn. Linned måtte man aldrig forære. Det var jo det samme som at antyde, at bruden ikke var velforsynet hjemmefra.

Når brudefolkene kørte til deres nye hjem, toges varsel af vinden. Modvind betød modgang, medvind medgang. Efter at det unge par havde boet sammen en fjorten dages tid, holdt det velkomstgilde for naboerne, og efter en passende kort tid afholdt naboerne derefter på skift deres velkomstgilder for de nygifte. Det er virkelig til at blive forpustet af at tænke på.

Barselgilde

Barselgildet foregik ikke så pompøst som brylluppet. Det varede kun én dag, men forud for dåbsfesten – det store barselgilde – havde der fundet et lille barselgilde sted, nemlig konegildet. En uge efter fødslen blev alle bondekoner fra landsbyen og nabolandsbyerne inviteret til konegilde, hvor barnet blev behørigt præsenteret, hvorefter konerne trakteredes med kold mad og kaffe. Ane Marie Mortensen havde holdt konegilde ved Rasmus' og Hans' fødsler i 1860 og 1862, men ikke ved de yngre børns fødsler. Var Ane Marie mon den første, der brød denne skik? At hun var rask til at tage en afgørelse, ved vi, men der må have skullet fordomsfrihed og måske også egenrådighed til at turde bryde en gammel sædvane.

Når konegildet var overstået, kom de nærmeste nabokoner efter tur med deres barselpotter med oksekødsuppe til moderen. Oksekødsuppen sagdes at give barselkvinden god mælk. Anna Nitsche Sørensen fortalte, at hendes moder, som fødte sit første levende barn i 1870, aldrig havde holdt konegilde, ej heller modtaget barselpotter med suppe.

Om barselgilderne på Rygård ved vi, at alle gæsterne samledes på gården inden kirkefærden. Ane Marie overrakte det til dåben pyntede barn til gudmoderen, som først på denne dag fik barnets navn at vide. Man havde i Søllerød sogn den skik, at barnets fader ikke var med i kirken. Hvor mange steder dette forhold har eksisteret, ved jeg ikke, men jeg har fået oplyst, at i Hørsholm og Karlebo sogne fulgte faderen med i kirke.

Gudmoderen kørte nu til kirke alene med barnet i forreste vogn. Derpå fulgte vognene med Ane Marie og nærmeste slægt og så resten af følget. Ved ankomsten til kirken holdt præsten en kort tale i kirkedøren og takkede Gud for, at Ane Marie var kommet levende over fødslen. Først nu trådte Ane Marie ind i kirken og tog sin plads. Præsten talte over barnet, og dåben fandt sted. Skreg barnet under dåbshandlingen, ville det få en kraftig stemme (et af de varsler, som stadig lever i folkemunde).

Efter at Ane Marie og følget havde ofret til præst og degn, kørte man hjem til Rygård, gudmoderen og Ane Marie nu i samme vogn. Ane Marie stod af vognen og stillede sig i døren. Christoffer modtog på gårdspladsen barnet af gudmoderen – ifølge traditionen var barnet først nu anerkendt af ham – og på dørtærskelen rakte han barnet videre til sin kone. Når barnet var blevet skiftet og havde fået die, blev det igen iført dåbsdragt og lagt i vuggen i al stadsen. Om barnets hals var bundet en lille pose, der indeholdt en sølv mønt, et stykke brød og lidt salt. Dette var også en ældgammel skik og skulle forhindre, at barnet senere i livet kom til at undvære disse tre goder. Hans Mortensen havde endnu disse ting i sin besiddelse, da han solgte Rygård i 1918.

Efter middagen dansede man og spillede kort. Christoffer åbnede dansen med gudmoderen. Så fulgte Ane Marie med gudfaderen, og derefter

Sølvbryllup

kom fadderne, af hvem der skulle være mindst seks. Af kirkebøgerne fremgår det, at dette antal blev strengt overholdt.

Margrethe og Jørgen Didrichsens sølvbryllup gik der frasnagn om i slægten. Det varede i tre dage (hvad ellers kun var almindeligt ved bryllupper), og hele sognet var inviteret, også de »jordløse«, samt familie og venner udensogs fra.

Ved hovedbordet, hvor de »bedre« gæster var placeret, var dækket med damaskduge og høje trearmede lysestager. Servicet her var kgl. porcellæn, Fabritiussølvet og de engelske glas, ved sidebordene tysk fajance og dansk glas. I loen spiste folkene.

Det ville have været morsomt at have haft menuen til hovedmiddagen, men den forekommer ikke i genberetningerne. Den eneste ret, der har levet videre, er desserten, som var hjemmelavet, eller »hjemmerørt«, is. Dessertis var dengang, i fyrreerne, noget ganske nyt, og første gang det serveredes blandt bønderne i Søllerød. Det var moster Grethe meget stolt af.

Efter hvert måltid blev der ryddet til dans, og i tre dage gik det så med spisning og dans skiftevis. Kvinderne, der sørgede for madlavning og opvartning, afløste hinanden, så de kunne feste med. Spillemændene gik frem og tilbage mellem stuehuset og loen og spillede. De fik ikke megen hvile, men gæsterne kørte ind imellem hjem for at sove og vendte udhvilede tilbage og fortsatte festlighederne.

En trykt sang yndigt dekoreret med guldkant og farvelagte rosenbuketter er bevaret fra denne fest.

Begravelse

Fra Ane Marie Mortensen foreligger en skildring af Margrethe Didrichsens begravelse:

Kisten stod i storstuen, hvor lysene brændte dag og nat. Om natterne skiftedes familien til at våge. På begravelsesdagen blev kisten båret over i laden, som var pyntet med gran. Der skulle jo dækkes borde i storstue,

Margrethe
Didrichsens
morgenkop med
navnetræk, kgl.
porcellæn, hvid med
forgylt kant, o. 1830.

Jul

havestue og spisestue til de mange gæster, der ligesom ved andre familiesammenkomster blev beværtet med frokost kl. 10.

Kisten blev ført ud på gårdspladsen og stillet på begravelseskamlerne. Her stod den en stund, for at moster Grethe kunne tage afsked med sin gård. Så blev kisten løftet op på vognen, og Margrethe Didrichsen kørte for sidste gang ud af Rygård. Kørehestene var naturligvis iført deres fineste seletøj, på denne dag pyntet med store runde messingplader med korsmotiv.

Følget *gik* efter vognen. Det var ikke god tone at køre. Gamle moster Birthe kunne ikke gå den lange vej og ville under ingen omstændigheder køre. Det kunne der slet ikke være tale om – så hun kom ikke med til kirke, men tog afsked med sin søster på gårdspladsen.

Efter kirkegangen blev man dog afhentet i vogne. Kaffebordene stod parat til gæsterne, og nu var lysestagerne blevet omvundet med tyndt hvidt papir. Når man havde forslået tiden om eftermiddagen, gik man til bords – mændene sad for sig og kvinderne for sig. Dette måltid varede meget længe, da der blev holdt mange og lange taler. Bagefter spillede mændene kort, medens kvinderne passiarede. Man skiltes først ved midnatstid efter at have fået skåret smørrebrød og øl.

Af årets fester var julen den vigtigste – den fest, der blev gjort flest forberedelser til, og den tid af året, der optog sindene mest – måske også fordi det var årets ferietid. Dengang havde folk på landet ikke ferie, havde højest nogle fridage om året, men mellem jul og helligtrekonger blev kun det nødvendigeste arbejde udført, og man spiste helligdagsmad hver dag.

Før jul herskede til gengæld travlhed. Der blev slagtet og bagt. Ingen måtte »bære jul af dør«. Enhver gæst skulle smage madmoderens julebag, og ingen bondekone med respekt for sig selv bagte mindre end ti forskellige slags småkager. I stuer og køkkener blev der gjort julerent, pudset og pyntet, medens karlene havde travlt i stalde og længer. Redskaberne blev hentet ind fra marken og slebet og pudset, og julenegene blev sat ud.

Skikken med julenegene var ikke blot den pæne tanke at mætte fuglene i julen, men en gammel overtro om, at man på den måde kunne lokke dem fra at gå i kornet det kommende år. Mellem jul og helligtrekonger fik gårdens dyr bedre foder end sædvanligt. Det hed sig, at kreaturerne kl. 12 julenat talte med menneskestemmer, og da måtte mennesker ikke lytte. Dette gamle sagn sad godt og sikkert fast, og havde nogen ærinde udendørs på den tid, passede de på ikke at komme i nærheden af kostalden.

Juleaften stilledes tændte lys i alle de vinduer i stuehuset, der vendte bort fra gårdspladsen. Lysene skulle vise vej for de stakler, som færdedes ude i mørket uden at have et sted at være denne aften.

Julemiddagen bestod af risengrød, klipfisk og flæskesteg, og aftenen igennem fortæredes dynger af æbleskiver. På denne aften spiste husbond sædvanligvis sammen med husmænd, karle og drenge i borgestuen (folkenes stue). Det var den eneste lejlighed, hvor han spiste med folkene. Fra juletræets fremkomst havde man juletræ på de fleste gårde, pyntet med lys og kulørte bånd, og alle lysestager var ombundet med røde bånd. Julegaver blev først brugt i den sidste fjerdedel af århundredet.

Mellem jul og nytår kørte man fra gård til gård til julegilder eller »julelege«. Man legede pantelege og remslege, sang salmer og sange, og mærkeligt nok var »Munken går i Enge« en fast julesang.

Varsler

Fra juledag til helligtrekongersaftensdag tog man varsel af vejret for det kommende år, hver dag svarede til en måned i året. Man havde også flere »sandsprog«: »En hvid jul giver en grøn påske«, »en grøn jul giver en fyldt kirkegård« og »julesommer giver fastevinter«. Tjærekors blev malet på alle døre i stalde og længer og på indkørselsporten, og et stort kors blev ridset i kornet på loens loft. Korstegnet brugtes i det hele taget meget: Man korsede sig for at afværge ulykker og onde hændelser, man trykkede et kors i sæden, inden man tærskede, og man tegnede et kors på jorden foran vognen, inden man begav sig på længere rejser.

Også til nytåret (nyåret) knyttede overleveringerne sig. Antallet af

hanegal nytårmorgen angav kornets pris. Kom man ved en fejltagelse til at puste et lys ud nytårsaften, døde et familiemedlem. Hver person skulle komme hviden af et æg i et glas vand nytårsaften og lade det stå natten over, og nytårmorgen kunne enhver så ud af det mønster, som hviden havde dannet, læse sig til sin skæbne i det nye år. Skrællede man et æble i én lang skræl og kastede den baglæns over sit hoved, kunne man af den figur, skrællen dannede, se forbogstavet i sin tilkommendes navn. Var man i stand til at gentage figuren i løbet af nogle kast, ville man blive trolovet eller gift i det nye år. Denne forestilling har levet længe, for jeg har selv lært at gøre dette. Lidt kunne man dog snyde. Skrællede man æbleskrællen tynd og svang den langsomt rundt, dannede den næsen altid et »J«, hvad jo var meget passende, hvis man sværmede for en Jørgen eller Jens, men skar man skrællen tyk og slyngede den hurtigt over hovedet, var det nemt at lave et »B«.

Man skulle vare sig for at få en lysemand i gården. En lysemand var et udhulet kålrabihoved, hvori der var skåret huller til øjne, næse og mund og stillet et lys indeni. Det gjaldt om uset at komme ind og anbringe lysemanden midt på gårdspladsen. Havde folk fået en lysemand i gården, måtte de agte sig i det nye år, for det ville blive lagt mærke til, om der blev begået fejl, eller om der var forsinkelser i arbejdet.

Nytår

Nytåret var rigtig folkenes fest, og karlene havde stor spas med deres rumlepotter. En rumlepotte var en lerpotte med en svineblære spændt stramt omkring og en pind i midten. Svineblærer er meget seje, og havde karlene ikke lerpotter nok, kunne de nøjes med at puste blærerne op, stikke en pind i dem og binde bånd om; de skulle nok larme alligevel, når man gned dem eller slog på dem med hænderne. Karlene kunne frembringe drabelige lyde med dem, lige fra skrigen og hvinen til torden og trommen – ja, nogle kunne endda spille på dem. Efter en tids spektakel slog de dem mod døre og vinduer, hvorpå de blev inviteret indenfor på punch og æbleskiver.

Nytårsmorgen var børnenes. De gik rundt fra gård til gård og slog med deres køller og kæppe på dørene, hvorpå de blev budt indenfor på pebernødder eller æbleskiver.

*Hellig-
trekonger*

Med Helligtrekonger sluttede den store vinterhøjtid. Helligtrekongersaften kaldtes slet og ret »Kongeaften«, og de unge fejrede den ved at køre fra gård til gård og »samle til leg«. Den forreste vogn medbragte syvstjernen, et hjul påsat en stang og beklædt med papirstrimler i mange farver. Når vognen kom ind i en gård, tændtes lys på hjulet, og de unge snurrede det rundt, medens de sang en nytårssang. De blev beværtet med æbleskiver eller kirsebærvin, småkager og pebernødder, og det sidste sted forblev man så og holdt »kongestue«. Hermed var julen drevet ud, og hverdagens arbejde kunne begynde.

Fastelavn

Fastelavn var også folkenes fest. Ane Marie Mortensen fortalte, at man i Søllerød sogn havde en speciel fastelavnsskik. Man red ikke ringridning eller slog katten af tøndens som i Lyngby og Hørsholm sogne, men *løb væddeløb*. Væddeløbet foregik mellem et hold karle og et hold piger, som afløste hinanden på den givne strækning, sikkert et slags stafetløb. Målet var som regel Rygård, og vinderparret udnævntes til konge og dronning, det næsthurtigste par til prins og prinsesse, og når disse vinderpar havde udvalgt sig deres tjenere og tjenerinder, blev alle budt ind på Rygård til kold mad, brændevin og kaffe. En spillemand spillede under måltidet, og når også han var blevet bispist, udstyredes alle de unge med fastelavnssris, og så drog de af sted fra gård til gård med spillemanden på forreste vogn.

Engang ville bondesønnerne og bondedøtrene også løbe Fastelavn. Det kunne jo ikke ske sammen med karlene og pigerne, så de løb Fastelavnsmandag. Dette løb afsluttedes med dansegilde på Rygård.

Til påske og pinse knyttedes ikke nær så megen overlevering som til jul og nytår. Man sagde dog, at Skærtorsdag ved solnedgang fløj heksene til Bloksbjerg, og man gemte kostene for dem. Hvis heksene fik lejlighed til at stjæle ens koste, måtte man regne med, at hønsene ikke ville lægge mange æg efter påske.

I forbindelse med påsken spistes en masse æggeretter: skinkeæggekage, flæskeæggekage, røget skinke med røræg, hønsekødsomeletter. Til morgenmad og frokost måtte man spise alle de kogte æg, man kunne få ned. En helt speciel påskeret var »skidne æg«: halvhårde kogte æg overhældt med en tyk fiskesennepssovs. Efter påsken gad ingen se æg i et stykke tid. Disse skikke bevarede til op i begyndelsen af dette århundrede.

*Påske og
pinse*

Pinsemorgen skulle man tidligt op for at se pinsesolen »lege«. Når man havde drukket morgenkaffe med friskbagt sigtebrød og dertil brændevin, drog en flok unge til skovs efter nyudsprunget løv til at pynte kirken med, bøg, birk eller majtræ. Efter gudstjenesten samledes man uden for kirken, unge og gamle, og samtalede, hvorefter man fulgtes ad til et par af gårdene til kaffedrikning. Til pinsekaffegildet var præst og degn med madammer inviteret med.

»Sommer i by«

Red man ikke i Søllerød ringridning til fastelavn, så red man til gengæld »sommer i by« i maj måned. Både bondesønner og karle deltog. Mænd og heste var fint pyntede, og man red fra gård til gård. Det var en begivenhed, alle på en gård glædede sig til. Portene var slået op parat til at modtage optoget, og midt på gårdspladsen stod et træ, lavet kunstigt af bølgegrene og pyntet med kulørte bånd. Ved hver gård red »majgreven« i forvejen for at bede om tilladelse til at ride ind, og når denne naturligvis blev givet, og alle gårdens folk var forsamlet, red mændene parvis gennem porten og rundt om det grønne træ. Efter omridningen blev de trakteret med punch og æbleskiver eller kaffe og tærter. Husbonden gav penge til hjælp til gildet om aftenen, majgildet, og madmoderen gav sigtebrød, pølse, skinke eller flæsk. Om aftenen samledes de unge på gildesgården og fortærede, hvad der var indsamlet i eftermiddagens løb. Pengene gik til spillemændene, og der blev danset til den lyse morgen. Skikken holdt sig til helt op i 1880'erne.

Sådanne »sognegilder« blev oftest afholdt på Rygård. Jørgen og Margrethe Didrichsen holdt meget af at være værter for ungdommen, og traditionen fortsatte i Christoffer og Ane Marie Mortensens tid. Det var

glade mennesker, som kunne lide at feste, og stemning var der fra begyndelsen, for når gæsterne ankom, fik de serveret en »vagtmester«, en gevaldig snaps skænket i gildesdrumglassene. På Søllerød Museum findes Jørgen Didrichsens gildesdrumglas. Det har størrelse som et porterglas, d.v.s. tre-fire gange så stort som et almindeligt snapseglas.

Ud over de nævnte familiefester og sognegilder kunne man da nok have lyst til at feste lidt ekstra, og så brugte man bindebrevet som anledning. På et stort tykt ark papir med en malet eller tegnet ramme i mange farver, skrev man et vers i fineste skønskrift, ofte endda i kalligrafi. Til dette papir, bindebrevet, var fastgjort en mængde silketråde, som var knyttet fast sammen i en hård knude. Kunne modtageren ikke løse denne knude, var han eller hun bundet til at holde gilde. Bindebrevet måtte ikke overrækkes, men ved et besøg på gården måtte man se sit snit til at gemme det på en hyld eller et lignende sted, hvor man var sikker på, at det ville blive fundet. Det gjaldt dog om, at man selv var kommet af gårde, inden det opdagedes, for ellers var modtageren løst fra gildet.

Bindebrev

I 1904 døde Christoffer Mortensen og i 1905 Ane Marie Mortensen. Da havde Hans Mortensen allerede drevet Rygård i tolv år. Han havde fået en god landbrugsuddannelse og var vel også kyndig nok, men havde måske en for tung arv at løfte. Det forventedes af ham, at han som sine forgængere altid skulle være »i fortravet«. Han var da også den første i Søllerød, som tog en moderne radrensningsmaskine i anvendelse og i 1916 en af de første i landet, som anskaffede sig en motorplov, en amerikansk traktor, og det var naturligvis en stor begivenhed. Men efter sigende havde han svært ved at »sætte stævne efter evne«. De rygårdske selskabelige traditioner fortsatte han. Det kostede mange penge, og da han i 1908 ramtes hårdt af Alberti-krakket, var han i realiteten økonomisk knækket.

Hans Mortensens drift af Rygård

Hans kone, Marie, døde i 1911, og i 1914 giftede han sig anden gang med Ellen Elisa Bentzen, datter af gårdejer Bent Bentzen, »Edelsminde«, Birkerød. Det var dårlige tider for landbruget nu, og i 1918 måtte Hans

Ellen og Hans Mortensen foran »Kastaniely«, Kollemosevej 13. Foto o. 1920.

Rygård går ud af slægten

Mortensen give op og til sin store sorg afhænde gården. Det var et slag for ham – og for hele familien. I næsten 100 år havde Rygård været i Didrichsen/Mortensen-slægtens eje, var blevet drevet med dygtighed og fantasi og hæget om, altid i den sikre forvisning, at næste generation ville nyde godt af arbejdet og videreføre traditionerne. Dette forløb skulle altså ikke fortsætte, men takket være familiens store slægtsbevidsthed gennem generationerne har vi fået en skildring af livet på bondegården Rygård med mange af de indre og ydre livsformer, som prægede slægtledene. – Og gården ligger der endnu, smukt restaureret, omgivet af vidtstrakte marker, og stadig med bondegårdens ro og uforstyrrelighed over sig.

Hans Mortensen købte villa »Kastaniely«, Kollemosevej 13 i Vejlesø-kvarteret, og her levede han resten af sine dage som rentier, medens han puslede i have og hønsesgård og passede kørehesten og vognen, som han havde taget med sig fra Rygård, og som han ikke syntes, han kunne være foruden.

Matr. nr. 3 af Gl. Holte, den anden slægtsgård i denne beretning, var også en meget gammel gård, måske lige så gammel som Rygård, og gennem sidste halvdel af 1800-tallet den største af bondegårdene i areal, i 80'erne 115 tdr. land. På J.J. Bruuns tegning fra 1757 ses den i tidlig skikkelse bagved til højre for Thurahs Holtegård. Den har aldrig været udflyttet og lå, hvor nu græsplænerne breder sig på begge sider af indkørslen til Gl. Holtegård. Mellem de to ejendomme gik den gamle kørevej, og nord for gårdens stuehus lå Gl. Holte eller Store Holte gadekær (se s.). Store Holte kaldtes den sydlige del af landsbyen med bondegårdene liggende i en klump syd for gadekæret, mens Lille Holte var den nuværende Gl. Holtegade med alle husmandshusene og bybrønden.

*Christoffersen-
gårdens tidligere
ejere*

I 1771 ved udskiftningen tilhørte gården gårdmand Jens Nielsen (1728-1804), hvis søn Niels Jensen (1769-1830) i år 1800 fik den overdraget, samme år som han var blevet gift med Ane Cathrine Hansdatter (1780-1850), datter af gårdmand Hans Jensen (1753-1808), matr. nr. 6 af Gl. Holte. (Det var en kendt familie, ikke alene her på egnen, men i det ganske land. Hans Jensen var den højt agtede sognefoged, der i 1807 meldte den engelske flådes ankomst i Øresund, og hans yngre broder, Jochum Jensen (1759-1801) var identisk med »den onde kromand i Nærum«, der foranledigede den forbitrede strid mellem den store landbrugsreformatør Christian Colbjørnsen og digteren P. A. Heiberg – en strid, der endte med P. A. Heibergs landsforvisning).

Niels Jensens og Cathrine Hansdatters ælste søn, Christoffer Nielsen (1801-1865), overtog i 1819 gården matr. nr. 2 af Trørød, den senere »Lindevangen« efter sin farbroder Lars Jensen. Den næstældste søn, Jens Nielsen (1803-1876) fik i 1844 gården ved gadekæret overdraget efter sin moder, og allerede i 1857 solgte han den igen til sin brodersøn fra Lindevangen, Niels Christoffersen (1830-1906). Herefter kaldtes gården efter-

hånden »Christoffersengården«. Niels Christoffersen blev dens sidste indehaver, og han ejede den i næsten et halvt århundrede. Det er dette tidsrum, den sidste halvdel af 1800-tallet, den følgende skildring vedrører, og det er yngste datter på gården, fru Anna Nitsche Sørensen, og barnebarnet fra Rygård, Georg Mortensen, som begge med førstehånds og andenhånds beretninger har fortalt om Niels Christoffersens person, hans familieliv og hans drift af gården.

Niels Christoffersen

De foreliggende livsvarige aftægtsbestemmelser for farbroderen og dennes kone forpligtede Niels Christoffersen hårdt, og han ventede i ti år, før han giftede sig. Hans brud var den 22-årige Ane Kirstine Jørgensdatter (1845-1929), Jellerødgård, af en gammel gårdmandsslægt fra Karlebo og Hørsholm sogne. Det var et inklinationsparti, men da hartkornet var i orden, var begge familier godt tilfredse.

Niels Christoffersen var en høj køn mand, blond og bred, foretagsom og støt. Hans ord havde lune og vægt, skønt han kunne blive heftig, men et blik fra den lille milde, alvorlige Ane Kirstine bragte ham hurtigt til ro. Ane Kirstine havde en sikker fornemmelse af, hvad der var ægte, og hvad der var krukkeri, og deres harmoniske hjem blev et fristed for familie og venner.

Som de fleste storbønder dengang var Niels Christoffersen højremand. Han havde mange offentlige hverv, var sognefoged, vurderingsmand, taksationsmand ved jordprioriteringen, brandfoged og hegnsynsmand. I 1877-1882 var han medlem af sognerådet. Han var en driftig mand, meget interesseret i alt nyt. I ægteskabets første år havde landbruget gode tider, og man fulgte godt med i Søllerød. Højskolerne var dukket op. J. C. la Cours landbrugsskole i Lyngby var ved at blive bygget i tiden omkring Niels Christoffersens giftermål, og la Cour havde lejet sig ind hos gårdejer Johansen i Nærum, som beboede det hus ved gadekæret, som senere kun hed Hartmanns Hus. Her overværede Niels som nygift la Cours undervisning (dog ikke som elev). Han var en stor beundrer af la Cour og havde efter sigende aktier i skolen.

»Sønderjyllands-
ånden«

Det var i disse år, Niels og Ane Kirstine blev så grebet af »Sønderjyllandsånden«. De var medlemmer af »Den sønderjyske Forening« i Lyngby og foretog allerede som ungt nygift ægtepar rejser til Sønderjylland, ligesom de havde sønderjyske gæster på Christoffersengården.

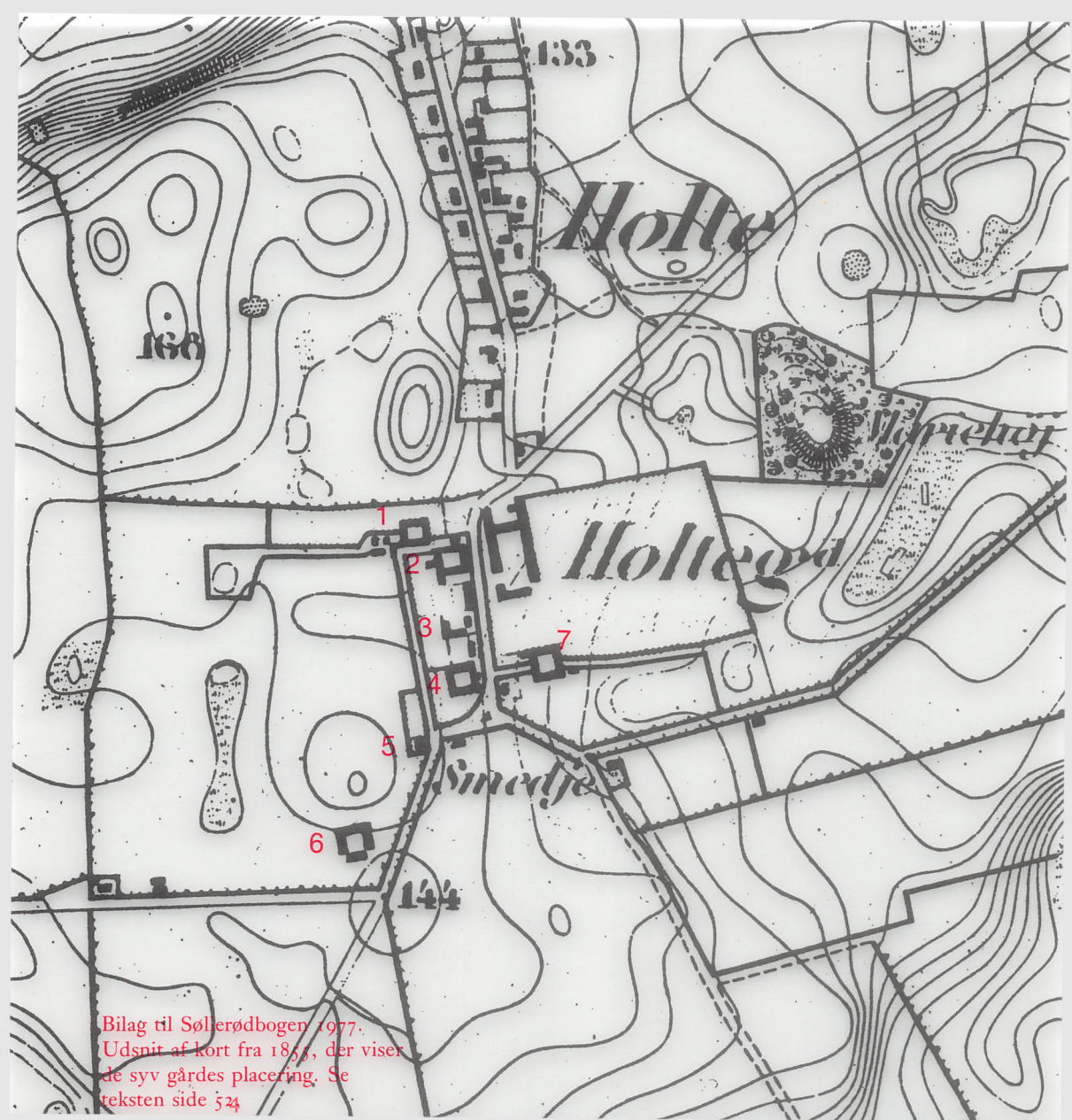
De kontaktede, de knyttede her som unge mennesker, varede livet ud. De besøgte Askov Højskole flere gange, og de havde senere hen ofte unge døtre af venner fra sønderjyske gårde herovre »i huset« for en sommer. Somrene med de sønderjyske piger var altid festlige, for da var man på så mange udflugter for at vise pigerne Nordsjælland og København. Deres yngste datter huskede en af forældrenes rejser til Sønderjylland og fortalte, at forhåndsglæden var lige så stor for dem som glæden ved selve rejsen, og at de var meget optaget af den første dampskibssejls. Ægteparret foretog også ofte rejser til Sverige, sikkert fordi Ane Kirstines yngre søster, Karen Kristiane, var blevet gift med godsejer Hans Rasmussen, »Mörarp« i Skåne. Det morede børnene at høre onkel Hans blive tiltalt »Patronen«, og Anna Nitsche Sørensen fortalte, at når hun og broder Jens fandt deres fader »urimelig«, drillede de ham – når stemningen var til det – ved at neje og bukke og sige »som patronen ønsker«, hvorpå de pilede af, så stærkt de kunne.

Familieliv

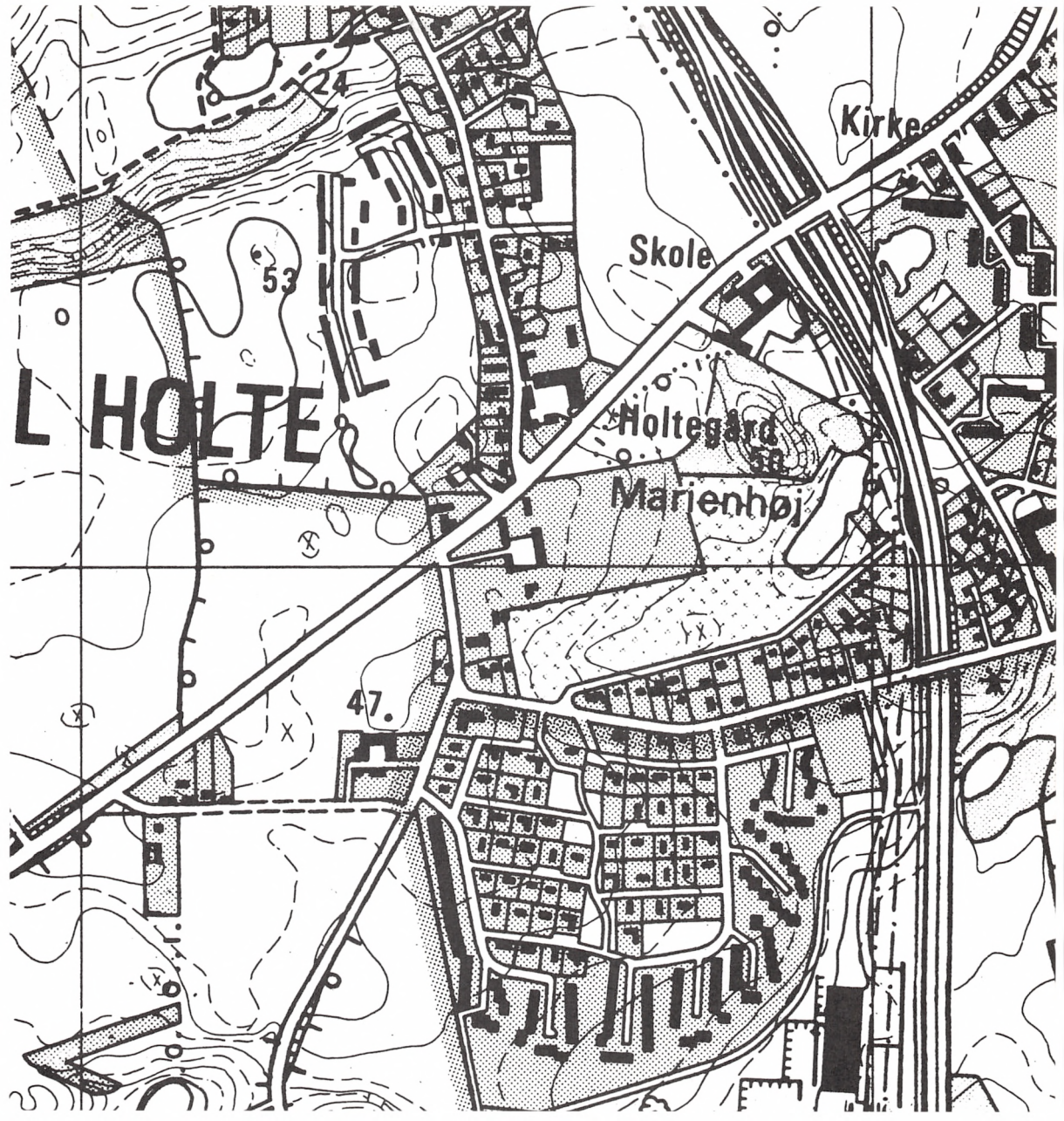
Niels og Ane Kirstine Christoffersen fik otte børn, hvoraf kun fire levede og blev voksne. Den førstefødte, en datter, døde som nyfødt, Christoffer (1870-1953) senere Annexgården, Marie (1872-1911) g.m. Hans Mortensen, Rygård, Christine og Jens, som begge døde 1878, Christine (1878-1891), Jens (1880-1949) og Anna (1884-1974) g.m. tømmermester Peter Nitsche Sørensen, Hørsholm.

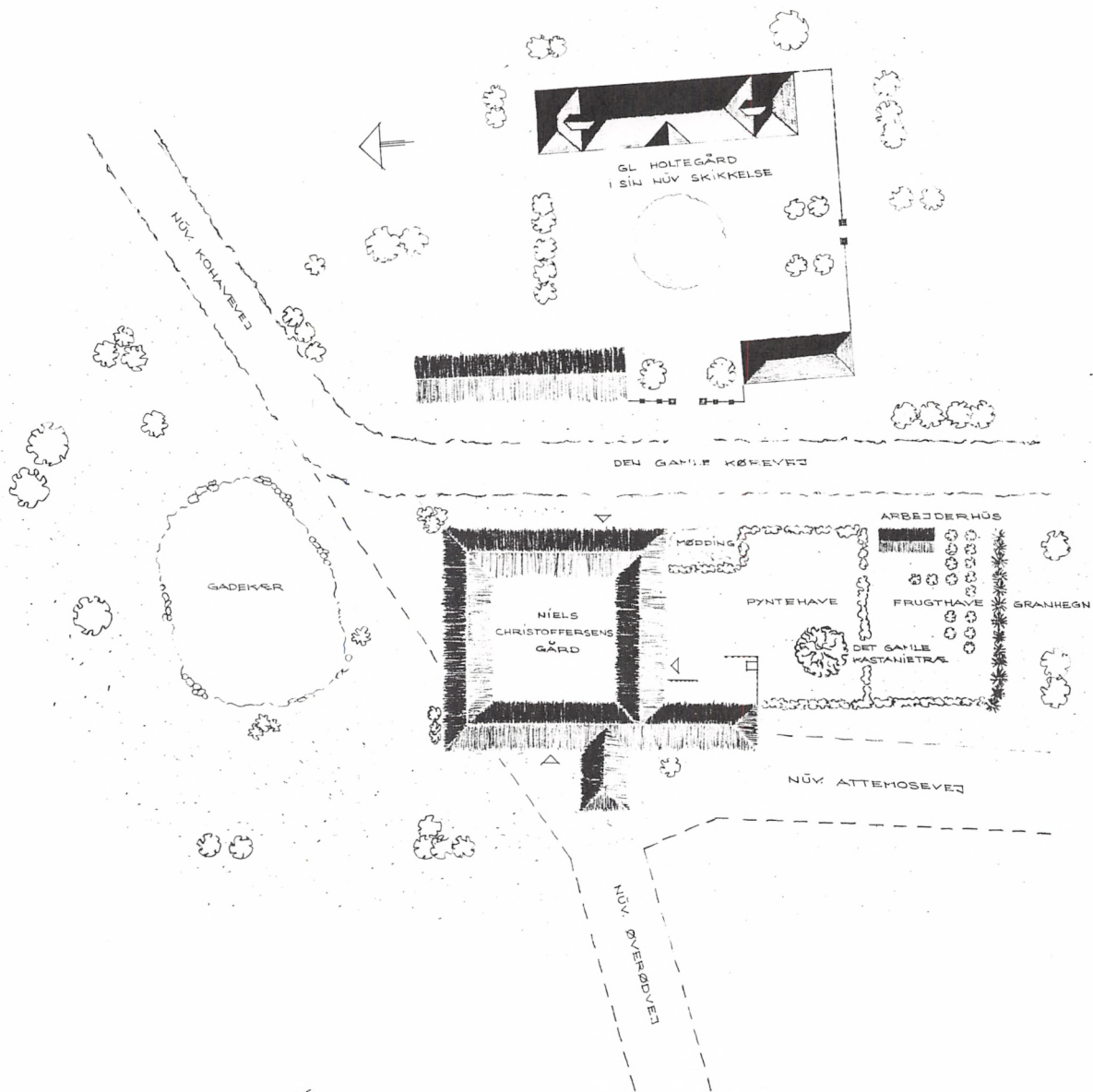
Udsnit af kort, der viser Gl. Holtegård, Christoffersengården og gadekæret.

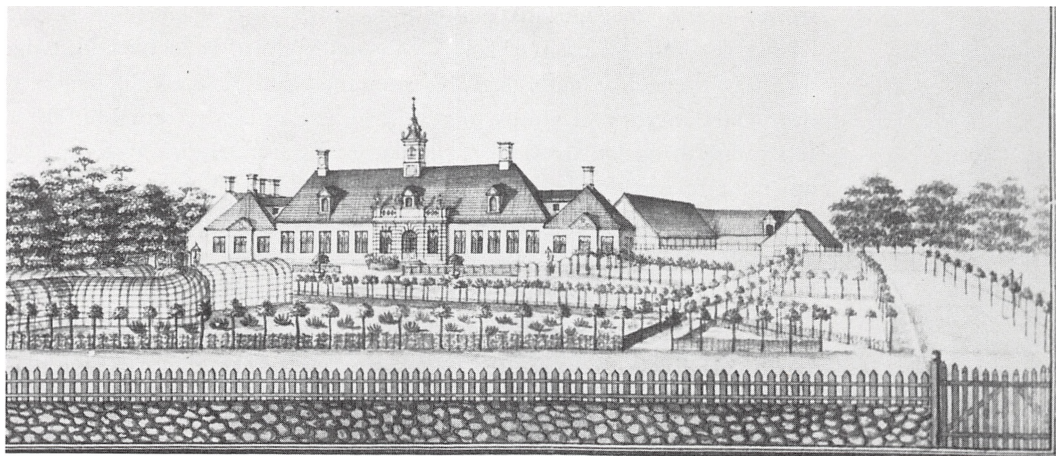
- 1 Den oprindelige Langkærgård, som kartografen har glemt at sløjfe. Matr. nr. 2.
- 2 Christoffersengården. Matr. nr. 3.
- 3 Sandsynligvis husmandshuse hørende til Christoffersengården. Matr. nr. 4.
- 4 Larsengården. Matr. nr. 5.
- 5 Træskomandens hus.
- 6 Langkærgård, bygget efter branden af den oprindelige gård.
- 7 Hans Jensens gård. Matr. nr. 6.

Bilag til Søllerødbogen 1977.
Udsnit af kort fra 1855, der viser
de syv gårdes placering. Se
teksten side 524

Udsnit af J. J. Bruuns prospecttegning fra 1757 af Thurahs Holtegård. Bagved til højre ses Christoffersengården.

Det er betegnende for den tid, at folk fik så mange børn – og mistede så mange, især under epidemier. Vacciner kendtes ikke, og en sygdom som difteritis gik ikke mange hjem forbi.

Medens Ane Kirstine i december 1878 lå i barselseng for at føde sit sjette barn, var hendes to yngste, Jens og Christine, på to og fire år indlagt på hospital i København med difteritis. De to ældste, Christoffer og Marie, var evakueret fra gården. Den samme dag, som Ane Kirstine fødte en ny lille datter, døde de to difteriangrebne børn. Niels forbød familien og folkene at fortælle hende det, og selv kunne han ikke, men spillede en fuldkommen forfærdelig komedie for hende. Hver formiddag klædte han sig om, spændte kørehestene for vognen og lod, som om han kørte til København for derefter at vende hjem om aftenen og »referere« om børnenes tilstand. I stedet for at køre til København tilbragte han tiden i Søllerød præstegård hos ægteparret Wedel, som var ham en umådelig

Skitse over den nøjagtige placering af Christoffersengården i forhold til Gl. Holtegård og gadekæret. Rentegnet af indendørsarkitekt Vibeke Vagn Larsen.

støtte i disse svære dage. – At der opstod et meget nært og hjerteligt forhold i denne tid er ikke svært at forstå. Niels og ægteparret Wedel blev dog enige om, at børnene ikke måtte begravnes uden moderens vidende, og på femtedagen efter deres død sendte man bud til hendes moder, Kirsten Olsen, Jellerødgård, og lod hende fortælle datteren det. Den lille nyfødte blev opkaldt efter sin afdøde søster. Hun levede dog kun til 1891, da hun døde af samme sygdom. (En ejendommelig skik at opkalde børnene efter afdøde søskende. Jeg troede, at alle disse ens navne måske skyldtes mangel på fantasi, men Anna Sørensen fortalte mig, at der var ganske bestemte regler. Først og fremmest afdøde søskende, dernæst bedsteforældre eller andre slægtninge, som blev vist den ære. Der var også en mængde faddere – ingen måtte fornærmes – og endelig kan man have en mistanke om, at velhavende gudforældre ikke var at foragte).

Jens Christoffersen

I marts 1880 fødte Ane Kirstine sønnen Jens. Emma Wedel var ganske betaget af dette barn, som var usædvanlig kønt med tykt sort hår og lange tætte øjenvipper – begejstringen blev senere gensidig. Citat Anna Nitsche Sørensen: »Jens løb altid ind og ud hos gudmoder, og han havde lov at gå i bolchedåsen uden at spørge. Det gjorde han såmænd, til han blev næsten voksen. – Hvor jeg husker det store skrivebord! Pasor Wedel kunne selv køre sin rullestol hen til skuffen med bolcherne, når børnene kom for at besøge ham, men det var senere. Da var de flyttet over på Æblegården, og da var jeg jo en stor pige«.

Da Jens blev døbt, nævnte Emma Wedel til barselgildet, at hun var ked af, at ingen i sognet nogen sinde havde udnævnt hende til gudmoder. Dette huskede Niels og Ane Kirstine på, da deres yngste datter blev født i 1884, og bad Emma Wedel være gudmoder. Hun blev jublende glad, »ganske ellevild«, har Ane Kirstine fortalt sine børn. Fru Wedel gik straks i aktion: »Så skal der være havefest«, og tog helt pusten fra Niels og Ane Kirstine. Barsedåben fandt sted d. 6. juni, og Emma Wedel overtog næsten værtindens rolle både før og under festen. Hun havde ladet gynger sætte op i Christoffersengårdens have og arrangerede lege og danse for børnene fra

Christoffersengården o. 1892. Datteren Marie og den lille komtesse Bertha Scheel flankeret af to tjenestepiger.

hele den store Christoffersen-familie og deres omgangskreds samt børnene fra Wedel- og Hartmann-familierne, som hun også havde inviteret med. Aldrig havde der været så mange børn på gården, fortalte Ane Kirstine, og da fru Wedel også kommanderede de voksne med i legene, blev det et muntret selskab.

*Emma og Frants
Wedel*

Om Emma og Frants Wedel, som var meget afholdt blandt bønderne, fortalte Anna Sørensen: »Til deres sølvbryllup samlede menigheden ind til

Ane Kirstine
Christoffersen
Jørgensdatter
(1845-1929) med
datteren Marie.
Foto o. 1875.

Niels Christoffersen
(1830-1906) med
sønnen Christoffer.
Foto o. 1875.

Pastorinde Emma Wedel
(Annas gudmoder).
Sandsynligvis det eneste
eksisterende
ungdomsportræt, idet
Emma Wedel meget
sjældent lod sig
fotografere.

en pengegave, som ægteparret brugte til en rejse til Jerusalem. Da de kom hjem, holdt pastor Wedel om vinteren en række »bibelaftener« i det store køkken på Thurahs Holtegård, hvor han fortalte om deres oplevelser og viste *lysbilleder*. Det var en stor begivenhed, og alle i sognet deltog, høj og lav«. I den forbindelse spurgte jeg min tante, hvem de høje og de lave var. Joh, de lave var f.eks. gamle Stine. Og de høje? Jeg tænkte i de store navne herude. Jah, joh, nåh ... »Ja, men hvem *var* de høje? – svar, lidt irriteret: »Ja, det var da *os!*«.

Uddannelsen af børn og unge på egnens gårde havde samme mønster.

Drengene gik i realskole, på højskole og landbrugsskole, pigerne i privat-skole, på højskole og husholdningsskole. Børnene på Christoffersengården: Christoffer i Hørsholm Realskole, Jens i Lyngby Realskole, Marie hos frk. Richelieu, Egebækgårds Privatskole, og Anna i madam Petersens Privatskole i Drewsens Hospital i Søllerød. Anna var således den eneste, der ikke lærte fremmedsprog i sin skoletid, og det er det eneste, jeg nogen sinde har hørt hende være utilfreds med, når hun har fortalt om sin barndom.

Skoletid

Om skoletiden hos madam Petersen, citat:

»Det var en lang skolevej for en lille pige, og de første år blev jeg kørt til og fra skole, men senere fulgtes jeg med smed Scharffs datter Dorthea og endnu senere med bagermester Petersens Jenny. Vi gik enten ad Klokkerstien til højre for engen eller ad »Den Grønne Sti« til venstre for engen. Når det var mørkt, og vi af en eller anden grund blev bange, gik vi forbi Havarthigården. Om foråret, når violer og anemoner blomstrede, plukkede jeg blomster til madam Petersen på vej til skole. Jeg gik da endnu med mine røde vinteruldklokker, og dem rev jeg tråde ud af til at binde buketterne sammen med. Sløjferne skulle også være fine, så der gik et pænt stykke garn til hver gang. Moder kunne ikke forstå, hvorfor mine uldklokker sådan gik i stykker, »du klatrer vist for meget i træer, Anna, du må passe på, at du ikke kommer til skade« – og det lovede jeg jo gerne. Så reparerede moder eller pigerne dem igen. Ja, sådan et lille skarn var jeg, men madam Petersen blev glad for de små forårsbuketter.

Den 13. april var det hendes fødselsdag, og den blev rigtig fejret. Vi fik chokolade med boller og kringler. Hun lejede en lirekassemand fra Lyngby til at komme og spille, og vi dansede og legede sanglege. Mærkeligt nok husker jeg ikke, at vi forærede hende fødselsdagsgave, men det har vi da ganske bestemt gjort. Den dag var der ingen undervisning. Ellers lå undervisningen sådan: mandag, onsdag og fredag: læsning, skrivning og håndgerning. Tirsdag, torsdag og lørdag: regning, religion og historie (heri geografi indbefattet). Vi mødte kl. 8 og 9 om morgenen og gik hjem kl. 2. –

*Madam Petersens
undervisning*

(sp.: »Også om lørdagen«, sv.: »Jaja, lørdagen var da heldigvis lige så god som enhver anden dag«).

Jeg ved ikke, hvad man ville sige om hendes undervisning i dag, men hun lærte godt fra sig – som hun kunne fortælle ... Udenadslære havde vi kun fra salmebog og katekismus. Der var megen modstand mod udenadslæren, og fader og moder var da også imod den. Det havde deres forældre været før dem. Fader og moder havde overværet Triers taler for den frie børneskole, og på Jellerødgård havde mine besteførelde holdt pastor Børresens blad »Den Danske Bondeven«. Han gik stærkt ind for friskoler, så det har været en gammel historie – men udenadslæren i religion slap vi nu ikke uden om hos madam Petersen. Mig generede den såmænd ikke, og de børn, den generede, blev ikke generet af hende. Madam Petersen kunne nok være streng, men hun kendte sine børn og forlangte aldrig, hvad de ikke formåede. Hun holdt disciplin, men vi elskede hende. Kun én ting kunne gøre hende virkelig vred, og det var, om vi snød, d. v. s. hviskede for at hjælpe hinanden. Vi fire-fem fra det øverste hold sad i en bestemt rækkefølge, og hun hørte os – næsten altid – i samme rækkefølge. Men sommetider »sprang« hun, og det kunne fordre lidt hjælp fra pigen ved siden af. Når hun opdagede det, blev synderen omgående vist ind i stuen ved siden af, og at sidde derinde på hendes spisestuestol og være udenfor, *det* var en straf. Hvis der ikke var fyret i stuen, fik vi eftersidning i stedet.

Madam Petersen gik i kirke hver søndag og indledte altid mandagen med spørgsmål fra søndagens tekst. Når man ikke kunne besvare de spørgsmål, blev hun »stram«, og så blev man overset det meste af den dag. Det var heller ikke rart.

Håndgerning var hun meget dygtig til, og det er hendes skyld, at jeg altid har elsket broderi. Vi måtte selvfølgelig også gennem den kedelige syning. Vi begyndte med at sy en underkjole. Hun tungede den ved at tegne halvcirkler efter en to-øre og lærte os rosensøm. Når vi havde syet den, kom alt det morsomme broderi. Hækling og strikning lærte vi naturligvis også, men broderiet havde hendes største interesse. Vi broderede

Madam Petersens privatskole fotograferet o. 1890 på Kirkebakken i Præstevænget, hvor skolen havde legeplads.

1. række fra venstre: Alma (efternavn ubekendt), Emilie Eiberg, Adolf Eiberg, Sophus Larsen, Jørgine Eiberg, Edvard Nielsen, Christian Larsen.

2. række fra venstre: Margrethe Bendtsen, nr. 2 i rækken ukendt, Elisabeth Olsen, Rober-tine Nielsen, Helmuntha Olsen.

3. række fra venstre: Louise Olsen, Dorte Christoffersen, Anna Eiberg, Madam Petersen med Anna Christoffersen på skødet, Margrethe Larsen.

med uld og silke, i hvidt og kulørt, fladsyning, hulsøm, engelsk broderi, amagersyning, korssting og meget mere.

Inden vi gik hjem fra skole, drak vi kaffe med madam Petersen, men vi medbragte altid selv traktering. Jenny bragte naturligvis brød med, rosinboller, thehorn eller wienerbrød, og vi andre skiftedes til at medbringe kaffe, fløde og sukker. Hun havde så vist heller ikke råd til at traktere alle os. Jeg ved, at mine månedlige skolepenge i mange år var et læs tørv og 3 kr. Det kontante beløb blev dog forhøjet i årenes løb. Vi betalte selvfølgelig selv skolebøger og alt skolemateriale.

Jeg glemte at fortælle, at vi skiftedes til at hente vand i brønden til hende. Når vi så Hanne Nielsen komme kørende i sin vogn på vej til Holte Station, sagde vi: »Der kommer Ostekassen« eller »Flueburet«. Det var vor måde at reagere på, fordi hun aldrig hilste, hvor pænt vi end nejede.

I ugen op til jul blev der ikke lavet noget skolearbejde, for da havde vi travlt med julekurvene. Emma og Frantz Wedel fik hvert år overrakt 25 hvide julekurve, og vi lavede også 25 julekurve til kommunebørnene, som holdt juletræsfest på Søllerød Kro. Det var mig, der som præsteparrets gudbarn skulle bringe julekurvene op i præstegården. Så havde jeg min pæneste kjole på, og jeg var slet ikke glad for det, for der var altid nogle af de andre piger, der var misundelige, men når madam Petersen forlangte det, kunne man ikke slippe.

Nå, men hjemme lavede jeg aldrig julestads. Julekurvene hos madam Petersen blev nemlig klistret med fiskelim, rigtig gammeldags fiskelim, som lugtede så forskrækkeligt, så når det var overstået, skulle jeg ikke klistre mere.

Opdragelse

Vi blev vist meget mildt opdraget hjemme, men dengang tænkte man jo heller ikke på ikke at adlyde. Jeg ved da, at jeg aldrig har fået smæk. Kun én gang var jeg bange, at det ville ske. Jeg havde sagt »du« til Kristian Husmand, da jeg bad ham reparere mine træsko og støvler. Det hørte fader, og da troede jeg, det skulle gå galt, men fader tog mig med ind og forklarede mig, at det aldrig måtte gentage sig. For resten hævnedes Kri-

Anna Christoffersen som konfirmand. Foto 1898.

stian Husmand sig (det har fader og han nok været enige om). Han lod mig komme hver dag i en hel uge og bede om dem. »Så kan du måske lære at sige De til voksne mennesker«, sagde han, da jeg fik dem igen. Men så var jeg også tilgivet.

Kristian Husmand havde været på gården hele sit liv, kom dertil som lilledreng 7 år gammel hos faders farbroder Jens Nielsen. Kristian Husmand var i virkeligheden meget glad for mig. Jeg var jo den yngste, han

*Kristian Husmand
og hans kone Stine*

havde set vokse op, og vi underholdt os meget med hinanden. Han regerede i loen, og der har jeg siddet mangen gang på stigen og lyttet til hans beretning om krigen 1864. Han havde fået begge ørekanterne frosset af ved tilbagetoget fra Slien, og det var jeg meget imponeret af. Kristian Husmand døde, da vi solgte gården. Han og hans kone, Stine, havde boet i et af vore tidligere arbejderhuse. Da det blev nedrevet, lejede fader dem ind hos træskomageren overfor. Stine døde i 1902. De havde ingen børn. De havde altså altid boet frit, og kosten fik de på gården, men vi var alligevel meget forbavsede, da han efterlod sin kones søstersøn 8.000,- kr. ved sin død. Det har været nøjsomme mennesker, for han havde jo da sparet det op af sin løn, og den har såmænd ikke været stor. De engelske fajancetallerkener, som hænger der på væggen med Willow-mønsteret, forærede han mig, da jeg fyldte 18. Fader og moder var meget rørt over de tallerkener.

Tyendet på gården blev altid behandlet godt, og de havde naturligvis lov at rette på os børn. I huset nede i haven ud til den gamle kørevej boede en gammel kone, Johanne Sørensen. Jeg ved ikke, hvorfor hun boede der, har vel tjent på gården engang. Jeg spurgte hende en dag, hvad hun betalte fader for at bo der. »Det er som din fader er i humør til, Jomfru Næsvis«. Så spurgte man ikke mere og håbede, at fader og moder ikke fik noget at vide om det.

Som den yngste var jeg vel kæledæggen. Jeg var ikke ret gammel, før jeg fik lov at hjælpe fader med påklædningen, når han skulle til møder. Det var et hædersherv: først lagde jeg tøjet frem. Så rakte jeg ham skjorte og kravetøj. Jeg stod op på en stol og bandt hans sløjfe og hjalp ham jakke på (han brugte lang lige jakke, jaket og diplomatfrakke). Når han spejlede sig, sagde han altid: »Der er ingen, der kan binde en sløjfe som Anna«, og jeg var lige stolt hver gang. Jeg er helt sikker på, at han aldrig glemte at rose mig.

Præcision blev vi opdraget til. Mangel på præcision irriterede fader voldsomt, og af os børn var det et absolut krav. Jens og jeg legede altid på

*Tiderne bliver
dårligere*

isen på gadekæret om vinteren. Når fader tændte lys i den lille stue, var det tegn til, at vi skulle komme ind, og så var det om at få træskøjterne spændt af i en fart, inden vinduet blev smækket op. Fader brød sig ikke om at skulle kalde oven i købet. – Men ellers var fader ikke streng, og moder var en meget mild og blid natur.

I vinterhalvåret gik vi til dans hos kaptajn Graff på Vedbæk Kro en gang om ugen. Det var jeg meget glad for. Vore fædre skiftedes til at køre os. Da jeg var færdig med skolen, ville jeg så gerne lære at spille klaver, men jeg måtte ikke for fader. Der har vel ikke været så godt råd mere. Det var igen blevet dårlige tider, selv om det ikke måtte mærkes. Der var jo det, at man i vor stand var vant til at sætte sønnerne i vej med en gård og pigerne med en god medgift. Marie var blevet gift med Hans på Rygård. Det var udmærket, selv om fader ikke syntes om, at han var venstremand. Mariens medgift var den nye kostald til Rygård, to stuer (den ene i grønt plys; den var jeg meget betaget af) og så selvfølgelig linned til 24. Du kan tro, *det* var linned. Selv lagnerne havde kniptet mellemværk. Fader tænkte sig at udstykke til Christoffer. På Lindevangen havde sønnerne fået hver en gård, og Marie fra Lindevangen var bestemt heller ikke kommet tomhændet til Egebækgård, men da var tiderne bedre. Jaja, jeg fik altså ikke lov at få klaver og kom heller ikke på husholdningsskole som Marie, men lærte madlavning og borddækning hjemme hos moder.

Hvis man ikke kom på husholdningsskole, var det obligatorisk, at man i hvert fald lærte syning, vask og strygning ude. Det var ikke noget, man blev spurgt, om man havde lyst til – man *skulle!* Jeg gik til syning hos frk. Schmidt på Stationsvej i Vedbæk. Hun boede på første sal oven over manufakturforretningen, som hun også syede til. Frk. Schmidt var meget pedantisk. Det fandt i hvert fald jeg, men det kedede mig også meget. Mit første arbejde var en nederdel i syv bredder. Vorherre bevares! Men jeg tænker, jeg havde godt af det. Det kostede 25,- kr. for tre måneder plus ekstra for mønstrene. Året efter gik jeg til vask og strygning i vaskeriet nord for hotellet i Vedbæk. Samme pris: 25,- kr. for et tre måneders

kursus. Strygning kunne jeg lide – jeg mindes ikke, at vi nogen sinde vaskede – men at stå og stryge vanskelige ting, kravetøj og skjorter, rucher og jaboter, det fandt jeg var et dejligt sirligt arbejde.

Ja, jeg havde en dejlig barndom, kun én knugende periode kan jeg huske, og det var tiden efter Christines død. Fader og moder var forstenede efter at have mistet det tredje barn af difteritis. Inden Jens og jeg flyttede ind på gården igen, var den gjort fuldstændig i stand. Alt havde været ude af bygningerne som ved en flytning, var blevet skuret, rensset og desinficeret. Der var nykalket alle vegne, og det var endda om vinteren; selv tapeterne var skiftet ud. Måske vidste man ikke den gang, at smittetiden kun er på få dage, men fader og moder var desperate af angst for os små. Christoffer var på højskole eller landbrugsskole, det husker jeg ikke. Marie var også på skole. Drengene, der tjente på gården, var blevet sendt hjem.

Jens og jeg holdt sammen i tykt og tyndt. Det vidste vore kammerater. Ville de være sammen med den ene, måtte de også finde sig i den anden. Som unge var vi naturligvis også ude til fester sammen, og da kunne han nok tage sit ansvar med at passe på mig lidt for tungt, syntes jeg. Dansede jeg for meget med en ung mand, han ikke syntes om, var han der snart: »Ja, Anna, så kører vi hjem« – »åh, bare én dans til« – »nej«. Så var der ingen diskussion. Men han var sød til at tage mig med som sin dame. Jeg husker især en sommerudflugt, som Landbrugsskolen havde arrangeret, til Kullen. Det var en dejlig tur, og jeg var meget stolt af at være med. Jeg har nok været den yngste«. – Citat slut.

Gårdens drift

Som før nævnt var det gode tider for landbruget i ægteskabets første 10-12 år. Driften var lagt an på korn. 70-75 tdr. land var god lermuld, men Niels Christoffersen drænede en del jord i disse år ned mod tørvemosen og merglede med forsigtighed jorden over mod grusgraven – med forsigtighed, fordi jorden kunne udpines af for megen mergel. (Gruset i grusgraven var »til eget brug«, anvendtes til havegangene, til at spække huller i murene om foråret, inden der kalkedes, og lignende formål). Dræningen skete efter, at man havde dybpløjet. Det gav bedst resultat.

Anna og Jens
Christoffersen, de yngste
fra Christoffersengården.
Foto o. 1893.

Det var altså gode og indbringende år, men allerede i slutningen af 70'erne begyndte rygter at svirre om amerikansk korn, og omkring 1880 væltede Amerika og Rusland som de første korn ud på det europæiske marked.

Et lille indskud om en samtale med Georg Mortensen, hvori han refererede nogle »belæringer«, han som barn havde fået af sin fader og sine onkler:

Sp.: Hvad forklarede de dig da om kornprisernes stigning i 60'erne og 70'erne. Hvorfor det høje prisniveau?

Sv.: På grund af krigene, og så fordi guldet faldt, naturligvis!

Sp.: Hvorfor faldt guldet da?

Sv.: På grund af guldtilførslerne fra Californien, naturligvis!

Sp.: Og det forklarede de alt sammen sådan en lille dreng?

Sv.: Hvordan skulle jeg ellers lære det? Jeg stillede spørgsmål, og for at forstå udviklingen måtte jeg kende baggrunden. Det var deres *pligt* at fortælle mig, hvad der var sket i deres tid, og hvad der førte til tilstandene på min tid. – Naturligvis!

Naturligvis! – I 1860'erne og 70'erne var disse mennesker børn og store drenge, men man var altså dengang vel vidende om, hvad der skete, både omkring sig selv og ude i den store verden.

Ca. 1880: Kornpriserne styrtdykkede altså – og lynhurtigt lagde Niels Christoffersen driften om. Bare nogle få års tøven kunne koste dyrt. Han udvidede kostalden, så den kunne tage 25 køer, gødningsmetoderne blev totalt omlagt med mælkeproduktion for øje, og han fik større folkehold på gården, for det krævede omlægningen.

Vist er man ikke en dygtig landmand, hvis man ikke samtidig er en dygtig forretningsmand, men alligevel. Der skulle dog, også efter den tids målestok, store kapitaler til. Man løb en risiko! – Vel, det har imponeret mig at erfare om den bratte omlægning for snart 100 år siden. Hundrede år!

Når man tænker på mange menneskers romantiske forestillinger om bondemanden dengang – der såede de frø, han var vant, med håndkraft og i Guds navn, må man smile lidt for sig selv.

Hidtil havde hornkvæget og de store føl gået en del på græs i Dyrehaven, for hvilket man betalte til Skovvæsenet. I 80'erne blev alt da anderledes: Niels såede græs- og kløverfrø på »græsjorden«, engen, hvor han brugte flydende gødning om foråret plus en del kunstgødning. Man troede den-

Omlægning af driften

gang, at staldgødningen tabte i næringsværdi, hvis der gik tid mellem spredning og nedpløjning. Det blev man dog senere klar over, at den ikke gjorde. Den flydende gødning opbevarede i en ajlebeholder, den faste gødning på åbne møddinger (aflæsningsmøddingen ud for stalden og den store mødding ud mod den gamle kørevej). Tørveaskemøddingen lå af hensyn til brandfaren på den ande side af gården. Hidtil havde engene kun fået denne aske som gødningsmiddel, men det viste sig hurtigt, hvad de havde godt af. De gav nu over dobbelt så meget høg plus fin efterslæt.

Brakmarkerne blev til roemarker. De fik den flydende gødning, som var samlet om sommeren. Om foråret havde de fået superfosfat eller salpeter samt fast gødning, ligesom den faste gødning anvendtes til alt staldfoder og forårssæden. Et lille sidste forsøg på at forbedre kornjorden blev gjort, for at man eventuelt kunne konkurrere på kvaliteten, men det opgav man hurtigt, for nu begyndte også korn fra Australien at vise sig, og vort var efterhånden det lavest noterede på de europæiske varebørser. Det ebbede hurtigt ud blandt de store korn-købmænd, hvad man også havde været forberedt på. Man samlede om at investere hos en enkelt købmand i København i dette sidste forsøg, men kvalitet var ikke nok, og der blev nu kun dyrket korn til opfodring af kvæget og svinholdene (svineholdene indskrænkede Niels i 90'erne).

Nu gjaldt det altså hornkvæget og svinene – mælke-, smør- og osteproduktionen og flæskeproduktionen. Niels kendte godt nok til mælkefremstilling hjemme fra Lindevangen. Hans fader, Christoffer Nielsen, havde solgt mælk på Strandvejen og havde af Frederik VII fået foræret et tinkrus med kgl. monogram som tak for den gode mælk. Niels eksperimenterede meget i disse år. Han »malkefedede«, som det kaldtes, gav kraftfoder, bl. a. solsikkekager, foretog prøvemalkninger hveranden uge, og fik en meget fin mælkeproduktion.

Mælk, fløde og smør afsattes først til Dyrehavegård, senere til Dronninggårds Mejeri, ost og æg til forhandlere. Ungkvæg og svin solgtes også lokalt, d. v. s. at man nu, fra 80'erne, handlede lokalt.

Kvægavlsforening

De fleste gårde tre- og firedoblede deres hønsehold, men hvad der var endnu vigtigere: i disse år oprettedes amtets første kvægavlsforening, som skaffede tyre af god afstamning.

Sådan gjorde man altså her. Måske var Søllerødbønderne – og Københavns omegnsmønder i det hele taget – lidt hurtigere til at følge de europæiske varebørser end mere afsides liggende egne, og det lille selvstændige forsøg med at investere hos en købmand i København for at sælge på kvaliteten, var da initiativrigt, men jeg ved, at mange store gårde så nær på som Asminderød/Grønholt/Fredensborg gik ned i disse år. Det gjaldt for den enkelte at være hurtig – selv om hele det danske landbrug naturligvis var på tæerne. Indførslen af klid og oliekerer steg enormt, og man måtte indføre korn. Kvægbestanden steg til det dobbelte, heri indbefattet svineholdene, som tog skummet- og kærnemælken.

Eksport

Danmark fremstillede dengang det bedste smør i verden og fik meget høje priser for det, men også fine priser på kød og flæsk. Handelen med England kom i gang, Esbjerg Havn blev bygget, og »Esbjerg gik hen og blev en rigtig by«, som Niels Christoffersen fortalte sine børn. Da Christoffer og Marie Mortensen, Rygård, var på bryllupsrejse i 1857 i Jylland, var Esbjerg ikke engang en rigtig landsby, fortalte de, men bestod blot af 6-7 spredte småhuse og et enkelt brug.

Bevægede år har det sandelig været for landbruget, langt ind i 90'erne: andelsbevægelsen, frihandelens nye forordninger m.m.m. – Citat Anna Nitsche Sørensen: »Ih, du skulle have hørt fader rase mod andelsbevægelsen »nu går vi tilbage til fællesskabets dage«, men han faldt da ned. Det var jo heller ikke forældlingen, han havde noget imod. Han ville bare selv være producenten, og han så da nok de store fordele«.

Dyreholdet

Dyreholdet i 80'erne/90'erne:

Hornkvæg: 25 køer (plus kvier og kalve)

Trækraft: 10-12 heste, heraf en følhoppe, mindst 8 heste i arbejde.

Svin: Ikke så mange, en eller to grisesøer for salg af pattegrise, men ellers kun til eget brug. Der blev jo slagtet et par stykker alene i december.

Fjerkræ: Høns: masser.
Ænder og gæs: kun til eget brug.

Køretøjer

Køretøjer: Charabanc
Enspændervogn
Jumbe
Stor fjedervogn
Mælkevogn
Arbejdsvogne.

Redskaber

I 80'erne og 90'erne skete en stor forbedring af redskaberne. Hvor man tidligere kun havde brugt landsbysmedens grove og tunge redskaber af jern, blev det nu almindeligt at anskaffe sig lette fabriksfremstillede redskaber i stål. Det var en kolossal forbedring i det daglige arbejde. Men ét hjemmesmedet redskab holdt man ved, og det var leen. Landsbysmeden hamrede den af en stålstang og påsvejsede derefter en stang svensk jern på hver side. Smed Scharff fra Gl. Holte kunne slibe en le, så æggen blev papirtynd i skarphed, og det hed sig, at hans leer kunne holde et halvt liv.

Høbøsten

Høbøsten var en travl tid. Man havde – efter den tids forhold – store kreaturhold, og megen jord var lagt ud til græsser, så høbøsten varede flere uger. Karlene drog af sted kl. 3 om morgenen, for græsset var lettest at slå, medens det var vådt af dug. Pigerne var ikke med i marken, men de skulle endnu tidligere op end karlene for at sørge for et solidt morgenmåltid.

Høstkarlene gik parvis en eng igennem og slog græsset i dobbeltskår, og det gjaldt om at »bunde« ordentligt, d.v.s. slå græsset nært nok til jorden. De arbejdede rytmisk og i lange stræk, og ingen ville være den første til at foreslå en pause. Kl. 8 kom pigerne ud med frokosten, og Anna Nitsche

Sørensen fortalte, at da var hun med – når hun da kunne få lov – fordi der var en glæde og spas mellem folkene. Kl. 12 gik karlene hjem for at spise middag og sove til eftermiddag. Imedens vaskede pigerne op, og når karlene havde fået kaffe med skærekage, drog de af sted mod engen påny med deres ølkurve, som blev stillet på et skyggefuldt sted. Kl. 7 gik pigerne igen ud i engen med aftensmåltidet og kaffe, og efter dette hvil fortsatte karlene slåningen. Nu blev græsset igen fugtigt, og man arbejdede på livet løs, indtil klokken var 11. Ved hjemkomsten til gården fik høstkarlene varmt øl, og så tumlede de omkuld til en kort, velfortjent nattesøvn.

Pigerne gik som nævnt ikke med i marken ved høhøsten, men det gjorde til gengæld drengene. De gik bagefter karlene og rev høet sammen i rande – det kaldtes at »rive hale«. Når det så havde ligget og tørret i solen, blev det vendt, hvorefter karlene stakke det. At sætte »kokke« (stakke) var en kunst og tillige et tungt arbejde. Nu stod høkukkene til tørring, og hvor længe de skulle stå, afhang jo af vejret, men så det en dag ud til regn, og var høet lykkeligt tørt, fik man travlt med at køre i hus, og trak skyerne sammen, kørte man hølæs på hølæs i gårde til langt ud på aftenen.

Efter høhøsten holdtes intet gilde. Hverdagen fortsatte blot med andre gøremål.

Kornhøsten

I arbejdet med kornhøsten deltog både piger og karle. Pigerne fulgte hver sin karl. Han mejede kornet med sin le, pigen »tog fra« og bandt negene op. Det gjaldt for karlene om ikke at stå tilbage for hinanden, men holde et rask tempo, og pigerne skulle kunne »følge«. Strengt arbejde var det. Hvor var pigerne lettede, når karlene måtte holde en pause for at hvæsse deres leer. Trætte og ømme i ryggen med forrevne hænder gik folkene til sengs om aftenen, men næste morgen måtte de af sted igen. Og alligevel var det glædesdage. Man spøjte og morede sig i spise- og kaffe-pauserne. Kosten var ganske særligt god i disse dage, og de unge havde høstgildet at se hen til.

Når bare vejret holdt. Det var det vigtigste af alt. Var der omslag i vejret om aftenen, sov husbond ikke meget den nat. Anna Nitsche Sørensen

fortalte, hvordan hun kunne vågne om natten ved, at dørene gik. Så var hendes fader oppe at se til vejret, og regnede det om morgenen, hang der en tung og dystert stemning over morgenbordet, og der blev ikke talt mange ord. En langvarig regn kunne rådne det modne korn, og det var en katastrofe. Bare nogle dages regn efterfulgt af fugtigt diset vejr var en alvorlig forsinkelse, for kornet skulle være helt tørt, før det blev mejet, og det siger sig selv, at når arbejdet foregik ved håndkraft, tog det sin tid.

Storm og blæst kunne også anrette store skader, især for byggens vedkommende. De modne 6-radede bygaks faldt let af i blæst, og hvis det blæste op til storm ved høsttide, måtte man ile med byghøsten, om man så skulle tage natten til hjælp. Byggen kunne i modsætning til andre kornsorter høstes dugvåd, ja, selv i regnvejr, da den tørrer så hurtigt, at den kunne bindes våd. En vis portion bygaks faldt dog altid af, og de blev »sanket« af småkårsfolkene. De satte børnene til dette arbejde, og der var meget konkurrence børnene imellem om at få mest i poserne.

Når så det sidste kornneg var bundet, når man havde »drevet ræven ud«, som det hed, og kørt i hus, så vankede der festmiddag med gammeløl og brændevin. Hvis vejret var med, og man havde høstet færdig i fred og ro, blev det sidste læs gjort lille, så alle høstfolkene kunne køres hjem til gården siddende på læsset. Hestene blev smykket med blomster, og det sidste neg, kaldet »kællingen«, fik også blomster stukket i, og man sang og råbte hurra. Efter aftensmåltidet sad man oppe og festede til langt ud på natten, gættede gåder og fortalte skæmtehistorier, medens man drak kold punch og spiste vafler, og den næste morgen havde folkene lov at sove længe, hvilket vil sige, at de lå og snuede lige til kl. 7. Når alle gårdene havde høstet færdig, afholdtes høstgildet, hvor rollen som gildesgård gik på skift.

Nu var den mest muntre del af sommeren forbi. Under høstens fællesarbejde var der dog ofte sket betydningsfulde ting. Mange fandt hinanden en sådan sommer. Når pigerne og Anna under høsthøsten bragte maden ud til karlene, holdtes en god hvilepause, og i den gættede man gåder og legede ordsprogs- og rimlege. Man kastede et lommetørklæde knyttet med en

knude på midten i skødet på den, der skulle fremsige næste ordsprog eller rim, og Anna havde øjne og øren med sig. Når hun kom hjem, kunne hun f.eks. fortælle sin moder, at »Martha og Jens kastede til hinanden hele tiden«, hvortil hendes moder svarede, at så fik de da nok en forlovelse i år – og det kom også til at passe.

Folkeboldet

Folkene på gården i 90'erne:

fodermesteren

2 husmænd (Kristian Husmand og Peter Smed)

2 karle

2 piger (Anna fra Kokkedal og Martha fra Virum)

1 røgter

2 drenge (Peter Smeds Alfred og en dreng fra Vognmandsgården, muligvis Valdemar Andersen)

faste og løse daglejere.

Løse daglejere brugtes i høstens tid og ved roe- og kartoffelarbejde. Drengene gik de voksne til hånde ude og inde, og stordreng (konfirmeret) og lilledreng (ukonfirmeret) havde arbejdet at trække køerne ud og hjem morgen og aften i de måneder af året, det var nødvendigt. Anna Nitsche Sørensen fortalte, hvor drøjt det kunne være for sådan en dreng at holde styr på køerne. Den roligste ko blev brugt til fortræk, og som regel kunne trækket tumles, men var det bissevejr, og kom oksebremserne susende, blev selv den mest stadige ko vild, og da var det helt umuligt at holde dem. De sprængte kæderne og for til alle sider, og så var der gråd og tænders gnidsel, indtil det lykkedes den stakkels unge at få samlet dem igen.

Ingen husker noget om folkenes løn, men derimod at pigen Annas moder kom gående fra Kokkedal med mellemrum for at hente 5 kr., – hvorefter hun gik hjem igen. En del af lønnen var beklædning. I Ane Kirstines regnskabsbøger figurerer beløb på 2 og 3 kr. til maskeradetøj og høstforklæder til pigerne. Det ugifte tyende fik kun udbetalt løn to gange

om året, og Ane Kirstine administrerede for dem, »at de ikke skulle rutte med pengene«. Når de f.eks. skulle til bal, fik de 50 øre med at more sig for (betænker man priserne dengang, kunne man vist også more sig ret godt for 50 øre). Hvis Ane Kirstine vidste, at de skulle aflevere lønnen hjemme, fik de lidt ekstra »til pynt og deslige«.

Folkenes nytårsspas

Til nytår var det altid spændende, hvilken spas karlene og drengene havde fundet på. En nytårsaften, da familien kom kørende hjem fra nytårsgildet på Rygård – fuldmåneskin – så man på lang afstand noget, der lignede en vogn, stå på taget af høladen. Det *var* en vogn! Karlene havde skilt en arbejdsvogn, var klatret op på mønningen ved hjælp af to tækkestiger og havde samlet vognen igen deroppe! Det kunne Niels Christoffersen ikke stå for.

Værre var det en nytårsmorgen på Langkærgård. Spasmagerne havde om natten hejst et par lyserøde unævnelige op i flagstangen og klippet snoren over, så de ikke kunne hejses ned. Skandale! Der hang de og flagrede nytårsmorgen, da alle vognene kørte til kirke. Peter Martin Hansen var *meget* vred.

*Niels Christoffersen
som husbond*

Niels Christoffersen blev også vred engang, og det var endda på Kristian Husmand. Det var dog i en helt anden anledning, nemlig et valg. Man stemte i Lyngby – ved håndsoprækning – og folkene blev kørt dertil i den store fjedervogn. Kristian Husmand arrangerede turen, og denne gang fik »lille Niels«, fast daglejer på gården, ikke lov at komme med. Han var nemlig gået hen og blevet socialist, og det var dog for stærkt, mente Kristian. Niels Christoffersen fik det først at vide flere dage senere, og da blev han hvas.

Hvas kunne han godt blive, men var en god og rettænkende mand og en husbond, der følte varmt for sine folk – og *det* var ikke almindeligt dengang. Gamle tjenestefolk sørgede han for bolig til, enten i et af sine egne huse eller ved at leje dem ind i nærheden af gården, hvor man kunne holde øje med dem i tilfælde af sygdom. Madkurve og kaffe blev afleveret hos dem en gang om ugen, og kunne de ikke selv klare deres vask, fik de vasket på

gården. Den 90-årige fru Johanne Petersen, datter af genboen, træskomager Peter Mathiesen, fortalte i 1973: »Ingen gik sultne fra Christoffersengården. Dengang var der fattigdom til, kan De tro. Småkårsfolkene plejede, når det kneb med føden, at sende børnene et ærinde til Christoffersengården ved spisetid, og når de så gik hjem og havde spildt mad ned ad deres tøj, kunne vi se, hvad de den dag havde fået at spise på gården – gule ærter, grønlangkål o.s.v. jo, de var gode mennesker. Niels Christoffersen var også den første, der lod sine folk lægeundersøge en gang om året. Han sendte bud efter dr. Mathiesen, og så undersøgte doktoren dem allesammen, voksne og børn«.

*Bondekonerne – ikke
at forglemme*

Om gårdejerne er berettiget adskilligt, men man må ikke glemme kvinderne bag dem, for de var dygtige, og hvad det betød på en gård, er let at forstå.

En stor gård var jo et produktionsområde af et vist format, og Ane Kirstine var også Niels en dygtig kone. Der var travlt i det store køkken på gården. Hun afvejede personlig al mælk, målte den med termometer, og havde et øje på hver finger med fløde-, smør- og osteproduktionen.

I den forbindelse er der en ting, der har undret mig. Vi hører kun om Hanne Nielsen. Jamen, man er da også dybt imponeret af denne kvinde, hendes videlyst, dygtighed og formidable forretnings- og organisationstalent – hvilke evner for PR! Men hun havde rigtignok også *tiden* til at virke udadtil. Kun ét barn – og medens de andre bondekoner havde travlt med at føde børn i en årrække, eksempelvis her på gården otte, kunne Hanne Nielsen helt koncentrere sig om sin smør- og osteproduktion, have elever, og rejse, når det lystede hende. Der fandt sandelig også en stor produktion af smør og ost sted på de øvrige store gårde i sognet. Det lå jo i tiden.

På Lindevangen, Christoffersengården, Rygård, Langkærgård, Egebækgård, Paradisgården og Skovly stod store ostepresser i kældrene, og de blev brugt! Kældrene var store og indrettet, så ostene kunne ligge og modne.

Fra ovennævnte og sikkert flere gårde, som selv var producenter i disse

*Christian IX-
smørret*

varer, købte Hanne Nielsen betydelige mængder af smør og ost, når det kneb hende at levere. Hun fik lov at betale en god pris og ville fornuftigvis hellere afstå fra fortjeneste end sige nej til en ordre.

Ane Kirstine Christoffersen var naturligvis også oppe på Havarthigård at lære at lave Christian IX-smørret. Christian IX ønskede nemlig ganske letsaltet smør, og Hanne Nielsen saltede begribeligvis efter hoffets ønsker. Det blev iøvrigt moderne at spise letsaltet smør. Ane Kirstine saltede dog sit hjemmeforbrug efter sin ægtefælles smag, og han kunne lide salt i sit smør. Hun lærte at lave Christian IX-osten, og det har andre bondekoner herude utvivlsomt også gjort, for Hanne Nielsen betalte virkelig høje priser, når hun var i bekneb, og det var hun tit. Der var jo ikke flere køer på Havarthigård end på de før omtalte gårde. Iøvrigt lavede man mest hollandsk ost her i sognet, men de fleste kunne lave camembert og naturligvis brieost, selv om disse to oste ikke var så store salgsvare.

Foruden Ane Kirstines store arbejde med mælkeprodukterne forestod hun salg af æg og frugt. Man holdt efterhånden et betragteligt antal høns, og ud over frugthaven, som var fuldt udnyttet, havde man et stort areal beplantet med hindbær. Der blev høstet mange hundrede pund. Anna huskede prisen, fordi den var *meget* høj: 16 øre pundet. Men så var det også udsøgte bær! Almindelige bær brugtes til privatsalg til landliggerne og i husholdningen til dessert og syltning; de »onde« bær til grød.

Slagtning

Om slagtning fortalte Anna:

»Der blev sendt bud efter slagter Nielsen i Nærum. Jeg sørgede over kalveslagtingerne, og griseslagtingerne var væmmelige ... uha, jeg løb altid ud og gemte mig for ikke at høre skrigene. Begge karlene var med til arbejdet, og moder og pigerne havde travlt bagefter. Jeg *skulle* lære at lave sort pølse. Det var modbydeligt. Ja, jeg lærte da også at lave finker og sylte, men ellers fik jeg vist lov at slippe med at stoppe medisterpølse.

Når vi havde slagtet, lavede moder pakker med pølse, flæsk og et stykke stegekød til de trængende. Pakkerne blev ikke bragt ud, men lagt på det lange bord i det store køkken, og så kom de selv forbi og tog dem«.

Bortset fra disse »sysler« samt baging og syltning til den store husholdning forestod Ane Kirstine naturligvis den daglige husførelse, som bl.a. bestod i at sørge for fire hovedmåltider – og der var aldrig mindre end femten til bords.

Kan det undre, at jeg er imponeret over bondekonerne – som ikke ville kaldes proprietærfruer.

»Proprietærer«

Jeg har iøvrigt bemærket ved samtaler med ældre mennesker i og uden for familien, at bønderne her ikke kaldte sig selv proprietærer, men derimod blev kaldt proprietærer af andre »lag«. Her på egnen var man enige i, at en gård på omkr. 100 tdr. land var en proprietærgård. Jeg har spurgt mig for, og svaret er, at man ikke kaldte sig proprietær, når man var af bondeæt. Fæstebonde, gårdmand, gårdejer i *den* tidsmæssige rækkefølge, men proprietærtitlen brugte man ikke om sig selv og sine egne. Det var ja da at prale med, hvor meget jord man havde, »og forresten kaldte bybønderne sig proprietærer, bare de ejede 30 tdr. land, så den titulatur kunne vi godt undvære«.

Indkvar-
teringer

Indkvarteringerne var også et stort arbejde for en husmoder. At undslå sig var helt udelukket. Det ville man slet ikke drømme om.

Disse indkvarteringer fandt altid sted i september/oktober, den sidste på gården i oktober 1903 eller 1904. Programmet var lidt anderledes end sædvanligt. Soldaterne skulle ankomme sent om aftenen og forlade gården meget tidligt om morgenen, og man havde fået at vide, at de havde fået et varmt måltid den aften, de arriverede, men ikke ville få varm mad næste dag.

Anna fortæller:

»De ankom kl. 11 om aftenen. Det var koldt, men stille vejr. Vi havde dækket på gårdspladsen med lange borde af brædder på bukke. Alt hvad der fandtes af lys, ja, både tællelys og staldlygter, var skrabet sammen. Pigerne og jeg havde lavet flag, som vi stak i brødtørninger og pyntede bordene med. De fik smørrebrød med pølse og ost, boller med marmelade og syltetøj, og al den varme kaffe, de kunne drikke. De frøs og var trætte,

Ane Kirstine
Christoffersen i haven på
Kastanievej, fotograferet
o. 1910 af Harald Heering,
til hvem hun udlejede
førstesalen af villaen på
Kastanievej om
sommeren.

og hvor blev de glade, da de kom ind i gården og så det hele. Der var naturligvis sørget for senge til kaptajnen og løjtnanterne, men sergenterne, korporalerne og alle soldaterne måtte sove i halmen i laden. Det bekymrede moder meget, for det var bitterligt koldt lige i de dage, så hun serverede skoldvarme gule ærter med flæsk, inden de forlod os kl. 4 om morgenen. Hun vidste jo også, at der ikke ville blive mere varm mad til dem den dag. Jeg sad derinde og kiggede på dem og havde ondt af dem, at de skulle spise sådan et tungt måltid på den tid af dagen, men det var åbenbart en god ide, for de var henrykte og spiste, så moder en overgang blev urolig, at der ikke var lavet nok. Medens de samlede sig sammen og stillede an, fik de et krus kaffe, og vi fik et hurra, da de marcherede af«.

Og videre:

Kosten

»Vi fik selvfølgelig megen slagtemad, men ikke så megen saltmad, som folk tror, for vi slagtede ofte (en gang daglig dog et eller andet med flæsk). Fjerkræ og suppe på fjerkræ. Havfisk købte vi af konerne fra Vedbæk: torsk, hornfisk, sild og makrel. Vor fiskerkone havde en meget stor kurv, som hun bar på ryggen og bandt fast om skuldrene og under armene. Hun havde to stokke stukket gennem kurven, og når den var helt fuld og derved meget tung, styrede hun den med disse stokke. Ferskvandsfisk holdt både familien og folkene meget af. Alle »lystfiskede« naturligvis. Der var steder nok for det. I de mørke efterårsaftener fangede man ål i åen. Fader og de andre bønder gik meget på jagt. Fasaner, agerhøns og haresteg var søndagsmad, og vi fik mange vildænder om efteråret. Især moseænder og krikænder var lækre. Skovduer var vi kvinder ikke glade for at få hjem. Det var et stort arbejde at gøre alle dem i stand bare for et enkelt måltid, og så var det næsten altid noget tørt stads. Grøntsager spiste vi dagligt hele året rundt, for vi havde en stor grøntsagskælder med cementgulv under stuehuset, og vi havde store ærte- og bønnestykker uden for haven foruden gulerodsmarker og kålmarker (blomkål, hvidkål, rødkål og grønkål).

Vintergildet

Til det store vintergilde serverede moder først en suppe, derpå en fiskeret. Fisken kunne være kogt torsk med sennepssovs, kogt laks med

smeltet smør eller stegt rødspætte med persillesmør. Til disse fiskeretter små bitte faste kartofler, der var taget fra til det samme. Hvis laksen var lidt grov i kødet, stegte vi den og serverede den med grønrærter. Mellemretten var altid skinke med enten bønner og rørt smør eller stuede grønrærter og gulerødder. Hovedretten kunne være kalvesteg med hvide kartofler og »sødt og surt« eller oksesteg med hvide kartofler, hele stegte løg og hele små agurker. Vin til middagen undtagen til desserten. Det var altid budding med kold krydderpunch. Fader brød sig ikke om de søde dessertvine. Efter middagen kaffe og kage til damerne, kaffe og cognac til herrerne. Herrerne spillede kort til vintergildet og fik serveret portvin eller toddy. Damerne fik hjemmelavet frugtvin i aftenens løb, og vi sluttede af med kold dessert og dampende varm punch (lavet på rødvin, kanel og »surt«) inden hjemkørselen, som nok kunne være en kold omgang.

Sommergildet

Til sommergildet fik vi en lettere middag: vi begyndte aldrig med suppe, men oftest med krebs, som drengene fangede. Det vrimlede med de gode brune krebs i vandhullerne omkring os. Der skulle også mange kilo til, og de blev serveret i krydderlagen med hjemmebagt mørkt, blødt brød – ikke lyst ristet, som man bruger det i dag. Alt det lyse kuvertbrød og ristede brød til skaldyr er en stor misforståelse, men nu er *det* jo moderne! – Derefter stegt ål med nye kartofler og stuvet blomkål. Ingen mellemret, men hovedretten var kalvesteg eller mager svinekam med gemyse. Desserten kunne være så meget om sommeren: bær, frugt eller is. Til sommergildet serveredes øl, aldrig vin. Om sommeren spillede herrerne ikke kort efter kaffen, men vi gik alle tur i markerne og så på, hvordan alt stod det år.

Til Langkærgårds store vintergilde fik vi altid forloren skildpadde som mellemret. Den skildpadde var lige så sikker som moders skinke, og den var til ære for dr. Mathiesen, en lille spøg mellem ham og Thora Hansen. Dr. Mathiesen var ugift. Han havde vel en husbestyrerinde, men fik aldrig skildpadde hjemme. Thora Hansen havde lovet ham den én gang for alle, og hun svigtede ham aldrig.

På Egebækgård til de egentlige l'hombreaftener serveredes portvin,

toddy og grog til herrerne, medens kvinderne holdt kaffestue med bagværk med meget forskelligt syltetøj. Syltetøj gik man meget op i dengang. Jo flere forskellige slags syltetøj man kunne stille på bordet, jo bedre.

Hver gård havde sin kagespecialitet, på Egebækgård syltetøjskager, på Rygård tærter med flødeskem, hos os vafler – uha, hvor de vaffeljern var tunge, og hvor kunne man brænde sig slemt, når de skulle vendes, men vore vafler var de bedste og mest sprøde i sognet«.

På mit spørgsmål om mælke- og grøddretter i den daglige kost svarede Anna:

Hverdagskost

»Alt det sludder om grødspiseri og mælkemad forstår jeg ikke. Det spiste vi ikke hos os, og folkene fik samme kost som familien. Mælkegrød var ikke mad at arbejde på, men vi spiste mange supper. Om vinteren fik vi en varm fyldret som forret til en af dagens køddretter, og denne fyldret var altid frugtsuppe: blommesuppe, kirsebærsuppe, æblesuppe med ristede brødtærter eller hyldebærsuppe med kogte æblestykker. Om sommeren spiste vi megen frugtgrød, og om vinteren æblekage og blommetærter. Husk på, vi havde megen bærfrugt og træfrugt. Hvid sagosuppe var en af faders livretter, men han fik den også smagt til med portvin. Vi andre måtte nøjes med citronsaft.

I vintertiden spiste vi mange kødsupper. Grønkalssuppe, gule ærter og hvidkalssuppe kunne koges på bryst, bov og ben og desuden serveres med flæsk og pølse. Gule ærter kogt på sprængt gås var en rigtig herreret. Havde vi fået stegte ænder eller gæs, spiste vi gerne kråsesuppe med æbler og svedsker næste dag. Oksekødsuppe var alle glade for. Man kunne være uheldig med en gris, at der var for meget fedt flæsk ved, men anvendes skulle det da, og moder puttede det så ind imellem til f.eks. en god krydret porresuppe eller til kartofler med en kraftig løgsovs. Så gled det ned uden vrøvl.

Mange mennesker tror, at man den gang lavede stuvninger, så de kunne spises med ske. Det er jo noget forskrækkeligt vrøvl. En god stuvning skulle bare lige hænge ved. De sønderjyske piger, vi havde heroppe nogle

Egebækgårds private pigeskole. Foto 1883.

Øverst ses frk. Caroline Feveile og lederen af skolen, frk. Hedevig Richelieu. De tre ældste piger er fra venstre: Marie Christoffersen fra Christoffersengården, Ellen Sevel, datter af forpagteren på Holtegård og Charlotte Petersen fra Egebækgård. De fire småpiger i forgrunden er ubekendte.

somme, var meget begejstrede for grøntsagsstuvninger. Det brugte man ikke i Sønderjylland. Til gengæld lærte de os at lave flere af deres sur-søde retter, som fader var glad for«.

Om relationerne til landstederne:

»Joh, vi unge kom sammen, i hverdagen og til sommerfesterne. De bedste ungdomsgilder holdtes hos Kogsbølle på Thurahs Holtegård. Den unge fru Kogsbølle havde en stor familie og holdt flere fester hver sommer, men det var Marie, der deltog. Jeg var for lille.

Mine forældre kom ikke sammen med Holtegårds ejere selskabeligt, men man var gode naboer og aflagde visitter hos hinanden til højtiderne, hvor der blev serveret dessert og vin. Til Richelieufamilien var vi knyttet gennem frk. Richelieu, som underviste Marie på Egebækgårds privatskole. Hun kom meget hos os på gården, for hun lærte senere Marie akvarelmaling, og de gik lange ture i lyngbakkerne i Nærum og malede. Moder og frk. Richelieu var meget fortrolige, og kontakten mellem dem varede livet ud.

Bortset fra Kogsbølles stod det såmænd ikke så højt til med pengeneovre på Holtegård. De levede rigtignok mere spartansk derovre end vi andre, men det var jo et højere samfundslag, og de skulle have det til at »se ud«. Sådan var det nu dengang. Det tænkte man ikke så meget over, og tale om det gjorde man da slet ikke, men man vidste jo nok, hvad man vidste. Richelieu havde ingen rulle. De havde såmænd ikke engang en servietpresser. Hver måned til vaskedag lånte de vor store rulle. Hvor har jeg tit stået i rullestuen og set stuepigen og den gule tjener, som folk kaldte Richelieus thailandske tjener, komme gående over gangbrættet ved rendestenen med den store kurv med rulletøj. Hvordan de klarede den uden servietpresser til daglig, vidste vi ikke.

Med Scheelerne var det lidt anderledes. Bertha Scheel var nogle år ældre end jeg og kom meget på gården og legede med Jens og mig, og hun spiste ofte til aften med os. Da syrenlysthuset var vokset op, holdt fader meget af at sidde der om aftenen. Der skete altid noget ved køret, og man kunne se,

To mandsdragter 1850-1870. Rasmus Didrichsen, Rygård, og Christian Mortensen, Højbjerggård.

hvem der kom og gik. Så kom grev Scheel tit over sådan en sommeraften og sad sammen med far og røg og drak portvin. Ja, Scheel var lige ved at være lige så glad for det lysthus, som fader var. Og som de kunne snakke! Men det var Scheel, som kom til os. Fader gik naturligvis ikke derover«.

Klædedragt

Tydeligvis har man overholdt standsreglerne!

I klædedragt efterlignede bønderne vitterligt Københavnerne. »Folke-
dragt« har de ikke brugt ret langt ind i forrige århundrede, måske til

1820'erne. Birthe Rasmusdatters (1801-1886) ungpigebul, bevaret på Søllerød Museum, har udpræget empiresnit, og da den er af fløjl, kan den næppe have hørt til det, man forstår ved en folkedragt. Den har en overmåde elegant halsudsækering, indsatte stivere og broderet, forgyldt metalkantning samt fire store metalknapper, to på hver side af lukningen. Ikke snøret foran, men forsynet med mekaniske hægter. Det er tydeligt et københavnsk arbejde. Et i familien bevaret forklæde i mørkerød uld med ivævede borter i sort/hvid, sort/rød, grøn/gul, beige og gulbrun har muligvis hørt til en folkedragt.

Fotografier fra første halvdel af århundredet ligger det af grunde lidt tungt med. Ærgerligt nok lod bønderne sig ikke portrættere, men fra 1850'erne findes et stort udvalg af portrætbilleder, der viser, at bønderne, selv om de i visse perioder har hinket lidt bagefter, ganske åbenbart har fulgt moden i København.

Mandsdragt

Mandsdragten var blevet ensfarvet i 1860'erne – begrebet »et sæt tøj« var skabt – kun de unge var stadig klædt i lyse veste. Mændene bar stivet flip og slips bundet i en stor sløjfe. Dertil høj silkehat eller bowler.

Kvindedragt

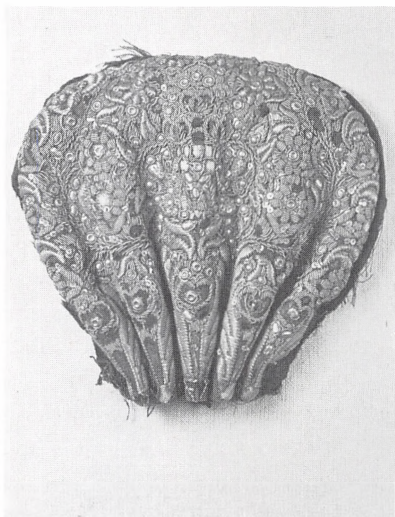
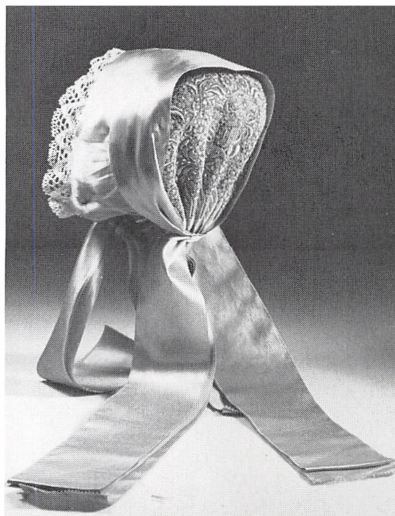
Kvinderne var iført hele kjoler efter krinolinemoden. Stofferne var i silke, atlask og moiré, og de enorme mængder stof i nederdelen holdtes ude af hestehårsskørter med *flæser* af hestehår oven på flere stivede bomulds-skørter – medmindre man var den heldige ejer af et bambusstel. Et taftforklæde i samme farve som kjolens stof var ofte indsyet i kjolens liv. *Det er ikke københavnsk.*

Bondebuerne

Ét bondesærpræg mere havde man: *huerne*. De »nye« huer havde guld- eller sølvnakke, de »gamle« huer broderede nakker. Ane Kirstine Christoffersen var den sidste i slægten, som bar huer, og hun bar den fra sin konfirmation omkr. 1860 og til sin død i 1929. Hun havde to femfoldede guldnakker med ceriserøde bånd. Det hvide lin til disse huer var af kniplinger. Efter de to børns død i 1878 brugte Ane Kirstine aldrig mere røde bånd, men kun sorte. Det var nemlig ikke – som man almindeligvis tror – sådan, at kvinder skiftede til sorte bånd, så snart de blev gift. De

Fire krinolinekjoler
1850-1875. Øverst
Ane Cathrine
Christoffersen,
Lindevangen og Ane
Jensen, Havarthigård.

Huer og huenakker,
der har tilhørt
Christoffersenslægten.
Skænket Søllerød
Museum af fru Olga
Sylvester-Nielsen.

Tournurekjoler 1870-1890. Marie Petersen, Egebækgård, Margrethe Mortensen, Rygård. T.h. »Geledkjole« (stilblanding) 1870-1890.

skiftede de røde bånd med sorte, når de nåede en vis alder, eller som i Ane Kirstines tilfælde ved en sorg. Hanne Nielsen, Havarthigård, gik med skarlagenrøde bånd hele sit liv.

Krinolinen holdt sig her i sognet til lidt ind i 70'erne og efterfulgtes af tournuren, i begyndelsen en lille pude af hestehår, senere afløst af et rigtigt tournure-bøjlestel. Ane Kirstine brugte aldrig tournure, og da hendes ældste datter Marie blev voksen, havde man allerede forladt tournuren. Inden da havde man ifølge portrætter haft en periode, hvor man ikke brugte de vældige draperinger, men skar stofferne i mange stykker og syede dem sammen i geledder af plisséer, folder, bånd og rynker, med stram nederdel fortil og stoffet hæftet op bagtil. I denne periode brugte man også at sætte stoffer i forskellige farver og mønstre sammen.

Overstykkerne fra krinolinekjolerne og helt op til »geled-kjolerne« var slag, ikke kåber. Sommerslagene var korte og meget pyntede, medens vinterslagene var lange og dobbelte af uld med possementkanter.

Børnedragter

Drengedragterne bestod af jakkesæt med bowlerhat som mændenes, dog med korte jakker. Pigerne var iført flæsekjoler eller strutskørter, indtil midt ind i 70'erne stadig med mamelukker, som imidlertid nu var blevet ganske korte. Deres kjoler fulgte de voksne kvinders mode og afløstes i 80'erne af glatte kjoler, dog uden ophæftning bagtil, med besætning af bånd og pyntet med mange knapper.

Møblering af gården i 80/90'erne

En skitse af Christoffersengården forekommer på side 00.

Det har ikke været muligt at kontrollere den i arkiver, men den er udfærdiget efter, hvad jeg har fået fortalt, og godkendt af Anna Nitsche Sørensen og Georg Mortensen. Møbleringen huskede meddelelserne ganske tydeligt.

Pigeværelset

Oppe i østgavlen med vindue ud mod kørevejen lå pigeværelset. Det havde hvidkalkede vægge og var møbleret med to malede senge, to malede kommoder, et vaskebord med servantestel og et egetræsbord mellem sengene.

Til min kommentar om, at værelset var lille, bemærkede Anna indigneret, at der var samme blondgardiner som i alle andre værelser, hængte stykker på kommoderne, en tinlysestage på bordet og sivmætter på gulvet. Sivmætterne understregedes. Jeg skulle ikke tro, at alle pigeværelser var så pænt indrettet på den tid, og der blev taget samme blomster ind fra haven til pigerne som til familien.

Borgestuen

Borgestuens vægge var kalket lysegrå eller lyseblå »som moder nu syntes«, havde fast hjørnebænk, et stort hvidskuret bord (skuret hver dag) samt stigestole. Desuden et lille hvidmalet serviceskab med skuffer til bestik og en bilæggerovn, der fik varme fra komfuret i det store køkken.

Om aftenen sad karlene i borgestuen og læste aviser og røg pipe. Præcis kl. 9 bankede Niels Christoffersen på døren og sagde: »Så er der aftenfodring, sov godt og en god nat«.

Pigekjole (Marie
Christoffersen,
Christoffersengården).
Foto 1882.

Lillestuen

Mellem borgestuen og familiens daglige spisestue, kaldet »den lille stue«, lå spisekammeret.

»Den lille stue« var familiens hverdagsstue. Ved vinduesvæggen stod en stor Chr. VIII sofa betrukket med rødt uldent stof. Foran den et stort Windsor-egetræsbord med klapper og tilhørende stole, husbonds stol med

armlæn. På væggen ind mod spisekammeret hang vægreoler i snore, her var også det grønmalede standur placeret (almuemalet med fugle og blomster). I hjørnet ud mod køkkenet stod en brændeovn. Ved den modsatte væg stod husbonds chatol, perlemalet, og indeholdende husets »bedre« bøger. Ved skriveklappen lavede Niels daglige regnskaber, men når han skulle ordne sognesager eller større regnskaber, brugte han skrivebordet i den store spisestue.

I lillestuen indtog familien og pigerne deres måltider. Her tilbragtes også vinteraftenerne omkring bordet med petroleumslampen. Ane Kirstine og pigerne syede, stoppede og reparerede, børnene legede eller læste, og Niels læste aviser – Berlingeren og Dagbladet, som han selv holdt, og Politiken, som han byttede sig til med naboen Lars Larsen. Niels fandt ellers sidstnævnte avis »farlig« og hidsede sig voldsomt op over den. Ane Kirstine forsøgte at dæmpe ham: »Så lad dog den avis være, Niels« – men undvære at læse den ville han heller ikke. Hele sit liv fandt han »venstremænd og radikalere« *farlige*. Han, som ellers var en ivrig skytte, meldte sig ud af skytteforeningen i protest mod de mange venstremænd, der efterhånden kom til, og i sine sidste år diskuterede han aldrig politik.

Jens' værelse

Fra lillestuen førte en dør ind til Jens' værelse, som på et tidspunkt var blevet skilt fra lillestuen. Det var møbleret med malede møbler og en gæsteseng.

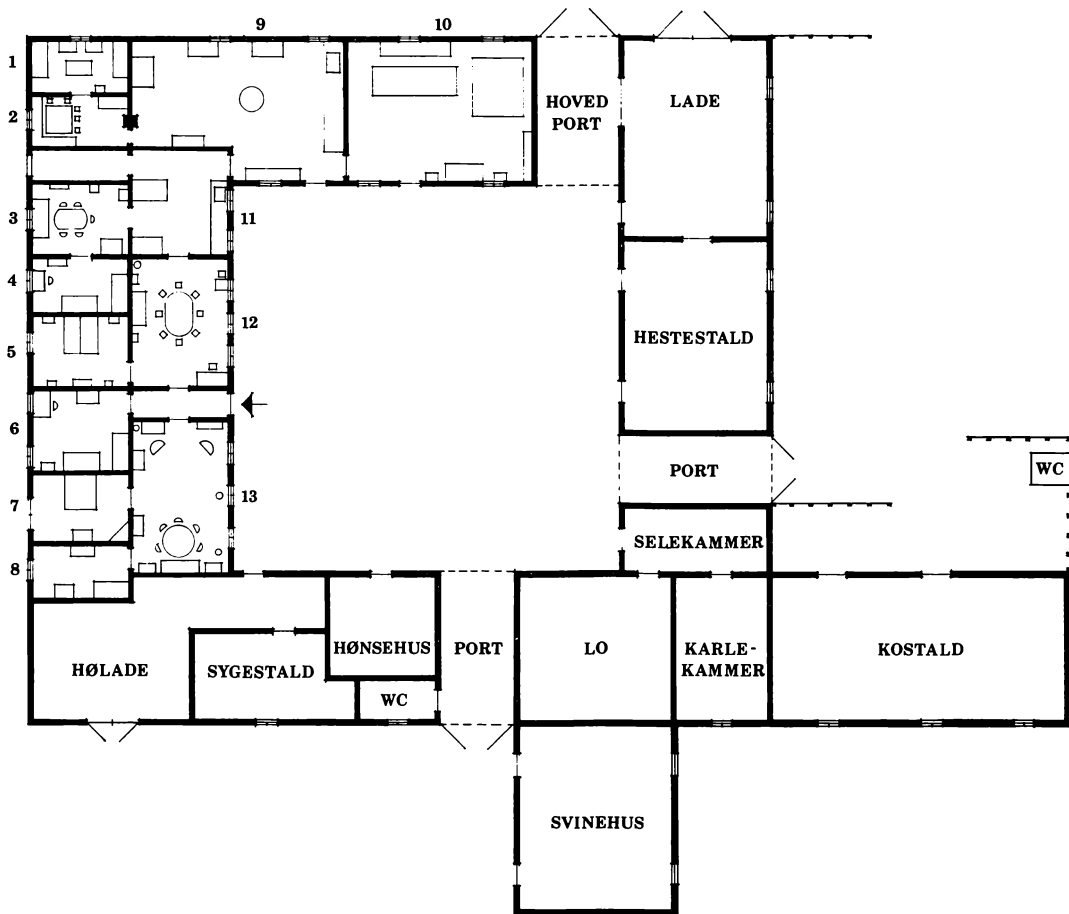
Soveværelset

Soveværelset indeholdt malede senge, et par empirestole fra spisestuemøblementet og to mahogniservanter samt et pengeskab af jern. Låsen i pengeskabsdøren havde en figur, som man trak ud og drejede til siden, hvorefter en tap kom til syne. Denne tap, som skulle drejes nogle omgange dækkede for nøglehullet, og nøglen lå i Niels' lomme – altid. Indgang til soveværelset fra den store spisestue.

– videre i rækken af værelser ud mod gadekæret:

Annas værelse

Annas værelse (tidligere Maries) var det største rum til denne side med to vinduer. Det havde i sin tid været barneværelse, og barnepigen havde sovet her sammen med børnene, så det måtte naturligtvis være rummeligt (den

Plan over Christoffersengården udarbejdet efter meddelernes beskrivelse:

Rumliste, Niels Christoffersens gård: 1. Pigeværelse. – 2. Borgestue. – 3. Den lille stue. – 4. Jens' værelse. – 5. Soveværelse. – 6. Annas værelse. – 7. Store gæsteværelse. – 8. Lille gæsteværelse. – 9. Store køkken. – 10. Rullestuen. – 11. Lille køkken. – 12. Store spisestue. – 13. Storstuen. – Rentegnet af indendørsarkitekt Vibeke Vagn Larsen.

første barnepige var Margrethe Jensen, som blev gift med Jens Mathiassen, Bjerggården). Det var møbleret med en messingseng med kugler, servante, egetræslektiebord, egetræskommode og en gæsteseng i egetræ.

Store gæsteværelse

Selv om børnenes værelser indeholdt gæstesenge, havde gården dog to gæsteværelser, og vi kommer nu til det smukkeste værelse til denne side, nemlig »Store gæsteværelse«, helt anderledes pragtfuldt møbleret end ægteparrets soveværelse. Rummet domineredes af en stor empire-dobbelt-seng i mahogni med indlagt citrontræ. Derudover et hvidmalet Louis Seize hjørneskab med perlerand, et lille forgyldt Louis Seize spejl med sløjfe og perlerand og en mahogni-servante. Til gæsterne var det bedste åbenbart ikke for godt. Havedørene førte ud til syrenlysthuset.

Lille gæsteværelse

I »lille gæsteværelse« stod en empire-enkelt-seng i mahogni med indlagt birketræ, en mahogni-servante og en engelsk mahogni-kommode med vippespejl og prydet med et toilettesæt i sølv. Dette værelse havde tidligere været den ældste søn Christoffers.

Den sidste afdeling i bygningen rummede en del af laden, som strakte sig ind i vestre sidelænge.

Store køkken

Beboelselængen var delt op på langs, og går vi nu tilbage gennem stuehuset og tager den anden halvdel, må vi begynde med »store køkken«, som var kvindernes vigtigste arbejdsplads. Her bearbejdedes jo mælkeprodukterne. En dør førte ind til rullestuen, hvor den store mælkevægt stod. Herfra gik trappen ned til mælke- og ostekælderen, og en anden trappe førte op til loftet.

I denne kælder var ostepressen placeret, og kælderen var indrettet med hylder, så ostene kunne ligge og modne. Flødekarrene var også anbragt på hylder hernede. Kælderen havde cementgulv, og det blev vasket omhyggeligt hver morgen, ligesom bræddegulvene i »store køkken« og rullestue samt bordene blev skuret hver morgen med groft sand og varmt vand. Sandet skulle være groft, for det måtte ikke støve.

Det var meget meget vigtigt, at der ikke var støv i rummene under tilberedning af mælkeprodukterne, og med rengøring af disse rum tolere-

redes intet snyderi af pigerne. Når man senere på dagen havde lukket af til kælderen og var begyndt at fyre i den indmurede kedel, var kedlen i gang til aftenstid, og så var det naturligvis uundgåeligt, at der blev tilstøvet. Derfor var den daglige morgenskuring, inden man gik i gang med mælken, så uhyre vigtig.

Den store indmurede »kedel« havde åben skorsten, og her blev udelukkende fyret med tørv fra mosen. Fra en tværstang i skorstenen hang en tyk jernkæde med en s-formet krog ned. I dette ildsted over den åbne ild varmedes alt vand til gårdens daglige forbrug, og der skulle bruges umådelige mængder kogende vand til vask og skoldning af mælkespande, flødekar og diverse bøtter samt naturligvis til opvask efter alle dagens måltider. Man havde også en kæmpegryde til kogning af grisekartofler og anden grisemad i denne indmurede »kedel«, og her var den s-formede krog særdeles praktisk, fordi man kunne flytte gryden op og ned i kæden efter behov.

Bilæggerovnen havde plads ved siden af den indmurede kedel, og fra denne ovn fyrede man ind i borgestuen. Den havde en meget smuk messingdør med knopgreb. Langs den modsatte væg stod et stort bord i hele væggens længde og heri en trævask, hvorfra vandet løb ud i rendestenen ved vejen. Under vinduet ud mod gården stod en lang vaskebænk og neden under den fire vaskekar i forskellige størrelser. I det mindste af disse vaskedes finere ting: kniplinger, broderier, flor og silkebånd. Midt på gulvet tronede den store kobber-vaskekedel. Den var slem til at løbe an, og pigerne skurede den hver uge med skurevisk og fint strandsand. Langs de øvrige vægge stod små vaskebænke.

Ja, dette rum har i sandhed været brugt. Og endnu en funktion havde det: det var gårdens badeværelse. Her badede pigerne fredag aften og familien lørdag aften. Men hvor badede karle og drenge? De har vel så måttet klare sig med et vaskestel i karlekammeret.

Rullestuen

Da vi nu befinder os lige ved rullestuen, vil vi kaste et blik derind, for det må have været et herligt rum. Her var gårdens almuemøbler anbragt, men rummet domineredes naturligvis af den store egetræsrolle med sten. En

servietpresser havde også plads herinde. Som strygebord anvendtes et langt egetræsbord med kugleben. Ved siden af rullen stod en træbænk med rige udskæringer i ryglæn og sider af store cirkler med stjerner i midten, formentlig karvesnit. En bordendesbænk med spoleryg var anbragt op af væggen ud mod kørevejen, og på vinduesvæggen mod gården hang to grønmaledede almueskabe med blegrøde roser. Herunder stod en malet kiste med ørken (buet låg) og smedejernsbeslag.

Lille køkken

Fra »store køkken« går vi gennem gangen med linnedskabene og trappen ned til sildekælderen, ind i »lille køkken« med fyrkomfuret med ringe. I dette rum foregik den daglige madlavning og opvask. På de hvidkalkede vægge hang de gamle køkkenredskaber i kobber, men kun til pynt. Man brugte nu jerngryder og jernpander.

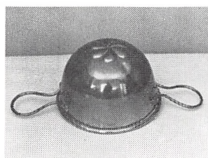
På køkkenbordet stod en lille blankskuret jernspand af form som en mælkejunge. Den indeholdt den kandis, som folkene fik til deres kaffe. Kandissen var trukket på snor og blev nippet af med en kandistang.

Store spisestue

Herfra førte en dør ind til »store spisestue«, som kun brugtes ved højtider og gæstebud. Midt på gulvet stod et ovalt mahognibord med dobbeltsarg og kannelerede ben og rundt herom otte empire-spisestuestole. Mod væggen ind mod soveværelserne stod flere stole og en empire-skænk i mahogni, skruet sammen med smedejernsbolte. På skænken var anbragt en kaffemaskine i messing flankeret af to høje porcelænsvaser og to sølvstager. Når man holdt gilde, blev disse stager båret hen til spisebordet, som var pyntet med en stor opsats med frugter eller i sommertiden skåle (ikke vaser) med blomster.

Spisestellet var musselmalet kgl. porcellæn, sølvbestikket prikgraveret empire og glassene halvfacetslebne Berlineois. Alt bevaret, også de eftertragtede grønne hvidvinsglas. Som regel severedes hvidvin til damerne til alle retter, medens herrerne også drak rødvin.

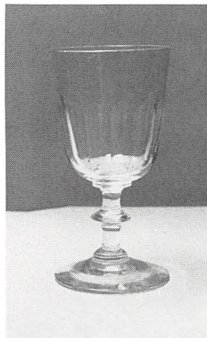
Lige inden for døren ved væggen ud mod gårdspladsen stod Ane Kirstines lyre-sybord i mahogni, og her sad hun kun, når hun broderede. Mellem vinduerne hang to empire-spejle med konsoller, og på hver konsol

Kobberform

stod to grønne glasfoglietter, som også blev hentet til bords ved gilder. Ved døren ud til gangen stod Niels Christoffersens skrivebord, over hvilket familieportrætter i ovale rammer var symmetrisk ophængt.

Storstuen

Berlinoisglas
med slibning

»Pebermand«

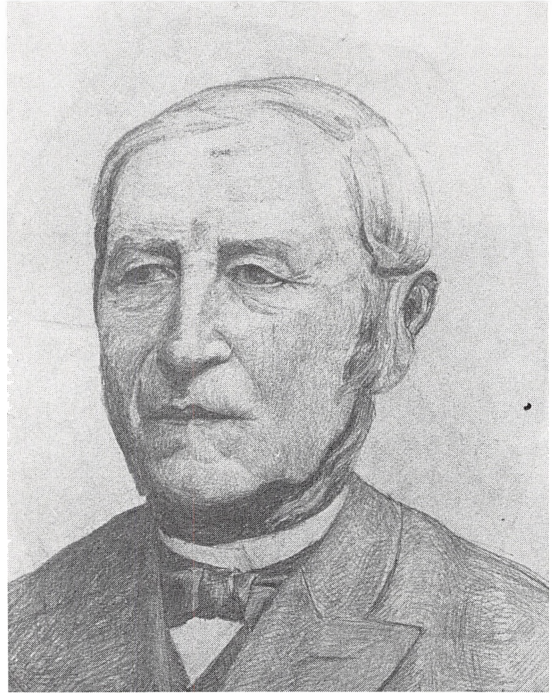
»Storstuen« blev også kun benyttet ved højtidelige anledninger og indeholdt Chr. VIII mahognimøbler og enkelte stole i nyrokoko. Fire Hepplewhite-spilleborde havde deres plads i denne stue. Siddegruppen bestod af en sofa med et rundt bord på søjlefod, to polstrede højrýggede stole, nogle polstrede spisestuestole samt et par korsstingstaburetter. Også i denne stue vægspejle med konsoller mellem vinduerne. Endvidere en empire-sekretær og et dokumentskab i mahogni. Ingen etagere, men en gammel stolpereol med drejede led, hvorpå var opstillet forskellige prydgengstande: En B. & G. kande med bølget kant og en forgyldt løve på hanken, en rubinrød glaskaraffel med spidsprop, nogle glaskageskåle med hank, en sønderjysk bonbonniere og en thailandsk ingefærkrukke med låg, alle dele stadig i familiens eje. På hver side af stolpereolen hang en majolika-tallerken.

I disse stuer var væggene tapetserede med sribede tapeter, og kakkellovnspladserne var malet i en farve, der stod til tapeterne. »Vi havde ingen tyske ferniserede tryk på væggene«, fortalte husets datter med følelse, »men derimod nogle oliemalerier, stilleben med blomster og frugter, og et dejligt stik af Hirschholm Slot«. Desuden, endnu bevaret, kobberstik af to af J. F. Clemens' seks blade med profilportrætter af kongelige personer efter Cornelius Høyer, nemlig Christianus VII og Lovisa Augusta, datter af Caroline Mathilde og Struense. Ane Kirstine fandt dem på loftet, da hun som nygift rykkede ind på gården i 1867.

Gulvene i stadsværrelserne var af brede fyrretræsplanker, først hvidskurede, senere gråmalede. Antagelig har man haft tæpper på gulvene efter, at de blev malet, men dette fik jeg desværre ikke bekræftet af meddelelserne. Jernkakkellovnen var cylindriske med løse topkranse, og her fyrede man med kul, aldrig med tørv.

Som det fremgår af ovenstående, var familiens beboelsesrum borgerligt

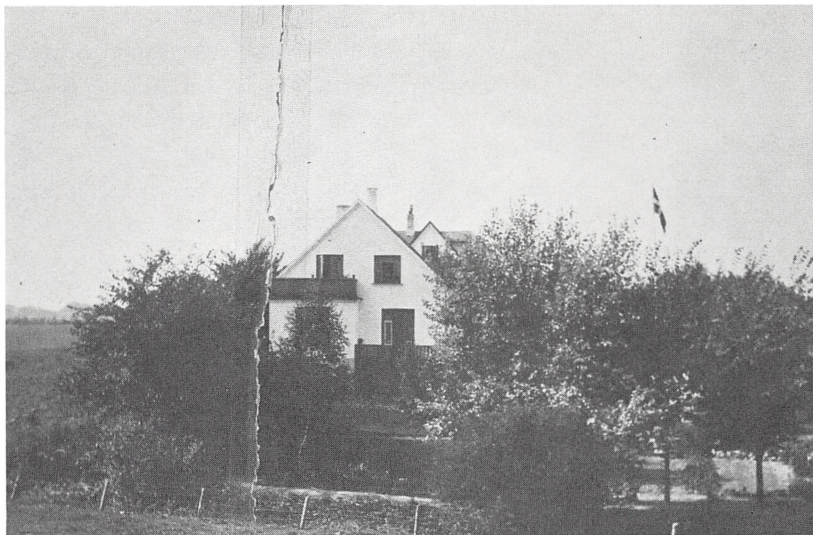
Niels Christoffersen
o. 1898.
Blyantstegning.

indrettet og møbleret og kunne stamme fra et hvilket som helst bedrestillet byhjem i sidste del af forrige århundrede. Men således var det også på de øvrige store gårde i sognet. Almuemøblerne var for længst fortrængt til borgestuer, pigeværelser, rullestuer, ja, mange steder fandt man dem i laderne som opbevaringssted for værktøj.

I 1903, da Niels Christoffersen anede, hvilken vej vinden blæste, tog han 30 tdr. land jord, matr. nr. 31 m.fl. fra (det såkaldte overdrev) til sin ældste søn, Christoffer (1870-1953), som her byggede »Annexgården«, senere

Salg af gården

Villaen Kastanievej nr. 5. Foto o. 1910.

kaldet »Ågården« og »Godthåb«, og i dag beliggende Vejdammen nr. 15-23.

Niels Christoffersen havde længe kendt etatsråd H. N. Andersens ønske om at købe Christoffersengården med tilhørende jorder, og i 1906 gav han op, syg og træt, og solgte den gamle slægtsgård til nedrivning. Kort tid efter døde han, og hans enke, Ane Kirstine, og deres yngste datter, Anna, flyttede til en nybygget villa på Kastanievej nr. 5 i Trørød.

H. N. Andersen gik omgående i gang med nedrivningen, og få måneder efter var endnu en bondegård forsvundet fra det søllerødske landskab.

Yderligere et stykke tid var det gamle Søllerød bondeland; men den epoke er forbi. Bondelandet er ikke mere. Borte er dagligdagens lyde af hestes hovslag, køers brølen, hjuls rumlen og knirken fra arbejdsvognene, hønsenes kaglen. Borte er lugten af nyslået hø, høstet korn, muld og møg. Byboere har fundet Søllerød attraktiv som bosætnings- og rekreationsområde. Biler har afløst hestevogne, parcelhuse breder sig på de gamle gårdes jorder. De fleste af kommunens beboere drager af sted om morgenen til byen og vender hjem om aftenen i lange rækker af biler. Livsformen har totalt ændret sig. Men endnu er her så frit og åbent et landskab, så store fredede arealer, at vi ikke har så svært ved at forestille os, hvordan her var, dengang slægterne Didrichsen og Mortensen residerede på Rygård og Niels og Ane Kirstine på Christoffersengården.

Raderinger med Søllerød-motiver

Af Erik Sinding

I Søllerødbogen 1942 har Erik Fischer skrevet om »Søllerød-landskaber og bygninger i billedkunsten«, og i den forbindelse omtalt en del ældre grafiske blade, særligt kobberstik og litografier. Periferisk nævner han træsnit, men han kommer slet ikke ind på de mange raderinger med motiver fra Søllerød Kommune. Årsagen er vel helt enkelt den, at raderinger med topografiske motiver ud fra et kunstnerisk synspunkt på daværende tidspunkt blev betragtet som en art billig folkekunst.

Fra midten af forrige århundrede blev det almindeligt, at malere gengav deres arbejder som radering, og det blev mode at samle på raderede blade ikke mindst med topografiske motiver. Raderingerne blev enten opbevaret i mapper, der blev hentet frem, når der kom gæster, eller de blev indrammet og benyttet som vægdekoration.

Ud over de såkaldte »maler-raderere« har også en lang række kendte og ukendte kunstnere beskæftiget sig med raderteknikken. Indtil raderingen langt ind i dette århundrede blev fortrængt af fotografiet og nye reproduktionsmetoder, blev der udsendt utallige raderede blade, som ofte blev faldbudt ved dørene. Dette har vel været den egentlige årsag til, at raderinger som kunst blev så nedvurderet. Dette må imidlertid beklages, for raderteknikken er vel den af de grafiske metoder, der kommer kunstneren nærmest. I modsætning til kobberstik, litografi og træsnit, som næsten alle er udført af faggrafikere efter kunstnerens forlæg, så er raderingen helt kunstnerens eget værk. Han har med radernålen arbejdet motivet ned gennem vokslaget på metalpladen. Han har selv foretaget ætsningen og måske selv farvelagt den færdigtrykte radering.

Den gennem de senere år stigende interesse for lokalhistorie og topografi

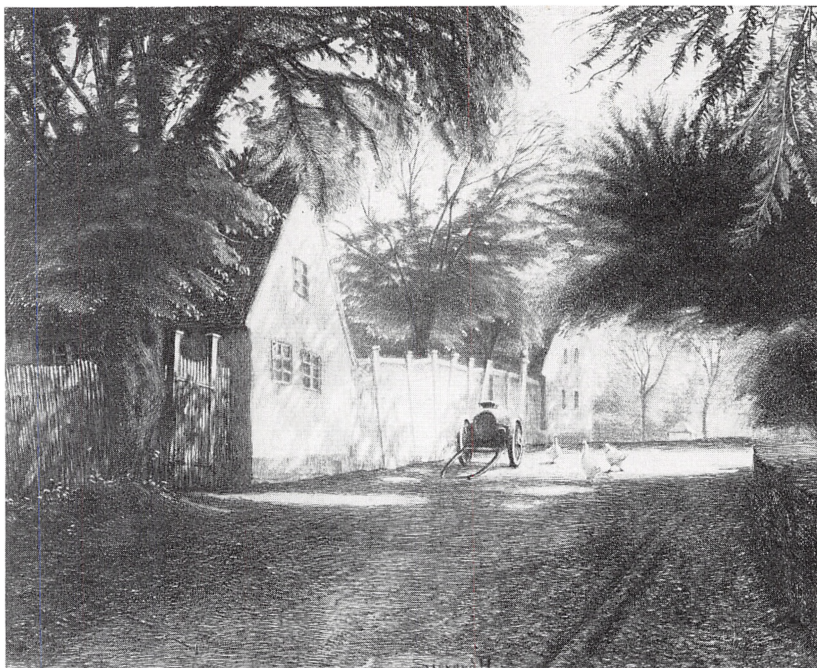
Johann Hermann Carmiencke: Parti ved Furesøen. (Kinabugten i Store Kalv). (1).
Raderingen, der er betegnet »HC 1849«, er et af de få billeder som viser hvorledes almuebefolkningen i Søllerød var klædt i midten af forrige århundrede.

har imidlertid også bevirket en stigende interesse for gamle raderinger med lokalmotiver, og disse er efterhånden blevet eftertragtede samlerobjekter.

Søllerød har altid været et yndet mål for kunstnere, når der skulle indhentes motiver. Det er derfor helt naturligt, at der eksisterer mange raderinger med Søllerød-motiver, ikke mindst fra årtierne omkring år-

Edmund Fischer:
Søllerød Præstegaard. (3).
Også på de øvrige i
fortegnelsen anførte
raderinger med samme motiv,
ser man kirketårnet.

Sigvard Hansen: Ved Søllerød Kro. (7).

Raderet efter maleri gengivet i »Illustreret Tidende« nr. 5 1902. Bygningen til venstre i billedet rummer i dag kroens selskabslokaler og bag plankeværket er nu indrettet gårdhave. Nr. 2 i fortegnelsen har samme motiv.

hundredskiftet. Der findes dog næppe noget sted en komplet samling af sådanne.

Efterfølgende fortegnelse må derfor kun opfattes som en foreløbig registrering af i dag kendte raderinger. Den har sit udgangspunkt i de raderinger som på udstillingerne af Søllerød-billeder i 1967 (Søllerød i Billeder) og 1974 (Søllerødbilleder i kommunens eje) blev vist på Søllerød Rådhus

Axel Holm: Den gamle Prinsesseskole ved Søllerød Hulvej. (15).

Der er ikke sket de store forandringer siden dette kendte Søllerød-motiv blev raderet omkring århundredskiftet.

arrangeret af Historisk-topografisk Selskab og Søllerød Kommunebiblioteker. De fleste af de dengang udstillede raderinger findes i Søllerød Kommunes Byhistoriske Arkiv på Hovedbiblioteket i Nærum, og siden er der kommet mange nye til. Så sent som under billedindsamlingskampagnen i 1977 kom der ukendte Søllerødraderinger frem. Såfremt der blandt læserne skulle være ejere af raderinger, som ikke findes i fortegnelsen, vil Byhistorisk Arkiv meget gerne have oplysninger herom, eventuelt låne sådanne til affotografering.

Emil Krause: Strandmøllen. (18).

Til trods for de store forandringer på Strandvejen gennem årene, er motivet let genkendeligt i dag.

FORTEGNELSE OVER RADERINGER

De i parentes anførte mål angiver billedfeltets størrelse i cm, højden×bredden.

Jobann Hermann Carmiencke. (1810-1867):

1. Parti ved Furesøen. 1849. (20×29).

R. Bloch Frederiksen:

2. Ved Søllerød Kro. u.å. (10×14).

Edm. Fischer:

3. Søllerød Præstegaard. u.å. (25×17).

Louise Ravn-Hansen. (1849-1909):

4. Skodsborgskrænten. 1884. (9×14).

(Skrænten under Aggershvilebakken. Raderet efter maleri gengivet i »Søllerødbogen« 1948 på side 80).

5. Vejle Sø ved Holte. 1889. (17×28).

- 5b. Nymølle. (Landskab). 1889. (22×15).

Sigvard Hansen. (1859-1938):

6. Ved Søllerød Kro. u.å. (20×25).

7. Den gamle indgang til Søllerød Kirkegaard. 1904. (15×20).

(Gengivet på omslaget til Gunnar Sandfeld: »Søllerød – som det var engang«, 2. samling).

8. Aften i Krogaarden. (Søllerød Kro). 1905. (15×23).

9. Hulvejen i Ørholm. 1909. (26×37).

Otto Haslund. (1842-1917):

10. Fra Trørød. 1863. (11×12).

(Gengivet på omslaget til Gunnar Sandfeld: »Søllerød – som det var engang«, 4. samling og på side 15 i samme bog, samt i F. Hendriksen: »En dansk Kunstnerkreds fra sidste halvdel af 19. Aarhundrede«, 1928 på side 6).

Axel Holm. (1861-1935):

11. Strandmøllen. 1899. (18×28).

(Gengivet i I. C. Drewsen: »Rejseminder«, 1941, mellem side 8 og 9).

12. Strandmølledammen. 1899. (18×28).

13. Præstegaarden i Søllerød. 1909. (26×37).

(Gengivet på omslaget til »Holte Juleblad«, 1930 og i Knud Voss: »Bygningskunst i Søllerød«, 1970 på side 43).

14. Klokkehuset eller Gartner Harders Hus i Søllerød Kirkeskov. 1909. (Søbakkevej 33). (40×31).

(Gengivet i katalog til »Grafisk Kunstnersamfunds Udstilling«, 1909-10, her benævnt »Sommer eftermiddag«).

15. Den gamle Prinsesseskole ved Søllerød Hulvej. u.å. (Søbakkevej 35). (19×27).
(Gengivet i »Holte Juleblad«, 1925 på side 19).

Otto Holm:

16. Søllerød Kirke og Kro. u.å. (25×32). Farvelagt.

Tb. Jørgensen.

17. Søllerødhus og Søllerød Kro. u.å. (40×52). Farvelagt.

Emil Krause. (1871-1945):

18. Strandmøllen. u.å. (22×27).
19. Strandvejen ved Strandmøllen. u.å. (23×30).

Adolph Larsen. (1856-1942):

20. Næsseslottet. 1905. (20×27).

J. P. Lund. (1821-1871):

21. Skovparti ved Nærum. u.å. (19×25).

John Lübschitz. (1858-1941):

22. Bøllemosen. 1889. (12×17).

(Gengivet i Gunnar Sandfeld: »Søllerød – som det var engang«, 4. samling på side 203).

Peder Møller:

23. Søllerød Kirke og Kro. u.å. (10×15).
24. Søllerød Præstegaard. u.å. (31×41). Farvelagt.
25. Søllerød Præstegaard. u.å. (32×39). Farvelagt.
26. Æblegaarden. (Søllerødvej 15). u.å. (25×29). Farvelagt.
27. Fogedgaarden. (Søllerødvej 38). u.å. (32×27). Farvelagt.
28. Parti fra Søllerød Kirkeskov. (Klokkehuset). u.å. (39×49). Farvelagt.
29. Parti fra Ørholm Skov. (Ørholmgaard). u.å. (40×49). Farvelagt.

Peder Mønsted. (1859-1941):

30. Dammen ved Strandmøllen. 1900. (22×36).

Niels Thorsøe:

31. Søllerød Præstegaard. u.å. (30×38). Farvelagt.

Vedbækprojektet

I marken og i museerne

Af Erik Brinch Petersen, Jens Henrik Jønsson, Peter Vang Petersen og Kim Aaris-Sørensen

Udgravning

På det tidspunkt hvor Maglemosen viser sig fra sin smukkeste side med blomstrende hyld og bjørneklo, plejer udgravningerne at stoppe; således også i år. Men igen i år sluttede vi med gode resultater og et stort og rigt materiale samt med lyse forhåbninger om den næste sæson. Forhåbentlig bliver der en næste sæson.

Selv om den gamle Vedbæk-fjord ikke har været ret stor, har vi alligevel tidligere kunnet opregne godt tyve bopladser herfra, og alle stammende fra jægerstenalderen. Og selv om antallet af kendte bopladser nu skal forhøjes fra tyve til tredive, må dette stadigvæk kun betragtes som en del af det oprindelige antal. Forklaringen på dette forhold skal søges i de vekslende vandstandsforhold, idet hovedparten af de kendte bopladser hører til blandt de yngre i området. Reglen ser ud til at være den, at jo højere en boplads ligger, desto yngre er den, og desto større chance er der også for at den bliver fundet.

Lokalisering af nye bopladser

Desværre råder arkæologien endnu ikke over de magiske briller, hvorved man kan se, hvad der faktisk ligger gemt under jordoverfladen, uden at foretage en udgravning. Men forskellige former for sonderinger kan benyttes, og som det har vist sig, også med held.

For at få det bedste udbytte af den egentlige udgravning er det derfor vigtigt, at de indledende undersøgelser giver et godt kendskab til boplad-

sen, og det uden at ødelægge for meget, hvad der sommetider kan være et problem, når man famler i blinde. Derfor anvendes i Vedbæk følgende procedure ved indkredsning af en ny boplads.

Først overflyttes målesystemet, således at denne boplads kan placeres nøjagtigt i forhold til de øvrige. Herefter udføres en terrænopmåling med højdekurver for at angive de topografiske forhold, højden over havet – holm eller halvø. Så går boreholdet i gang med at finde ud af undergrundens topografi og hvilke jordlag, der skjuler sig under tørven. Herved indkredses ikke blot det mulige område for selve bopladsen, men boringerne angiver også de steder, hvor de dybe profiler bedst kan anlægges. Til sidst undersøges blot 2 til 3 % af det formodede bopladsområde med prøvehuller af en kvadratmeters størrelse, spredt tilfældigt ud over arealet.

Efter dette er der normalt tilstrækkeligt med oplysninger til, at man kan begynde på den regulære udgravning, fordi vi nu ved følgende: hvor bopladsen ligger, hvor stort et område den dækker, og hvor de rigeste områder skal findes. Endvidere hvor de jordfaste anlæg kan forventes, samt i hvilket område knogler og bensager er bevarede. Der er yderligere gode oplysninger om aflejningsforholdene, om hvilket sediment kulturlaget ligger i, og om der er et eller flere kulturlag. Og overraskende nok, plejer der allerede nu at være fremgravet et så stort oldsagsmateriale, at pladsen kan dateres ad typologisk vej. – Her burde man måske i mange tilfælde stoppe.

Boplads- udgravning

Når der samtidig foretages forskellige former for udgravning på bopladsen ved Maglemosegård foruden på Maglemosegårds Vænge og lokaliseres nye bopladser, bliver arbejdsstyrken hurtig for lille, selv om den daglig består af godt 50 studenter. Det er derfor ikke et problem at beskæftige så mange, tværtimod; problemerne viser sig først, når arbejdet må indstilles på grund af regn. Men lykkeligvis har Sjællandske Trænregiment i Høvelte stillet telte til vor rådighed, eller som det hedder i militærsproget, »til underbringelse af mandskabet i tilfælde af dårligt vejr!ig«. Takket være disse telte har visse arbejdsfunktioner som sortering, vask, nummerering

Boreholdet i arbejde, 1977. Povl Merløe foto.

og nedpakning af oldsager kunnet fortsætte uhindret, selv i tilfælde af dårligt vejr.

Med henblik på at fremskaffe så mange oplysninger som muligt – det vil sige, de oplysninger som vi for tiden anser for at være vigtige – om de enkelte oldsager, deres indbyrdes placering og deres beliggenhed i de forskellige lag, foretages i nogle lange grøfter en såkaldt systematisk udgravning. Denne gennemføres med graveskeen i den ene hånd og med meterstokken i den anden, med blyanten i den tredje og med dataarket i den fjerde hånd. Heraf følger dog ikke, at alle studenter er fire-armede uhyrer, men blot at der samarbejdes om hvert felt. I øvrigt indmåles den enkelte genstand med centimeters nøjagtighed i et tredimensionalt målesystem. Herefter kan disse oplysninger sammenholdes med beskrivelsen af de forskellige jordlag og de opmålte profilvægge, hvorved kulturlagets karakter og dannelsesmåde forhåbentlig kan forklares.

Problemet ved en sådan udgravningsprocedure er ikke det, at den er tidsrøvende, men lige så systematisk som de større oldsager fremgraves, lige så systematisk mistes de mindre genstande. I realiteten registrerer alle udgravere kun omkring 20 % af den totale mængde af oldsager pr. felt; det er vores erfaring, og derfor har vi udspændt et sikkerhedsnet, maskevidde på 3 mm, til at opsamle de resterende 80 %.

Vandsoldet

Hver gang et lag er blevet gennemgravet, eller i tilfælde af tykkere lag, et par spande er blevet fyldt med afgravet jord, skal det sigtes. Desværre er indholdet af ler ret stort i flere af lagene, hvilket besværliggør sigtningen. Men en opblødning af jorden i betonblandemaskinen (oldsagerne tager ingen skade!) inden den som en suppe hældes ud over det mekaniske rystesold, giver gode resultater. Vi har også forsøgt at tilsætte et afspændingsmiddel, uden at vi dog endnu har fundet det rette.

Hermed er de små genstande dog endnu ikke tilvejebragt. Det sker først under sorteringen, et rigtigt pillearbejde, som selvfølgelig også tager sin tid. Det er blandt andet i denne situation, at det er rart at have folk med på udgravningen, f.ex. zoologen, som netop er interesseret i de små ting. Ofte

Arbejdet i den systematiske grøft på bopladsen ved Maglemosegård, 1977. Povl Merløe foto.

Arbejdet ved vandsoldet, Maglemosegård, 1977. Povl Merløe foto.

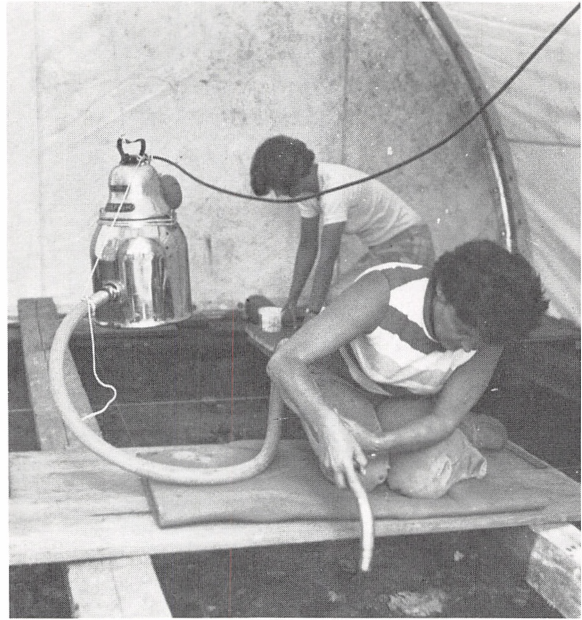
vil man fra den ene side presse på for at få udgravet flere felter, mens den anden side insisterer på at få så meget med som muligt fra de enkelte felter. Også ved udgravning stilles man over for et valg, men her som andre steder ligger løsningen ofte i kompromiset.

Sorteringsarbejdet, Maglemosegård 1977. Povl Merløe foto.

Udgravningen af et forhistorisk anlæg medfører nu til dags en total ødelæggelse af samme anlæg. Alt efter udgraverens indstilling kan dette betragtes som en fordel eller en bagdel. Men det betyder også, at dokumentationen bliver det alt afgørende. Og et af midlerne hertil har siden længe

Rengøring,
Maglemosegård 1977.
Povl Merløe foto.

været fotografiet. Sort-hvide optagelser, farvelysbilleder, stereofotogrammetri og infrarød fotografering, alt dette udgør sammen med måden eller måderne vi graver på, en vigtig del af dokumentationen.

Arkæologisk fotografering er for så vidt meget simpel. Der findes tre grundregler, rengøring, rengøring og rengøring, som det en gang er blevet udtrykt. Forberedelserne til billedet tager normalt længere tid end selve optagelserne. Og hvis man kan tale om højdepunkterne på en udgravning, hvor der kommer en stadig strøm af nye og overraskende informationer, vil

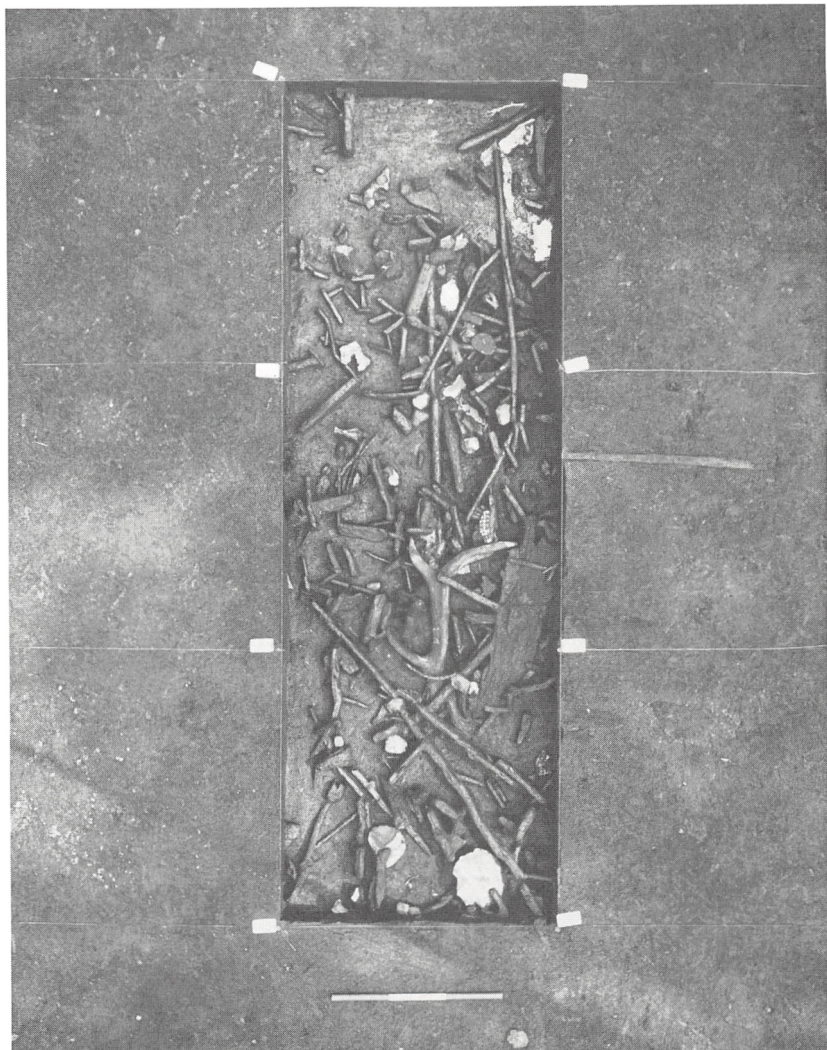
Fotografering, Maglemosegård 1977. Povl Merløe foto.

Udgravning af træ, Maglemosegårds Vænge 1977. Povl Merløe foto.

Udsmidlag fra
bopladsen på
Maglemosegårds
Vænge, 1977.

det være de tidspunkter, hvor man gør klar til fotografering. Selve fotograferingen kan i mange tilfælde føles som et antiklimaks og straks bagefter sætter ødelæggelsen ind, når en smuk helhed skal forstyrres, for at genstandene kan blive pillet op.

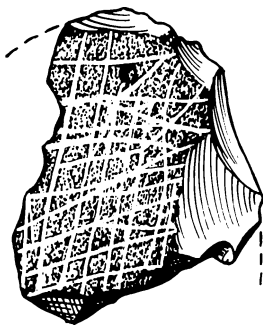
At foretage udgravning i Vedbækområdet har, som tidligere nævnt, mange fordele. En af de vigtigste er de meget fine bevaringsforhold, ikke blot for knogler og bensager, men som det nu har vist sig, også for træ og træredskaber. Og hvad kan vel karakterisere stenalderjægeren bedre end langbuen af elmetræ. I særdeleshed når man ser med hvilken omhu den er udvalgt og tildannet (da stykket i øjeblikket er under konservering må en afbildning desværre vente til næste år).

Her ud over er det blot et spørgsmål om tid og arbejde (læs: penge) førend stenalderjægerens varierende anvendelse af træet kan vises. For bopladsen ved Maglemosegårds Vænge må være et veritabelt skatkammer for træsager. Selvfølgelig er det et ømfindtligt materiale, og intet er lettere at grave igennem end trægenstande, i særdeleshed hvis der blot ledes efter oldsager. I år gav vi derfor træet første prioritet, og sikkert derfor viste det sig, at det var trægenstande, der var mest af. Der var faktisk så meget, at denne del af udgravningen kun blev på nogle få kvadratmetre. Til gengæld fik vi et godt billede af, hvad der venter os.

Det er dog ikke blot udgravning, deltagerne i projektet har været beskæftiget med i det forgangne år. Også en hel del arbejde i laboratoriet har været nødvendigt for analysere de nye udgravningsresultater og metoder. Endvidere er det afgørende, at også de gamle udgravninger fra Vedbækområdet bliver behandlet, sådan som det sker i det følgende.

Det er stadigvæk et fragmentarisk billede vi har af stenalderjægerens dagligliv. Men mulighederne bliver talrigere og oplysningerne bliver mere og mere varierede. Hvem ved, om vi ikke allerede til næste år vil finde de flintafslag, der passer sammen med denne lille flintskive med indridset mønster i kalkskorpen, således at vi ikke blot kan gøre flintblokken større, men også mønstret tydeligere?

E. B. P.

Fosfat og forhistorisk bosættelse

Baggrund

Man har foretaget fosfatanalyse af overfladejord i landbrugsøkonomisk øjemed lige siden midten af forrige århundrede. Det var også gennem dette arbejde, i forbindelse med kortlægning af fosfatmængden i jorden, at man i Sverige i begyndelsen af trediverne kom på sporet af den arkæologiske anvendelse af fosfatanalysen, idet man opdagede en sammenhæng mellem høj fosfatkoncentration og fortidig bosættelse. Her hjemme har metoden været anvendt af statsgeolog Werner Christensen til nogle undersøgelser på Eremitagesletten, hvor han lokaliserede tomten efter landsbyen Stokkerup – sløjfet 1670 for at give plads til kongens dyrehave.

Naturens kredsløb

Jordens naturlige fosfatindhold stammer fra nedbrydning af fosforholdige mineraler (apatit og fosforit) i undergrunden. Fosfor er et livsnødvendigt stof og forefindes i alle økosystemer. Det optages af planterne fra ganske svage jordvædekonzentrationer i form af fosfationer, indbygges i de organiske stoffer i cellerne i form af fosfatgrupper og frigøres ved den mikrobielle nedbrydning i jordbunden igen som fosfat. Fosfor indgår således på lige fod med mange andre stoffer i naturens kredsløb, hvor organisk materiale opbygges ud fra uorganiske bestanddele, hvorefter denne primære produktion gennem mange led atter nedbrydes til uorganiske elementer. Den primære produktion varetages alene af planter, medens nedbrydningen og den ledsagende sekundære produktion udgør dyrenes (menneskenes) rolle i kredsløbet.

Redistribution

Bestemmer man fosfatindholdet i jordprøver taget ned gennem en lagserie, hvor dette kredsløb igennem tiden ikke er blevet forstyrret, vil man finde den højeste fosfatkoncentration i profilets top. Herfra vil koncentrationen aftage jævnt mod profilets bund evt. med mindre udsving undervejs. Koncentrationsmaksimaet ved profilets top skyldes planternes evne til at optage fosfat og ophobe det ved overfladen, idet de med deres rødder henter det op fra de underliggende lag.

Kilder til fosforberigelse

Når urin, ekskrementer, animalsk og vegetabilsk væv sammen med andet affald fra en forhistorisk befolkning havner på en bopladsoverflade, vil indholdet af fosfor i dette affald indgå i den naturlige pulje af fosfat i jorden og forøge størrelsen af denne i betydelig grad.

Fixering

En stor del af det tilførte fosfor vil gå i forbindelse med jern, aluminium og kalcium, som findes i jorden. Da disse forbindelser er meget tungtopløselige, bliver fosfor fastholdt i jorden. Det er denne fixering i form af jern-, aluminium- og kalciumfosfat, der muliggør en bestemmelse af eventuelle bopladslag, idet man foretager analysen på prøver udtaget ned gennem lagene. Lokalisering af bopladser ved hjælp af kemisk analyse på prøver, der er udtaget fra den nuværende jordoverflade, kan lade sig gøre på grund af planternes evne til at redistribuere en del af fosfaten.

Bopladsen

Hidtil er det mest nedlagte jordbrugsbygger, man med skiftende held har forsøgt at efterspore. Bopladser fra en ikke jordbrugende befolkning vil imidlertid oftest ytre sig som langt mere koncentrerede ophobninger af fosfat, idet jægerstenalderens mennesker for en stor del levede af animalske produkter og især animalsk væv er rigt på fosfor (1% af dyrets vægt, heraf 86% i knoglerne). Et andet forhold er, at affaldet fra måltiderne fik lov til at nedbrydes direkte på bopladsoverfladen.

Der har været gode muligheder for ophobning af store mængder fosfat, og hovedbetingelsen for at gennemføre en fosfatanalytisk undersøgelse skulle være til stede.

Målsætning

Hvilke spørgsmål kunne man så tænke sig at få besvaret ved en sådan undersøgelse? Nærliggende er det at forsøge at bestemme bopladsens udstrækning mod land samt strandliniens omtrentlige forløb på bosættelsestidspunktet. Endvidere nærmere at adskille bopladslag og udsmidslag og benytte de herved fundne fosfatkoncentrationer til en kortlægning af, om bopladsen kan opdeles i forskellige områder med forskellig funktion. En nærmere karakterisering af de mange vanskeligt tolkelige småanlæg så som gruber, som vi i stort tal afdækker, ville også være ønskeligt.

Klargøring af jordprøver, Maglemosegård 1977. Povl Merløe foto.

Feltarbejde

Det har vist sig mest formålstjenligt, at prøver til fosfatanalyse udtages i et skakbræt-mønster. For at opnå en tilfredsstillende detaljeskarphed er det nødvendigt at arbejde med ret korte afstande mellem de punkter, hvorfra der udtages prøveserier. I det horisontale plan arbejder vi således med afstande på 4 meter, dog nedsættes denne afstand til 2 meter på bopladsens centrale dele. I hvert af de derved bestemte punkter udtages en lodret prøveserie, begyndende fra f.eks. lige under pløjelaget og med ca. 10 centimeter mellem de enkelte prøver til undergrunden er nået. Hver prøve indmåles nøjagtigt i tre dimensioner, og for bedre at kunne kontrollere og tolke analyseresultaterne noteres alle forhold vedrørende prøveudtagningsstedet. Bl.a. beskrives hvert jordlag ved hjælp af forholdet mellem de enkelte bestanddele af sand, ler, tørv og dynd, som indgår i det.

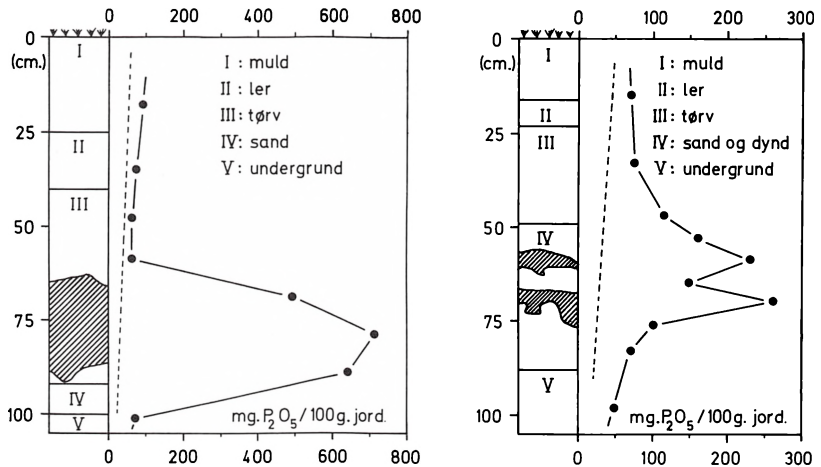
Før det egentlige analysearbejde kan begynde, tørres jordprøverne i varmeskab, og alle sten over 2 mm sorteres fra i en sigte.

Laboratoriearbejde

Som nævnt vil en stor del af det på bopladsen tilførte fosfor i dag findes som tungtopløselige fosfater. For at få disse i opløsning må opløsningsmidlerne være kraftigere end de, der normalt anvendes inden for landbrugs-kemien, hvor man især er interesseret i den for planterne tilgængelige letopløselige fosfat. Den analyseforeskrift, vi benytter, er hentet fra kollen-ger i Norge, hvor man gennem flere år har arbejdet med metoden. I korte træk er proceduren som følger: En nøjagtigt afvejede mængde jord koges på vandbad i en time med saltsyre (2N), hvorved fosfor trækkes over i væskefasen. Prøven filtreres og fortyndes til en passende koncentration, hvorefter der tilsættes ammoniummolybdat og stannoklorid. Prøven vil få en blå farve, idet der dannes fosformolybdat. Jo mere fosfor des stærkere blåfarvning. Koncentrationen kan herefter måles kolorimetrisk i et spektrofotometer.

Resultater

Foreløbig er der blevet analyseret ialt 345 enkeltprøver fra selve Maglemosegård bopladsen, og vi har allerede på nuværende tidspunkt opnået mange interessante resultater.

Indholdet af syreopløseligt fosfat i to jordprofiler fra Maglemosegård, 1977.
Den stiplede linie antyder jordens naturlige fosfatindhold.

På figuren er de fundne koncentrationer fra to lodrette prøveserier afbilledet. Indholdet af fosfat er angivet som milligram P₂O₅ (difosforpentoxid) pr. 100 gram jord. Den første serie viser, hvorledes fosfatkoncentrationen pludselig fra en værdi på 60 mg stiger og når et maksimum på 710 mg for atter at falde ned mod den relativt fosfatfattige undergrund. Det er ud fra analyseresultaterne ganske tydeligt, at der ligger et bopladslag i den nederste halvdel af tørv. I kolonnen yderst til venstre i figuren er de forskellige geologiske lag i noget forenklet form angivet, samt med skravering de fundne flintgenstande og knogler. Det ses, at der er en meget høj grad af overensstemmelse mellem beliggenheden af de under udgravningen indmålte oldsager og jordens indhold af fosfat.

Den anden prøveserie, der er vist, er udtaget længere ude i mosen. Der

er i denne serie to prøver med en relativ høj fosfatmængde (230 og 260 mg) adskilt af en mellemliggende prøve med et noget mindre indhold (150 mg). Ud fra fosfatanalysen er der således grund til at formode, at det oldsagsførende lag på dette sted kan adskilles i to, et ældre og et yngre. De indmålte oldsager bekræfter også her analysens udsagn.

Bopladslag/ udsmidslag

Bopladsen har altså været beboet mindst to gange, og der har været så tilpas lang tid imellem bosættelserne, at en fundtom zone har kunnet nå at lejre sig oven på det ældste oldsagsførende lag. Årsagen til, at dette har kunnet påvises i den sidste prøveserie og ikke i den første, er den, at vi med denne serie er nået ud i udsmidslagene. D.v.s. de lag der er afsat på lavt vand lige uden for bopladsen. Aflejrings hastigheden for sand og dynd har her været stor, og et sivskovsbælte har muligvis kunnet hjælpe med til at beskytte det fra bopladsen udkastede affald og dermed en del af fosfaten mod bølgeslagets virkninger. Vi skal imidlertid ikke mange meter længere ud i den forhistoriske fjord, før al fosfor er udvasket.

Fejlkilder

Der findes en række faktorer, som kan give anledning til større eller mindre usikkerhed i analyseresultaterne. Erosion er en sådan faktor, ligeledes udpløjning af lag. Opløsning og udvaskning kan også finde sted. Jordens surhedsgrad kan således, når den ligger inden for bestemte grænser, forårsage at f.eks. kalciumfosfat går i opløsning. Findes der ikke i laget andre egnede stoffer, som fosforionerne kan gå i forbindelse med, vil den uundgåelige følge være, at fosfor langsomt udvaskes og siver ned i undergrunden eller bliver ført bort med grundvandet. Det er dog heldigvis sjældent, at det går så galt.

Afrunding

Jordens evne til at fastholde fosfor samt den mildest talt elendige hygiejne der har hersket på jægerstenalderens bopladser, er de to faktorer der muliggør, at vi i dag, så mange tusinde år efter, er i stand til kemisk at kunne påvise resterne af det affald, der engang blev smidt her.

Man kan forestille sig den bedøvende stank, der må have været på

bopladsen, da affaldet var i forrådnelse. Her har været gode vilkår for allehånde sygdomsfremkaldende bakterier og generende snyltere, og det er måske netop dette forhold, der er årsagen til de mange bopladser omkring fjorden – det har simpelt hen af helbredsmæssige grunde været nødvendigt at flytte til et nyt sted, når de hygiejniske forhold på den gamle boplads blev for grelle. Miljøforurening har allerede den gang været et problem.

J.H.J.

Vedbæk Boldbaner – endnu engang

Hvorfor nu det kunne man spørge? Der er jo ikke udgravet mere af bopladsen, og Th. Mathiassen fremlagde allerede i 1946 de væsentligste resultater af undersøgelsen i en nu klassisk artikel i Søllerødbogen; men det var dengang.

Med den målsætning for udforskningen af jægerstenalderen, der er beskrevet i Søllerødbogen 1976, er det langt fra nok, som Mathiassen gjorde det, blot at beskrive de fundne oldsager grundigt, uden at behandle selve bopladsen og de mange anlæg og strukturer, der faktisk blev konstateret. Når der nu skrives om denne berømte lokalitet igen, er det fordi, der er blevet fundet en mængde vigtige ubenyttede oplysninger under gennemlæsning af samtlige papirer i sagen: Udgravningsberetninger og A. Avnholts breve og rapporter til Nationalmuseet.

Bopladsen som spejl

Det er først og fremmest de mange oplysninger om selve bopladsen, der bør beskrives og ikke blot de fundne oldsager, for bopladserne fra jægerstenalderen er nøglen til forståelsen af det daværende menneskelige samfund. Bopladsen er bogstavelig talt fundamentet for den menneskelige aktivitet. Her har man opholdt sig, sovet, hvilet, leget, spist og fremstillet redskaber. Bopladsen er rammen om familieliv, fest og død og base for alle

øvrige aktiviteter, såsom jagt, fiskeri, kontakt og krig med andre jægergrupper.

Flere bosætninger

Kilderne til forståelse af bopladsen er bl.a. arkæologiske, zoologiske og geologiske undersøgelser af de tiloversblevne oldsager og jordlagene. Vi har derfor grundigt gennemgået det rige oldsagsmateriale og fundet mange nye oplysninger. Vigtigst er den opdagelse, at materialet ikke er så aldersmæssigt ensartet som Mathiassen mente. Det er nu klart, at bopladsen har rummet flere bosættelser af forskellig alder, og den opdagelse får konsekvenser for hele begrebet »Vedbækkulturen«.

HOVEDPERSONERNE

De to personer, der har ansvaret for undersøgelsens forløb og resultater, var Th. Mathiassen, leder af Nationalmuseets I afdeling og A. Avnholt, anlægsgartner i Søllerød, to mænd med helt forskellig baggrund, interesser og metoder. Samarbejdet imellem disse to personligheder er årsagen til, at det er lykkedes at sammensætte et mere nuanceret billede af bopladsen.

Therkel Mathiassen

Th. Mathiassen var en ledende arkæolog, hvis opfattelse af forhistorien, og hvordan den skulle udforskes, var god latin på den tid. Han og samtidige kolleger så i studiet af oldsagerne alle væsentlige løsninger på problemer vedrørende de glemte samfund. Mathiassen iværksatte i denne periode omfattende udgravninger på de store bopladser fra jægerstenalderen: Dyrholmen, Øgårde, Vedbæk Boldbaner og Bromme. Fælles for disse udgravninger var anvendelse af et simpelt udgravningssystem, der muliggjorde opgravning af flest mulige oldsager på den kortest mulige tid. Beskrivelse af jordlag og anlæg blev indskrænket til et minimum. Der blev i reglen gravet på de mest righoldige steder på bopladsen, og når man anlagde prøvehuller og søgegrøfter, var det blot for at sikre, at de rigeste områder virkelig blev undersøgt.

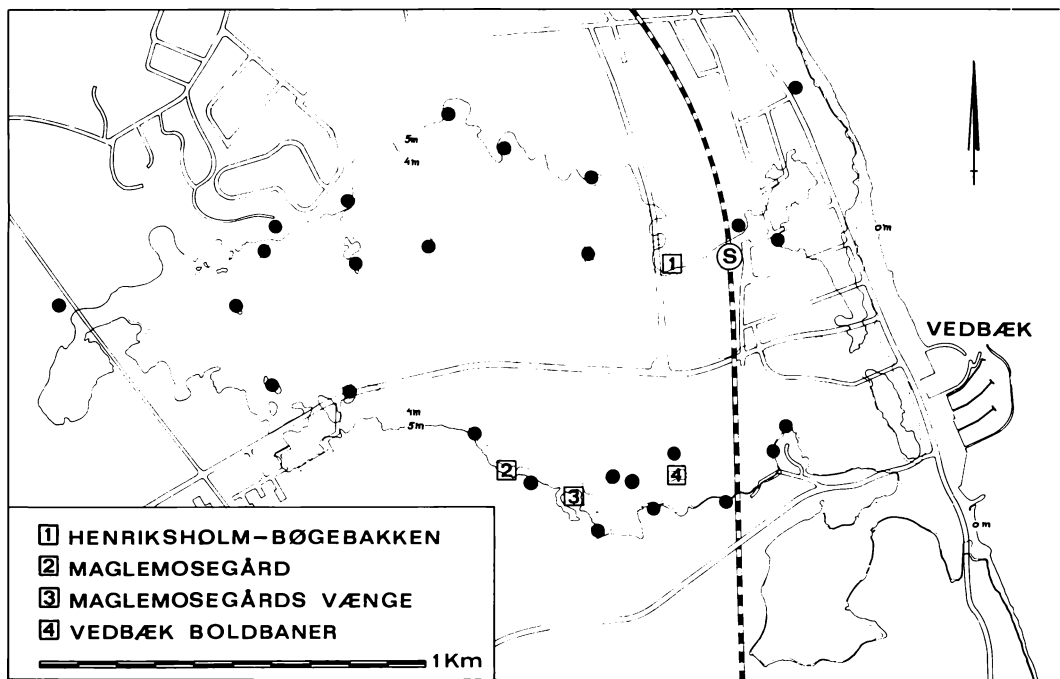
Alfred Avnholt

Avnholt havde helt andre forudsætninger. Hans interesse var den gamle

Vedbæk Fjord og bopladserne, som han egenhændigt havde opsporet i stort tal. Oldsagerne var for ham et middel til at finde pladserne og bestemme deres alder. Avnholt var en skarp iagttager, og da han jo ikke følte sig som fagmand, beskrev han i konsekvens heraf sine fund så indgående, at man undertiden finder flere oplysninger i hans breve end i arkæologernes lommebøger. Et pudsigt eksempel på Avnholts opmærksomhed er beskrevet i et brev: Han fandt en aflang tilspidset masse af sivstængler. At der kunne være tale om en fiskeruse, slog ham straks; men hans omhyggelige udgravning gav overraskende svar. Midt i bunken lå skelettet af to små odderunger. Det var altså en odderrede, han havde fundet. Denne er dog senere end bopladsen og som sådan uden arkæologisk betydning; men episoden viser klart, hvordan Avnholt var i stand til at se et problem og give en tilfredsstillende tolkning på baggrund af indsamlede iagttagelser. Som gartner af profession var han meget naturhistorisk interesseret. Han havde en stor zoologisk samling, nu på Søllerød Museum, og på bopladsen samlede han, hvad der udover oldsager blev fundet af dyre-, fugle- og fiskeknogler.

RENSNINGSANLÆGGET

Placeringen af rensningsanlægget netop dér, hvor bopladsen lå, var udslagsgivende for beslutningen om at grave på lokaliteten. De indledende sonderinger blev foretaget i 1940, og hvor man fandt stabilt sand lige under tørvén, blev det besluttet at bygge anlægget. Det første anlæg bestod af et stort midtbassin, flankeret af fire hjørnetanke. Jordarbejdet startede med opgravning af de to østlige hjørnetanke i 1944. I foråret 1945 startede opgravningen af det store midtbassin og de to vestlige hjørnetanke, og endelig fulgte udgravningen til maskinhuset nord for midtbassinet. Senere tilbygninger til rensningsanlægget i 1964 og 1975 har ikke givet arkæologiske fund.

Vedbæk-fjorden og de kendte bopladser fra jægerstenalderen (tegning Sv. Å. Knudsen).

UNDERSØGELSERNE

Avnholts prøvegravning

Den første udgravning på bopladsen foretog Avnholt i 1942. Han undersøgte da 11 kvadratmeter. Dagspressen slog fundet stort op, og Th. Mathiasen indså straks fundets værdi.

I 1944 indledte Nationalmuseet sin første udgravningskampagne.

*Nationalmuseets
udgravning 1944*

Cand. mag. C. L. Vebæk var daglig leder af udgravningen, der varede 25 dage. Her lykkedes det 11 mand at undersøge 89 m² på trods af dårligt vejr og høj grundvandstand.

Med udgangspunkt ved Avnholts prøvefelt anlagde man fire grøfter i et stort kors henover bopladsen. Når grøfterne nåede ud i fundfattige eller dybtliggende lag, standsede efterforskningen. Når man stødte på interessante anlæg, blev grøften udvidet.

Avnholt ryddede op

Det sidst påbegyndte felt på 20 m² i østgrøften kunne man ikke nå at undersøge til bunds, derfor blev det betroet Avnholt at færdiggøre arbejdet »med en spade«. Det gjorde han nu ikke, for han fandt flere stensatte ildsteder og foretog derefter en afskrabning af undergrundssandets overflade med det overraskende resultat, at der på de 20 m²-bopladsareal fandtes ikke mindre end 11 nedgravninger eller gruber. Sådanne anlæg havde man slet ikke registreret under den egentlige udgravning.

*Museets udgravning
1945*

I 1945 vendte museet tilbage for at grave i det udsmidslag, der var fundet yderst i nordgrøften. Her havde man konstateret dyndede aflejringer, hvor knogler og træ var bevaret, og man ville derfor sikre sig redskaber af disse materialer. Takket være en kraftig pumpe kunne man undersøge disse ellers utilgængelige lag.

*Udgravnings-
procedure*

I 1944 gravede man i det gængse system. Indenfor hver kvadratmeter blev de oldsagsholdige lag inddelt i vandrette 10 cm tykke lag, der blev undersøgt adskilt. Man målte ikke oldsagerne ind i felterne, og der blev ikke taget hensyn til, hvordan jordlagene lå. De lag, der indeholdt oldsager, blev behandlet under et og omtalt som »kulturlaget«. Stenlægninger og ildsteder blev målt ind og tegnet i fladen. Sigtning af jordlagene, der kunne have reddet en mængde småting, blev ikke foretaget. De oldsager, der kunne erkendes som redskaber, blev bevaret. Af flækkerne og blokkene valgte man kun de pæneste ud, resten blev sammen med flintaffaldet og det ildskørnede flint talt op og kastet bort.

*Mangler i
undersøgelsen*

Set med nutidige øjne var der mange mangler i undersøgelsen; men tiden og de arkæologiske problemer var forskellige. Det kan man ikke

Nationalmuseets
udgravning 1944,
nordgrøften set fra
nord.

bebrejde nogen, men det er meget trist, at det såkaldte »affald« ikke blev bevaret, idet man nemlig ikke var kendt med alle redskabsformer. En oplagt opgave blev forsømt, idet man overhovedet ikke prøvede at efterspore resterne af den hytte, som Avnholt mente at have fundet i 1942. Ved udgravningen i 1945 opgav man helt at inddele kulturlaget i 10 cm-lag, til gengæld måltes højderne på de fundne redskaber. På en uge nåede man at undersøge 19 m².

Trods mange svage punkter viser Vedbækudgravningen, at man var begyndt at tænke i nye baner. Mosegeologer havde opdaget, hvor sammenblandede bopladser kunne være, og at oldsager derfor skulle kunne placeres nøjagtigt indenfor de forskellige jordlag. Som et forsøg i den retning gennemførte arkæologerne faktisk en systematisk indmåling af oldsager i et par enkelte kvadratmeter. Derudover var opmålingen af profiler overladt til mosegeologerne B. Brorson Christensen og J. Troels-Smith.

AVNHOLTS INDSATS

Det var klart, at bopladsen ville blive totalt ødelagt ved det planlagte byggeri. Avnholt blev derfor bedt om at holde øje med jordarbejdet, og det gjorde han godt! Bunden af tankene og midtbassinet skulle støbes lavere end holmens overflade, derfor blev denne gravet bort. Det foregik ved håndkraft. Arbejdsmænd skovlede jorden i lange bænke på et par meters bredde, og dette arbejde fulgte Avnholt. Han søgte i videst muligt omfang selv at gennemgrave det kulturlag, som arbejdet blottede, og det han ikke nåede, gennemsøgte han i jordbunkerne efter arbejdstid, lørdag og søndag. Han havde stadig forbindelse med arbejderne, og når de fandt noget, samlede de det til ham.

Især under arbejdet i midtbassinet var Avnholt aktiv. Han registrerede ildsteder og pæle, som han indmålte med et målebånd, lånt af Nationalmuseet. Han gjorde også notater angående terrænets hældning, fordelingen af

flintsager og knogler og om kulturlagets forløb hen over pladsen. Desværre var han ikke udstyret med nivellérapparat til at måle højden af de forskellige anlæg og redskaber, der dukkede frem.

Da han en dag fandt en lille grube, som indeholdt brændte knoglerester, fik han mistanke om, at der var tale om menneskeknogler. Han lod derfor gruben være med de dækkende jordlag urørte. Th. Mathiassen blev tilkaldt i hast og kunne således ved selvsyn konstatere, at gruben var dækket af kulturlag og tørv og altså mindst jævn gammel med bopladsen. Således blev den eneste danske brændtbensbegravelse fra jægerstenalderen opdaget.

Desværre kunne jordarbejdet ikke følges helt systematisk; men at det lykkedes gartneren at indmåle så mange ildsteder, pæle, stenlægninger og andre anlæg, gør alligevel hans undersøgelse værdifuld. Uden disse oplysninger havde resultaterne af museets ensidige undersøgelse været svære at tolke.

TERRÆNFORHOLD

Bopladsen lå ikke på selve boldbanen men i skoven syd for. Et farvebillede, taget af Avnholt, viser den lille højning i skovbunden, som afslørede tilstedeværelsen af en sandbanke under tørv, muld og anemoner.

Ryggen af banken ligger i en højde af ca. +3 m og løber nærmest nord-syd. Imod syd og vest skråner banken stærkt indtil en dybde af ÷6 m, hvorefter terrænet atter stiger. Nord- og østpå skråner sandet ligeledes, men til hvilken dybde vides ikke. Hér blev der ikke boret.

Lokaliteten er blot én af en hel stribe af lave sandbanker, der i Vedbækfjordens tidlige stadier var øer udfor sydsiden, der lå i læ af de høje bakker i Trørød Hegn.

Øens areal og form er ændret i takt med det stigende fjordvand. Om-

Bopladsen fotograferet i foråret 1943, set fra syd (foto A. Avnholt).

*Øen i den stigende
fjord*

kring 6000 f.Kr. var øen pæreformet. Bredest og højest i syd med en lav og smal sandtange løbende imod nord. Ved 5.400 f.Kr. hvor bopladsen blev opgivet af stenalderjægerne, stod vandet omkring +2 m. Nu var arealet indskrænket, og de lavere dele og tangen var overskyldet. Øens top lå blot en meter højere end havoverfladen. Det stigende vand gjorde ophold ubehageligt, og man slog sig ned andetsteds i fjorden, der omkring 4.600 f.Kr. helt dækkede øen. Den havstigning kalder geologerne for den højtatlantiske transgression.

JORDLAGENE

De forskellige jordlag som indeholder og dækker bopladsresterne, er med til at fortælle bopladsens historie.

Bopladslag

Banken selv består af lyst sand, og er formentlig dannet under istidens slutning. Der er ingen oldsager i dette sand.

Direkte på det lyse undergrundssand hviler et gråt sandlag, og heri ligger oldsagerne, især afslag og redskaber af flint. Laget er farvet af trækulspartikler og må antages at være det oprindelige muldrag, hvori boplads-materialet er blevet blandet under og efter bosættelsen. Dette bopladslag er dannet på tørt land på selve bopladsen. Det dækker det meste af øen og kan følges ud på et niveau af +1 m, måske dybere. Bopladslaget indeholder normalt ikke genstande af træ eller ben.

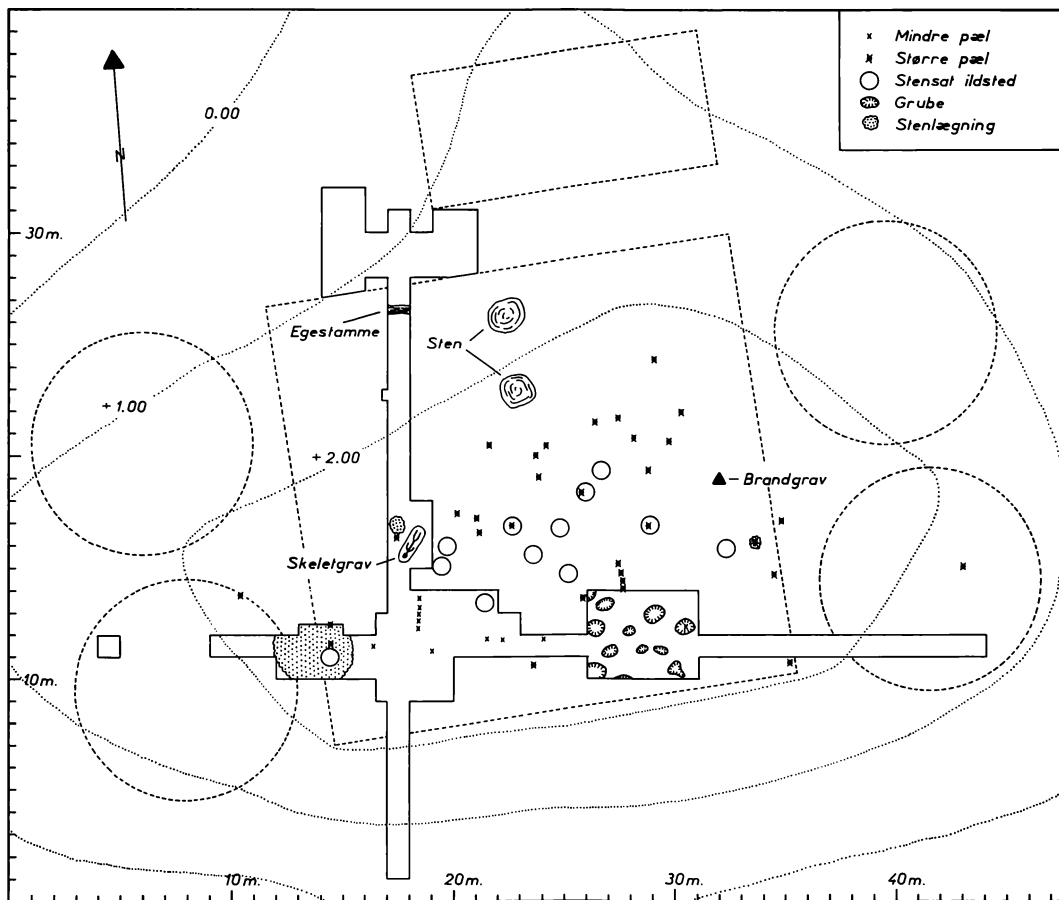
Redskaber og affald af organisk materiale fandtes i de gytjeflejringer, der dækker det mørke sand på de lavere arealer af banken.

Gytje

Gytjen er grønlig og består af fine partikler, aflejret i havet, døde alger og plantedele m.m. Gytjen aflejres efterhånden som vandet stiger opad banken, og når der er oldsager i den nederste del af gytjen, må disse være kastet fra bopladsen ud i vandet. Den oldsagsholdige del af gytjen kaldes derfor et udsmidslag.

Udsmidslag

Udsmidslaget ligger henover bopladslaget på de lavere dele af holmen.

Plan over bopladsen, undersøgte arealer og indmålte anlæg. Kurverne angiver sandbankens højde over havets overflade (tegning Jens H. Jønsson).

Det forholder sig sådan, fordi bosættelsen er rykket opad bakken, da vandet steg, og så er udsmidslag fra de yngste bosættelser aflejret ovenpå ældre forladte bopladsarealer.

Øens top er ikke dækket af grøn gytje, men af et tørveagtigt lag. I bunden af dette lag var en del fund, bl.a. enkelte opløste knogler i en tilstand, der har fået det sigende navn »gummiknogler«. Oldsagerne og højdeforholdene tyder på, at det nederste af tørven faktisk er et gytjelag, der er under nedbrydelse. Heraf kommer den brune farve og den tørveagtige struktur.

ANLÆGSFORMER

Ildsteder

I bopladslaget var overalt spor af ild, ikke kun trækul og hvidbrændt flint, men også mange skørbrændte, mørkfarvede sten. På den centrale del af øen lå ildstederne. Det var især dem, der indeholdt sten, der blev opdaget.

De stenlagte ildsteder bestod af 2-3 lag håndstore sten, der gerne var stærkt skørbrændte. Nogle var anlagt i nedgravninger. Omkring et af de forsænkede ildsteder, var det opgravede undergrundssand lagt som en vold. De fleste ildsteder blev fundet i midtbassinet, og her var også spor af mange sløjfede bål. Der blev kun iagttaget ét bålsted, hvor der ikke var sten. Her var blot to askelag med et lag sammenbrændte knogler imellem.

Stenlægninger

Der er problemer med at adskille stensatte ildsteder fra stenlægninger, der ikke har været bål på. En tættere stenlægning i den vestgående grøft var 3-4 meter i diameter og bestod af stærkt skørnede sten. Et sted hævede stenlægningen sig i en pukkel på 80 cm i diameter. Denne pukkel blev tolket som et ildsted og umiddelbart herunder, adskilt af et tyndt lag sand, fandtes endnu ét, rektangulært med rundede hjørner, nedgravet 5-20 cm i undergrunden. Dette ildsted bestod af 2-3 lag smuldrende håndstore sten samt hundredevis af hvidbrændte flinstumper. Nedgravningen var 1,2 m lang og 1,0 m bred.

Pælerester

På holmen er observeret mere end 55 tilspidsede pæle, der var banket

Gruber

ned igennem bopladslaget. Tættest stod pælene på den centrale del af pladsen, og den iagttagelse, at alle er overbrudt ved bopladslagets overkant viser, at de har stået på stedet, mens det var tørt land.

Det er især pæle med en tykkelse på 10-15 cm, der blev registreret. Nogle var banket ned så spidsen stod 50-75 cm under bopladslaget. En enkelt var banket 2 m ned! En af pælene var tydeligt afrundet i den øvre ende, der var banket helt ned i højde med bopladslagets overflade. Den pæl var kun 52 cm lang. Pælene er ikke blevet gemt; men Avnholt mente, at de var lavet af hassel. Der blev også observeret huller efter pæle, der var trukket op eller borttrådnede, hvorefter mørk jord var flydt i hullet. Foruden de større pæle fandtes mange mindre spidsede pinde og stokke, der også stod nedbanket på pladsen; men kun et fåtal blev indmålt.

Vedbæk Boldbaner er den eneste af jægerstenalderens kystboplads, hvor der er fundet pæle-rester på selve bopladsområdet. Tilspidsede stager og kæppe findes næsten på enhver plads, men kun i udsmidslagene. Boplads fra Vedbækfasen er øjensynlig blevet dækket så hurtigt af havstigningen, at det forgængelige træ er blevet bevaret i bopladslaget.

Gruber, d. v. s. nedgravninger i undergrundssandet, var en anlægsform, som ikke blev viet megen opmærksomhed under selve udgravningen. I de smalle grøfter var det også svært at iagttage sådanne nedgravninger klart.

Det er måske en forklaring på, at det blev Avnholt, der under oprydning i det resterende udgravningsfelt på 20 kvadratmeter fandt ikke mindre end 11 gruber, jævnt fordelt i feltet. Gruberne var indtil én m i diameter og fyldt med mørkt sand af samme karakter som bopladslaget. To af gruberne indeholdt ildsteder, et par andre nogle knoglestumper. Små tilspidsede pæle stod antagelig tilfældigt placeret i to af gruberne.

Skeletgrav

En egentlig grav blev fundet i nordgrøften. Først da man stødte på et kranie, blev man opmærksom på en smal oval nedgravning, ca. 180 cm lang og 70 cm bred. Bunden af graven lå ca. 20 cm dybere end det overliggende bopladslag. I graven lå skelettet af en ældre mand, der var lagt på ryggen med hovedet imod syd-vest. Den døde havde intet personligt udstyr, og

der var ikke spor af okker, i modsætning til flere af gravene på Bøgebakken (Søllerødbogen 1975).

På liget var anbragt flere store sten. Man ville åbenbart sikre, at han blev, hvor han var.

Brandgrav

En helt anderledes begravelse fandt Avnholt i midtbassinet. I en lille oval grube, 20 cm lang, 15 cm bred og 8 cm dyb, lå de brændte knogler af et menneske, blandet med bålasker. En lav bunke af lyst undergrundssand var lagt henover graven, og hele anlægget lå under bopladslaget, der her var 15-20 cm tykt.

Anlæg som gruber, pæle, ildsteder og stenlægninger har den fordel, at de er stationære. De kan ikke flyttes, uden at anlægget destrueres helt. Derfor kan man regne med, at de bevarede anlæg stort set afspejler den oprindelige fordeling, og det er her en stor lykke, at holmens top, hvor de allerfleste strukturer findes, ligger lavt og er beskyttet af gytje og tørv. Desværre kan der ikke findes et egentligt mønster i de forskellige anlægstypers fordeling og indbyrdes placering.

Hyttegulv?

Den store stenlægning med det fornyede ildsted er nok den mest interessante struktur, idet dette anlæg meget vel kan være gulvet af en hytte. Stenlægningen blev ikke helt udgravet, og der var øjensynligt ikke spor af pælerester eller vægkonstruktion.

Vægresten?

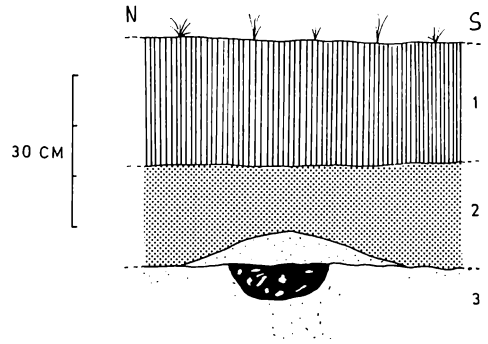
I Avnholts udgravningsfelt fra 1942 fandtes en buet række af 6 mindre lodretstående pæle, som han tolkede som en hyttevæg. Også i midtbassinet fandtes rester af en linie, hvor der stod 4 større pæle sammen. Til støtte for teorien taler fund fra bopladsen Ulkestrup, der ganske vist er ældre, men hvor pæle indgik i vægkonstruktionen i en hytte med barkgulv.

Pæle og sten

Omkring en pæl i midtbassinet lå en tæt pakning af en halv snes hovedstore sten, og i nordgrøften lige ved siden af graven fandtes en kraftig pæl, placeret i kanten af en stenlægning på 70-80 cm i diameter. Disse to eksempler viser kombinerede anlæg af pæle og sten.

I tre ildsteder var nedrammet en pæl, men der er næppe nogen direkte sammenhæng. Ildstedet må have været ude af funktion, da pælen blev sat.

Brandgrav dækket af sand (3),
bopladslag (2) og tørv (1).

Gruber

Gruber er den dårligst kendte anlægsform. Anvendelsen kan være mangfoldig, nogle indeholder rester af døde mennesker, hér er brugen letfattelig. Også i de tilfælde, hvor nedgravningen indeholder stensatte ildsteder, kan der ses en mening, selvom vi selvfølgelig stadig ikke ved, hvorfor ildstedet skulle forsænkes. De nedgravninger, der blot indeholder jord, som svarer til bopladslaget, har en ukendt brug, måske er nogle stolpehuller, hvor pælen er rådnet bort, andre kan have indeholdt ildsteder uden sten.

Ild

Ild har velsagtens været anvendt til mange ting, f.eks. som varmekilde og til at stege, dampe, og ryge maden på. Måske er redskaber af træ og hjortetak bøjet i form under opvarmning.

Gravskik

De to begravelser er begge ældre eller samtidige med bopladsen og således de ældst daterede grave i Skandinavien. Til skeletgraven er der jo på Bøgebakken dukket mange storartede paralleller frem; men brandgraven er stadig den eneste kendte fra jægerstenalderen i Skandinavien. Nærmeste parallel findes i Holland.

Fra udsmidslagene stammer menneskeknogler, der altså er udkastet fra bopladsen som simpelt affald. At der således på én boplads er hele tre måder at behandle de døde, er ganske usædvanligt og temmelig tankevækkende.

Pæl og stenslægning i nordgrøften.

Sten og stammer

Naturligt forekommende strukturer i terrænet kan have betydning for aktivitetsmønstret på bopladsen. Ved et par store stenblokke i midtbassinet lå en del flintaffald og økser, der viser, at stenene har været benyttet som sidde- og arbejdsplads. I nordgrøften fandtes i udsmidslaget en egestamme, der kan have været benyttet som »landgangsbro« ved færdsel på det sumpede areal, hvor udkastet flint og knogler kunne være ubehagelige at træde på.

Pile af flint

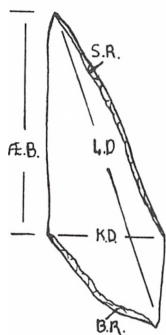
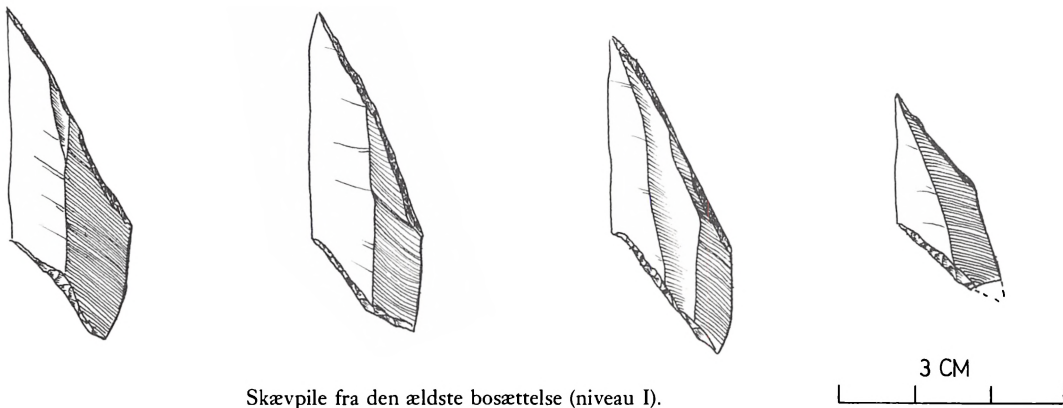
Pilespidser af flint er arkæologernes bedste middel til at aldersbestemme en boplads fra jægerstenalderen. Især inden for de ældre faser er mikroliter, som de hér kaldes, så grundigt studeret, at man på grundlag af de forskellige formers forekomst kan inddele perioden i intervaller på kun ca. 200 år. Det har været sværere at hitte rede i de atlantiske kystbopladsers pileformer. Det er en af årsagerne til, at Kongemose- og Ertebøllekulturen kun kan deles i faser på 400-500 år. Nye metoder til analyse af form og størrelse på skæv- og tværpile er dog ved at blive udviklet.

Når pile er så velegnede til at datere bopladser, skyldes det, at de er fabrikeret i store mængder. Da de er små, indeholder de for lidt flint til at kunne genanvendes eller omhugges til andre redskaber. Derfor beholder pilene den oprindelige form, som jægeren gav den ved fremstillingen. Formen på pilene var modebestemt og ens over store afstande. Individualisme er ukendt. Der kan faktisk ikke påvises forskelle i den materielle kultur indenfor samtidige bopladser i Øresundsregionen. Typerne er helt ens og ændres i samme takt i løbet af jægerstenalderen.

At pilene er små, er en fordel, når beliggenheden af forskellige bosættelser på samme boplads skal undersøges. Pilene bliver nemlig der, hvor de er tabt første gang. Pile fra forskellige bosættelser, der ikke er placeret helt det samme sted på bopladsen, vil således ligge adskilt og få lov at blive liggende. Anderledes går det med større genstande, der i vid udstrækning transporteres rundt, samles op, genanvendes eller ryddes af vejen, gerne ud i periferien af den enkelte bosættelse.

Jordlagene viste klart, hvorledes dele af bopladsen var blevet opgivet på grund af havstigningen. Det samme resultat får man, når man undersøger pilenes fordeling på bopladsen.

Th. Mathiassen var klar over, at skævpile generelt er ældre end tværpile. Han undersøgte derfor forekomsten af de to typer i de kvadratmeter, hvor der var udgravet flere 10 cm-lag.

Skævpile

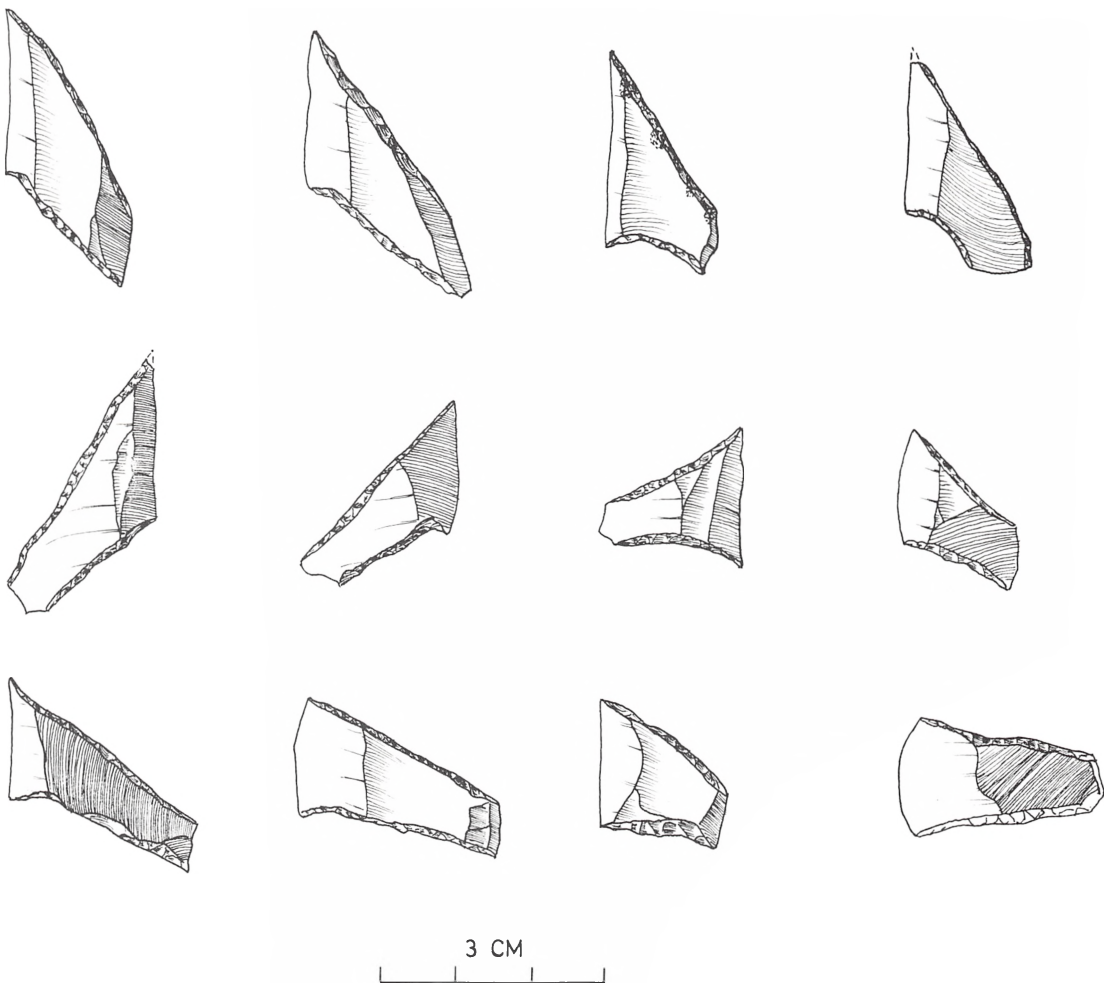
Tværpile

Der fremkom ikke ved denne undersøgelse klare forskelle i piletypernes placering i de forskellige dybder af bopladslaget. Det blev ikke undersøgt, hvor de forskellige typer egentlig var fundet på pladsen. Mathiassen kunne derfor ikke mene andet, end at pilene alle var samtidige.

Det blev ikke forklaret, hvori forskellen på skævpile og tværpile bestod. Den beroede nemlig på et subjektivt skøn.

Når det kun er subjektive forskelle, man bruger, er det ikke muligt for to mennesker at dele pilene op med samme resultat. Derfor sættes grænsen nu ud fra målelige forskelle i pilenes form. Diagonalerne LD og KD er målt, og forholdet imellem længderne (diagonalindekset) er brugt som et mål for, hvor »skæve« pilene egentlig er.

Grænsen mellem skævpil og tværpil er hér sat ved et diagonalindeks på 1,5, således at skævpile har et diagonalindeks på 1,5 eller derover. Altså er den længste diagonal (LD) halvanden gang så lang, eller længere, end den korte diagonal (KD). Tværpile bliver de stykker, der ligger under denne grænse. I alt er fundet 167 skævpile og 177 tværpile på bopladsen, men disse er ulige fordelt.

Skævpile og tværpile fra den yngste bosættelse (niveau II).

I niveau I (det nordlige udgravningsfelt, de yderste dele af nord- og østgrøften, maskinhuset, de 2 østlige pumpehuller og de 2 østlige hjørnetanke), er der i alt fundet 42 pile. Heraf er de 34 skævpile (81 %).

På niveau II (de centrale udgravningsfelter og grøfter samt midtbassinet) er fundet 302 pile, heraf er kun 132 skævpile (44 %). Der er altså tydeligt forskel på fordelingen af skævpile og tværpile på de 2 niveauer. Skævpilene fra niveau I er ofte bredæggede, af 34 skævpile har 23 stk. (68 %) en æg, der er bredere end 2 cm. Af skævpilene på niveau II er det kun 58 pile (44 %) der er bredæggede. Der er altså også indenfor skævpilegruppen forskelle at notere fra niveau I til niveau II.

Ældre bosættelse

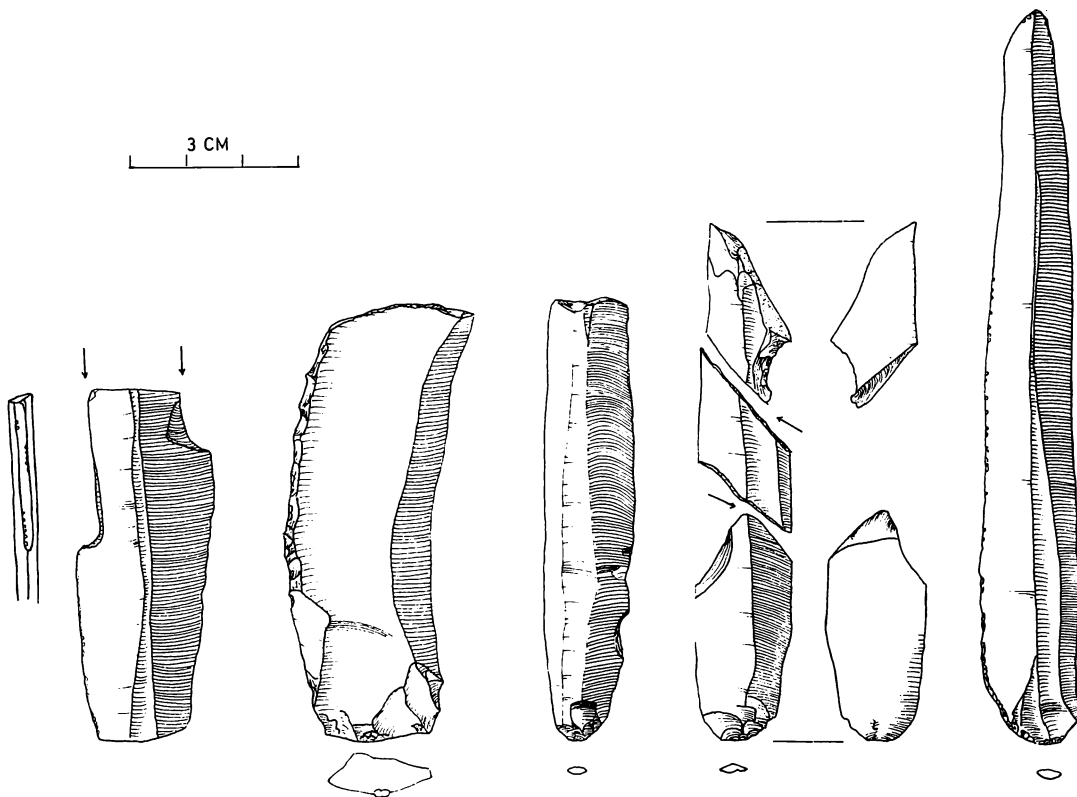
Forskellen i fordelingen af pile på de to niveauer svarer til forskellen på pilene fra den ældre og den yngste bosættelse, antagelig er denne forskel endnu større, end tallene viser. De 8 tværpile, der er fundet i niveau I, er antagelig lavet under den yngste bosættelse, men er havnet i udsmidslagene, der ligger ovenpå den ældre bosættelse i niveau I. Det er muligt, at der slet ikke har eksisteret tværpile under den ældste bosættelse.

Yngre bosættelse

Omvendt er det sandsynligt, at en del af skævpilene, især af de bredæggede, som er fundet på niveau II ikke hører sammen med den yngre bosættelse. De er havnet på toppen af holmen under den ældste bosættelse, og er senere blevet sammenblandet med yngre materiale.

Tværpilene fra Vedbæk Boldbaner er temmelig »skæve«. Der er egentlig ikke stor forskel på de skæve tværpile og de smalæggede skævpile, hverken i form og størrelse. Karakteristisk for pile fra Vedbæk Boldbaner er en hageformet eller konkav baseretouche (BR). En sådan findes på 204 af 324 pile (63 %). Spidsretouchen (SR) er oftest helt retlinet. Når man ser bort fra et vist ældre indslag af brede skævpile, kan der ikke påvises yderligere aldersforskelle indenfor pilene i niveau II, og indtil videre må det antages, at pilene herfra er samtidige.

Variation i formen er stor og skyldes flere forhold. I niveau II er fundet adskillige mikrostikler, og det er sandsynligt, at især skævpile er lavet med den såkaldte mikrostikkelteknik: en regulær flække forsynes med to retou-

Stikkel, flækker med retouche og fremstilling af en skævpil (mikrostikkelteknik).

cherede hak i hver side, og med et slag spaltes flækken skråt igennem hakket. De fremkomne spalteflader på midterstykket retoucheres, og pilen er færdig. Som biprodukt opstår to mikrostikler, én fra hver ende af flækken. Mikrostikler har ingen brugsværdi.

Mikrostikler

Der er slet ikke fundet mikrostikler i det antal, der var at forvente, hvis alle pile var lavet på denne måde. Der er da også en række forarbejder til pile, der viser, at især tværpile er lavet ved simpel retouche af et knækket afslag eller flække. Mikrostikkelteknikken anvendes bedst på regulære flækker, hvorimod simpelt brud eller retouchering kan foretages ligeså nemt på et almindeligt afslag. Det er da også tydeligt, at skævpile gerne er lavet af regulære flækker, tværpile oftere af afslag. 12 % af pilene har spor af skorpe på ryggen.

Drejning

Af 244 pile er 69 højredrejede, d.v.s. at æggen vender imod højre, når pilen ses fra ryggen med spidsen opad. Det er især tværpile, der er højredrejede, kun 17 skævpile har denne drejning.

En meget stor skævpil fra niveau II ligner næsten en skaftungepil, også i størrelse. Lignende meget store og undertiden skaftungelignende pile kendes fra flere sjællandske Vedbækfase-boplads. Disse store pile må opfattes som en ekstrem udvikling af skævpilen. En anden variant, der optræder i niveau II, er slanke, meget skæve pile, hvor æggen næsten er parallel med stykkets længdeakse.

På 38 pile findes flade skælagtige afsprængninger af æggen. Disse beskadigelser er tydeligt fremkommet efter at pilene var lavet færdige, og må derfor være opstået under brugen. Pilene har altså været afskudt og ramt noget hårdt, en knogle, et træ eller en sten. Derefter er den bragt tilbage til bopladsen, siddende i byttet eller i et pileskaft, der stadig kunne bruges.

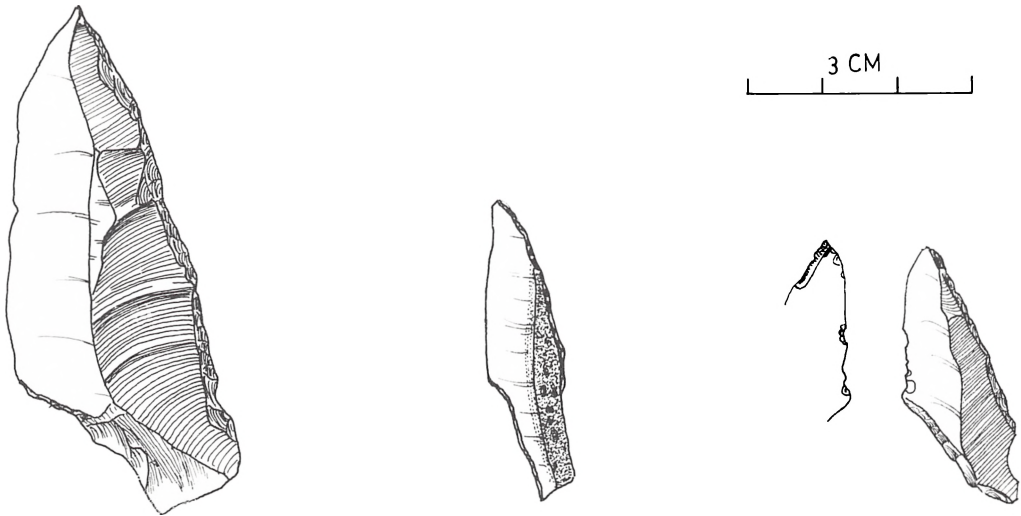
Flækker

Mængder af lange velformede flækker fanger øjet i flintmaterialet. Der fandtes på bopladsen mere end 2000 flækker, hvoraf kun ¼ af de største og bedste er bevaret.

Flækkeblokke

Flækkeproduktionen er foregået med store omhyggeligt tildannede blokke som udgangspunkt. Flækkeblokkene er gerne mere eller mindre konisk af form.

Der er to måder at få flækkerne til at spalte fra blokken. Man kan slå direkte på slagfladen med en sten eller man kan presse med en genstand

Ekstremt stor skævpil, ekstremt smal skævpil samt skævpil med brugsspor.

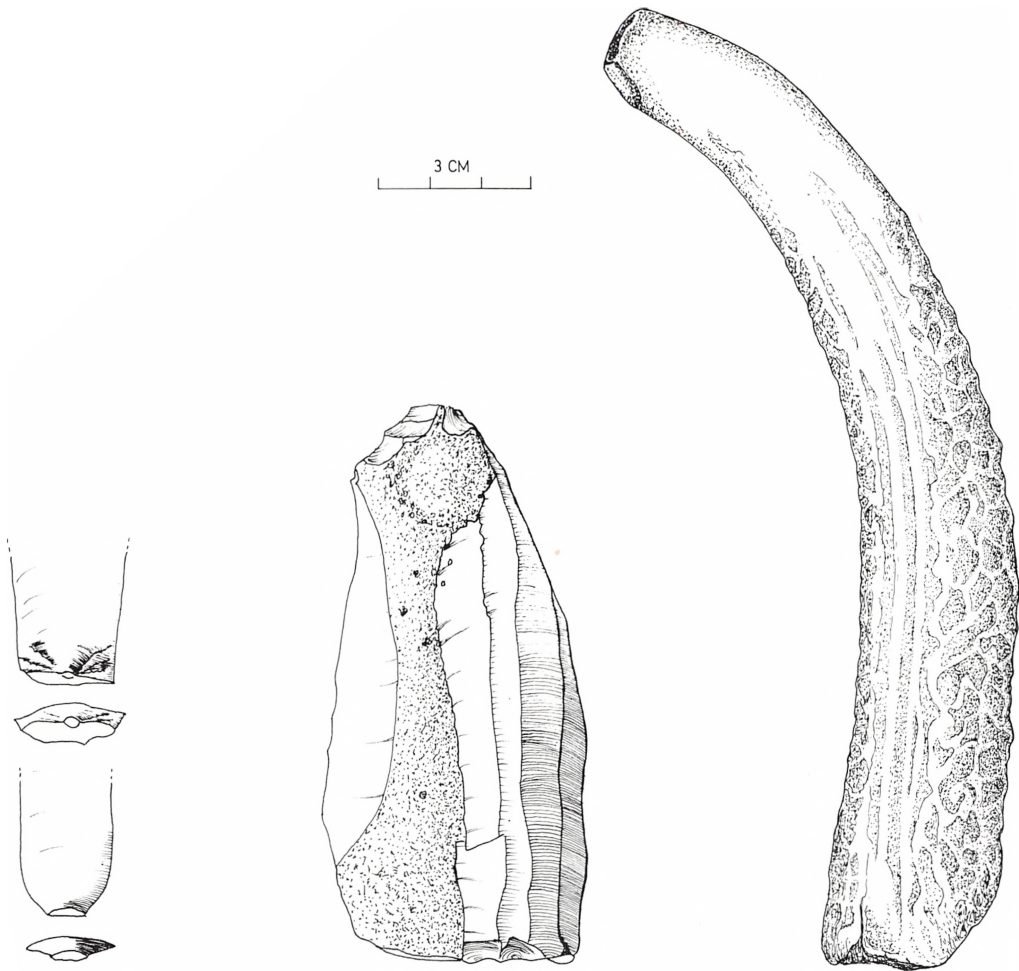
med forholdsvis blød, men meget sej spids. Det er ret nemt at se forskel på flækker lavet med de to teknikker.

Slagteknik

Flækker slået med en sten, slagflækker, har en slagfladerest i enden af flækken, der består af to dele: en lille cirkelflade på et par millimeters diameter samt et stykke af blokkens slagflade. Slagbullen har form som en keglestub. Slagflækker er gerne uregelmæssige i formen. Det er tydeligvis svært at styre afspaltningen, når der anvendes direkte slag.

Trykteknik

Meget bedre hold har man over tingene, når der anvendes trykteknik. Her bestemmer man præcis, hvor trykket skal sættes, og hvor flækken spalter af. Trykflækker har en slagfladerest, der er lille og kun består af en enkelt linseformet flade. Slagbullen på trykflækken er ikke kegleformet,

Slag-flække, tryk-flække, blok og trykstok.

Hvad er flækker brugt til?

men jævnt buet. Af de bevarede 650 flækker er kun 23 slagflækker. Det er tydeligt, at pressteknikken har været den dominerende flækketeknik.

Flækkeproduktionen har været så intensiv, at det er klart, at flækker ikke bare er en slags halvfabrikata. Redskaber lavet af flækker er i virkeligheden fåtallige. Kun pile findes i større antal; men det ville være absurd om hele den komplicerede fremstillingsteknik, der har frembragt flækker på op til 16,4 cm.s længde, blev brugt, hvis det blot var meningen, at flækker skulle hugges i småstykker til pile. Flækkerne er brugt som knive uden yderligere tildannelse. Formen er jo nøje bestemt ved den omhyggelige behandling af blokken, yderligere tilhugning er ikke påkrævet.

På 56 af flækkerne er der en tilhugget ende, en tværretouche, der er så stejl, at der næppe er tale om en skraberretouche, men snarere om en støttekant, hvor fingeren kan hvile, når flækken bruges som kniv. Elleve af 23 slagflækker er retoucheret langs den ene sidekant.

Der er kun fundet én skraber lavet af en flække. Skraberkanten er konveks, dette er den eneste egentlige skraber på Vedbæk Boldbaner.

Flækkebor er meget sjældne, kun et par stykker forekommer.

Der foreligger 62 bor af flint, hovedsagelig svære stykker, indtil 13 cm lange, med klumpet greb og kraftig tresidet spids. Der er kernebor, fremstillet af en flintknold eller lignende, andre er fremstillet af svære afslag. Disse bor har ofte en vis lighed med håndkiler, et førstidsredskab, med hvilket de ikke bør forveksles. Om anvendelsen af disse svære bor vides ikke meget.

Stikler lavet af flækker og afslag findes i 10 eksemplarer. Stikler er dannet ved, at man har slået et smalt afslag langs kanten af en flække. Brugsspor viser, at stikler har været brugt til glatning af hårdt materiale, antagelig knogle og tak. Den fremkomne stikkelkant er nemlig langt mere modstandsdygtig end en almindelig flækkekant, der hurtigt beskadiges ved skrabebrug. Stikler er også brugt til at skære furer i de knogler, der skulle deles på langs for at blive lavet til prene eller flintægspyd. Når der kun er bevaret 10 stikler, må det til dels skyldes, at hverken Avnholt eller

datidens arkæologer var særlig fortrolige med denne redskabstype. Mange stikler er derfor kasseret sammen med flintaffaldet.

Trykstok

Det redskab, der er brugt til at trykke flækkerne af blokken, er trykstokken. I al sin enkelhed består den af en sprods fra et kronhjortegevir. Den yderste spids er skåret bort og snitfladen afglattet til en cirkulær flade på ca. 1 cm i diameter. Når denne ende trykkes imod flækkeblokkens slagflade, opstår den spænding i flinten, der får flækken til at løsne sig. At det er blokken og ikke hjortetakken, der spalter, skyldes gevirets sejhed. Det sker alligevel, at en flis af spidsen springer af, altid på den konkave side. Så er trykstokken kassabel, den kan ikke opskærpes.

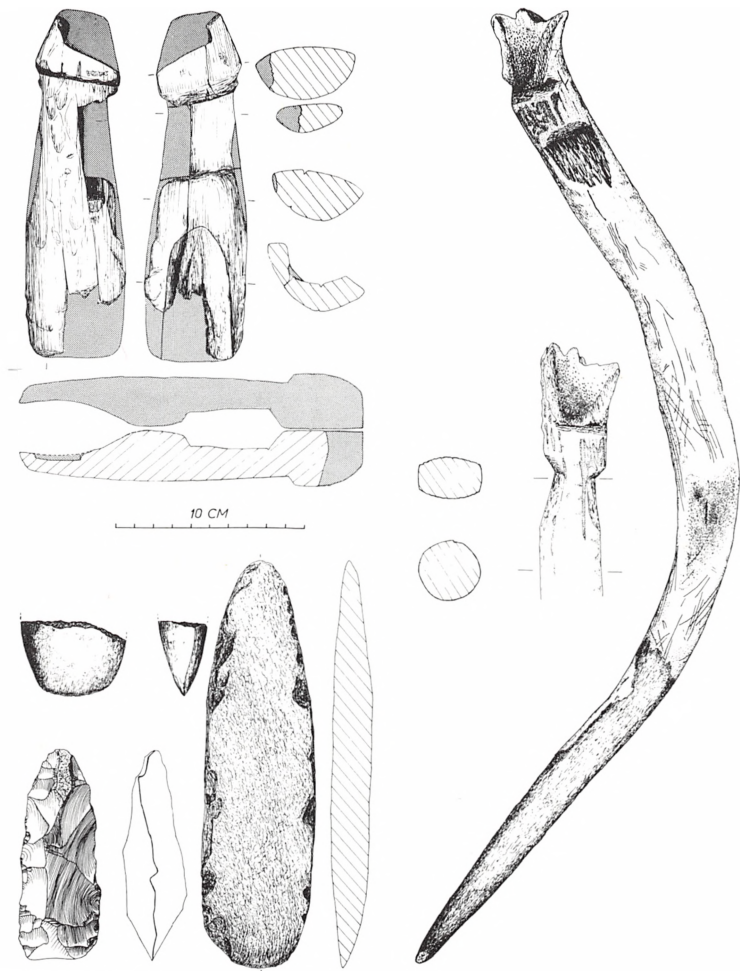
Presseteknikken optræder i Kongemosekulturen og yngre Ertebøllekultur, men ikke i ældre Ertebøllekultur. Det samme gælder trykstokkene. I Kongemosekulturen har trykstokkene en længde på 20 cm i gennemsnit. De trykstokke, der bruges i yngre Ertebøllekultur, er af samme form; men gennemsnitslængden er kun 12 cm. Fire stykker fra Vedbæk Boldbaner er alle af ældre type.

Økser af flint

Ikke mindre end 334 kerneøkser af flint er fundet efterladt på pladsen. I mængden er det kun muligt at pille nogle få regulere stykker ud, hvor æggen er hel og funktionsdygtig. De fleste kerneøkser er i en sørgelig forfatning. De virker klumpede, forhuggede og ineffektive, og det er lige, hvad de er. Tydeligvis er de ikke fremstillet i denne sørgelig forfatning. Reparation og omhugning af æggen og økse kroppen har været foretaget så længe, det er muligt. Først når stykket var blevet så kort eller klumpet, at reparation var nytteløs, blev det kastet væk, og det er sådanne stykker, vi hovedsagelig finder på bopladserne.

Øksens oprindelige form er vanskelig at rekonstruere. Gode fingerpeg kan de afhuggede ægpartier (ægafslag) give; men desværre er sådanne ægafslag kastet bort sammen med flintaffaldet. Kun 7 stykker er bevaret.

På enkelte økser ses ved æggen blankslidte partier. Det er slid efter kraftig brug. Nogle stykker har endvidere blankslidte partier midt på

Økser af flint og bjergart, øksemellemstykke af rød kornel og skaft af hjortetak.

øksekroppen. Her er sliddet antagelig et resultat af øksens friktion imod et skæfte.

Skiveøkser

Tolv økser er skiveøkser, d. v. s. at økserne er lavet af et stort afslag, hvis afspaltningssflade ses på partier af kroppen.

Økser af grønsten

Økser af andet materiale end flint er fåtallige. Der er fundet nakkeenden af en trindøkse, bagenden af en noget uregelmæssig økse samt ægpartiet af en økse med hvælvet tværsnit, alle af grønsten. Det mærkeligste stykke er dog en 17 cm lang flad økse af glimmerholdig bjergart. Øksen er lavet af en stenflage ved tilhugning og efterfølgende slibning af sidekanter og æg.

Flere nedslæbne slibesten af sandsten viser, at slibning af bjergartsøkser har været en ikke ualmindelig arbejdsproces. Det er værd at bemærke, at man aldrig har forsøgt at slibe økser af flint.

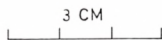
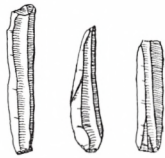
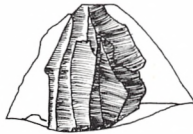
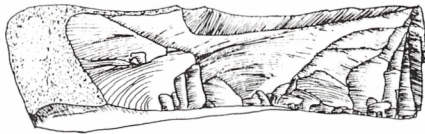
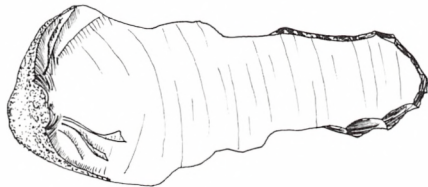
Økser eller forarbejder af hjortetak foreligger ikke. Der findes rodenden af et gevir med afskårne sprodsler; men at det skulle være et forarbejde til en økse er ikke umiddelbart sandsynligt.

Håndtagsblokke

Håndtagsblokke er talrige på bopladser fra Vedbækfasen. Denne bloktype er udelukkende beregnet til fremstilling af mikroflækker. Foruden den karakteristiske afspaltningssflade, der sidder i enden af blokken, har den i reglen en tilhugget bagkrop, der minder om et håndtag. På Vedbækstykkerne er tilhugningen antagelig ikke foretaget for at lave et håndtag, men for at gøre slagfladen lang og smal, hvorved flest mulige flækker kunne produceres.

Udgangsemnet er store afslag med en s-bøjet afspaltningssflade (bagsiden). Ved kanthugning af stykket fjernes de overflødige sider og tilbage bliver en smal rest af bagsiden, der bliver blokkens slagflade. Mikroflækkerne afspaltes i den ende af slagfladen, der vender bort fra afslagets slagbule, der ofte er ladt tilbage i bagenden af blokken. Der er fundet 131 håndtagsblokke incl. forarbejder, brugbare og kasserede stykker.

Flintægspyd (fundet sammen), håndtagsblok og mikroflækker samt en benod.

Mikroflækker

Når der i forhold til de mange blokke kun er fundet 63 mikroflækker, skyldes det, at man ikke sigtede den opgravede jord. Sådanne små fine flækker er næsten umulige at se under selve udgravningen. Derudover må en hel del mikroflækker formodes at have forladt bopladsen siddende i de flintægspyd, hvortil de er beregnet og som pr. styk kræver indtil 30 flækker.

Flintægspyd

De mange håndtagsblokke er et indirekte bevis på en udstrakt fabrikation af flintægspyd. Dette lange slanke projektil er snarere en pilespids end en spydspids, og om brugen til jagt på større dyr viser et fund fra Ordrup mose. Her lå et flintægspyd ved skelettet af et vildsvin.

Skærper af flint

Der er på Vedbæk Boldbaner fundet dele af 6 flintægspyd, lavet af ben. Alle er de slanke stykker med et ovalt tværsnit. I siderne er skåret 2 furer til isætning af mikroflækker. Flækkerne har været fastgjort med en sort masse, antagelig en harpixblanding, der ofte sidder tilbage i rillen, når flækken er faldet ud. Indlægningsmassen er så godt bevaret, at aftrykket af flækken tydeligt ses. Der har i alle tilfælde været isat flækker af 0,9 til 2,5 cm.s længde. På 5 af stykkerne er bagenden bevaret. Hér ses rester af sort fæstningsmasse, der har holdt flintægspyddet fast i skaftet.

Depotfund

To muligvis tre flintægspyd blev fundet under arbejdet med opgravning af et pumpehul. Avnholt sikrede oplysningen om, at de var fundet liggende samlet i bunden af gytjen på overgangen til sandet. En henlægning af flere funktionsduelige flintægspyd (der ganske vist blev svært beskadiget ved opdagelsen) er ikke enestående. I flere sjællandske moser er to-tre flintægspyd fundet liggende sammen.

Bensager

Der er fundet flere prene lavet af en udspaltet lemmeknogle, hvor en del af ledenden er bevaret som håndgreb. Prenen synes at være ført med hånden, antagelig ved perforering af skind eller lignende.

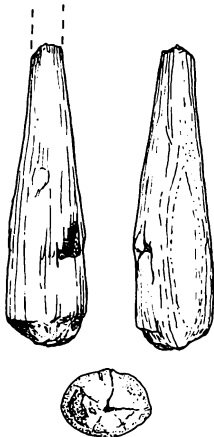
Der foreligger en enkelt benod, der i form minder meget om et flintægspyd, men den mangler rillerne til mikroflækkerne.

Kronhjortens albueled er tilspidset til dolklignende redskaber. Af sådanne er fundet to. Den ene har på grebet spor af en løs krydsskravering.

Skaft af hjortetak

Det største redskab er et skaft lavet af et gevir, hvor den nedre del med rosenkransen er skåret af. Alle sidegrene er ligeledes fjernet og snitfladerne er omhyggeligt glattede. I stykkets brede ende er der hugget to flade hak, hvorved på dette sted fremkommer et rektangulært tværsnit. Den tynde ende er en smule eroderet, men ellers er overfladen glattet og blankpoleret. Der ses flere steder fintskårne parallelle ridser og viftelignende streger. Den ældre litteratur omtaler sådanne stykker som svære spidsvåben; men der er ikke belæg for denne funktionsbetegnelse. Langt mere anvendelig har de været som skafter.

Redskaber af træ

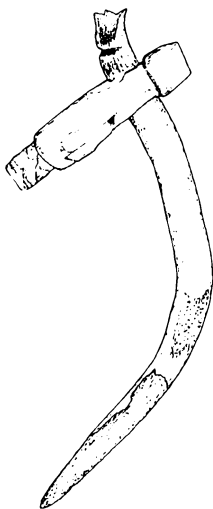
Skæftning af økser

Vedbæk Boldbaner var en af de første udgravninger, hvor man bevidst lagde et udgravningsfelt i de vanskeligt tilgængelige udsmidtlag. Der var foruden genstande af flint og ben, bevaret en del træ, især tilspidsede pinde og stager, men også enkelte redskaber.

En såkaldt køllepil har en udvidet dråbeformet spids af træ. Overfor fugle og smådyr, hvor chocket, når pilen rammer, er nok til at lamme dyret, har sådanne pile været effektive, og man har undgået at perforere skindet.

Der fandtes to dele af økse mellemstykker af træ. Det ene stykke er en næsten komplet halvdel, der er lavet af en flækket stamme af rød kornel, en busk med et sejt ved.

I den ene ende er skåret en knop, i den modsatte er der på spaltefladen skåret en flad grube, 7 cm lang. På den samme side er der skåret et skaftleje vinkelret på stykkets længdeakse. Med en tilsvarende halvdel er stykket antagelig surret sammen omkring et skaft, og i den hulhed, der er dannet i enden af mellemstykket, har der lige været plads til en økse af flint. Skaftlejets rektangulære form kræver et skaft med tilsvarende tværsnit, men sådanne kendes ikke, i alt fald ikke af træ. Men hvem siger forresten at et økseskaft skal være af træ; kan det omtalte skaft af hjortetak ikke have været brugt? Det er der en del, der tyder på. De to hak danner jo netop et rektangulært tværsnit, der modsvarer skaftlejets form på mellemstykket. Surret sammen omkring skaftets to hak har mellemstykket hverken kunnet

glide op eller ned. At skaftet buer en del behøver ikke at betyde noget for brugen af øksen, når det svinges i den rigtige retning, er der balance i skaftet.

Denne rekonstruktion af en funktionsklar skæftet økse viser, hvordan tre forskellige genstande af hvert sit materiale faktisk må kombineres for at kunne bruges. De fleste af de kendte oldsagstyper af flint og ben har jo først i skæftet stand kunne bruges. Træ har som skæftning indgået i de fleste færdige redskaber, og hertil kommer at en del redskaber antagelig udelukkende var af træ, til eksempel køllepilen.

OLDSAGERNE PÅ BOPLADSEN

Hovedparten af de fundne genstande er simpelthen affald. På 124 kvadratmeter fandtes ca. 50.000 afslag af flint. Det er rester fra flinttilhugningen; men også de egentlige redskaber er gerne efterladt i ubrugelig tilstand.

Bopladslaget var tykkest og rigest på redskaber og affald af flint langs den sydlige og østlige del af holmen. Laget indeholdt indtil 2000 stk. flint pr. kvadratmeter. Mængden af fund falder hurtigt udad holmens syd- og vestside, imod nord og øst aftager fundene langsommere. Toppen af holmen, der løber igennem midtbassinet, var fattig på oldsager, hvilket er bemærkelsesværdigt, idet det netop var her, at der fandtes flest anlægsspor.

Der er tydelige forskelle på fordelingen af oldsagerne i bopladslaget og i udsmidslaget. I gytjen er bevaret genstande af træ, ben og tak, foruden flint. Der er relativt flere store genstande såsom blokke, økser, store afslag, knogler og gevirer. Små redskaber mangler, især tværpile, men også bennåle, tandperler etc.

Når det især er de større ting, der havner i udsmidslaget, må det skyldes, at de ligger mere synligt på bopladsen og derfor er mere udsat for opsam-

I bopladslaget

I udsmidslaget

ling, spark og oprydning. Jo mere en genstand flyttes rundt, desto større er chancen for på et tidspunkt at havne i udsmidslaget, hvor den antagelig får lov at ligge.

HVAD FORTÆLLER GENSTANDENE OM BOPLADSEN?

Redskaber er udtryk for aktivitet

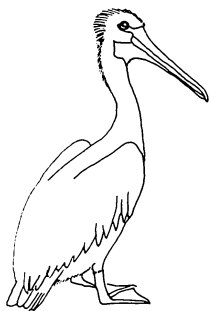
Selvom redskaberne ofte er i en ubrugelig stand, kan deres oprindelige udseende og funktion i reglen bestemmes. På den måde bliver affald en hovedkilde til viden om de menneskelige aktiviteter, der er foregået, ikke blot på bopladsen, men også fjernt fra denne.

De fleste redskabstyper er fremstillet på bopladsen. Det viser ufærdige stykker og affald fra forarbejdningen.

Svære er det at afgøre, om de også har været brugt på stedet. For jagtredekabernes vedkommende turde det være klart, at de ikke er anvendt på selve bopladsområdet. De pile, flintægspyd, benodde etc., der alligevel findes her, er enten ødelagt ved fabrikationen eller bragt tilbage til bopladsen i beskadiget stand siddende i et skaft, der kunne bruges igen. Værktøj, som økser, flækker og bor, har velsagtens været brugt såvel på bopladsen, som i terrænet, hvor råstofferne blev samlet ind.

Selvom der på bopladsen er efterladt spor af de fleste aktiviteter, som jægeren overhovedet foretog, er det langt fra alt det forbrugte materiale, der efter brug havner i affaldsbunkerne. En hel del færdige redskaber må formodes at være smidt eller mistet fjernt fra bopladsen. Omvendt er en del af de genstande, der er fundet, antagelig fabrikeret i terrænet, hvor affaldet fra fremstillingen så er efterladt.

Endnu ved vi ikke hvor stor en del af det affald, jægersamfundet faktisk producerede, der er tilstede på bopladsen. Der findes undersøgelsesmetoder til at løse dette problem, men de kræver, at bopladsen er totalt udgravet, og at alt materiale er hjemtaget og ingen af de to forudsætninger er desværre tilstede på Vedbæk Boldbaner.

Hunde

De fundne dyreknogler er resultater af jagten og fiskeriet, der er de bærende elementer i samfundets ernæringsgrundlag.

Jagten på de territoriale skovdyr, kronhjort, rådyr og vildsvin er bedst dokumenteret, idet de allerfleste knoglerester stammer fra disse tre arter. Knogler af gråsæl, ringsæl og marsvin viser, at fangst har været drevet på sundet. Fuglefangst og fiskeri er vel hovedsagelig foregået i fjorden og i indlandets ferske søer, åer og bæverdamme. Knoglerne fra disse mindre dyr er antagelig underrepræsenteret i et udsmidsmateriale, men alligevel er ret mange arter repræsenteret. Der er rester af havørn, pelikan og tjur, store fugle, der nu er helt uddøde eller sjældent ses i Danmark. Mere almindelige arter er lom, and, edderfugl og skallesluger. Fiskeknoglerne stammer fra torsk, sej, hornfisk, skrubbe og sild. Sej er antagelig fisket på sundet. De øvrige arter kan fanges i ruser i fjorden.

Nogle få hasselnødder er de eneste eksempler på vegetabilsk føde, der er bevaret, men planteføde kan meget vel have været langt mere almindelig end fundene viser.

Der er flere rester af hunde, jægerstenalderens eneste tamdyr. Om disse kan der læses mere i den følgende artikel, hvor et usædvanligt velbevaret hundekranium danner udgangspunkt for en zoologisk beskrivelse og karakteristik.

HVOR MANGE MENNESKER LEVEDE PÅ VEDBÆK BOLDBANER?

Vi ved lidt om, hvor mange mennesker, der er døde på pladsen, men desværre ikke, hvor mange der har levet.

At bopladsen er flyttet opad holmen, og at der er klare forskelle på oldsagerne fra den ældste til den yngste bosættelse viser, at pladsen må have været benyttet igennem flere hundrede år.

Der har næppe været plads til mere end én eller et par familier på den lille holm. Men da vi ikke ved, hvor meget affald datidens Vedbækfamilier producerede pr. år, endsige hvor meget af det de smed på bopladsen, kan det ikke afgøres, hvor konstant benyttet bopladsen var.

Bopladsen er den mest righoldige af de pladser, vi kender i fjorden, fra den tid. Det er sikkert den plads, man helst slog sig ned på, og kun når flere familier opholdt sig samtidig i området, blev andre pladser taget i brug. De fundne dyrearter og deres alderstrin tyder på, at pladsen har været benyttet på alle årstider.

HVOR LÅ DE ANDRE BOPLADSER?

Bopladser, der er samtidige med Vedbæk Boldbaner, er relativt fundfattige. De har måttet vige for den højatlantiske havstigning, og der har derfor ikke været tid til, at massive bopladslag kunne dannes. Pladserne er dækket af sand og gytjelag og derfor svære at finde.

Undersøiske bopladser

Mange pladser er stadig dækket af havet syd for en linie, der kan trækkes igennem Danmark fra Thisted i Nordjylland til København på Sjælland. Bopladserne ligger næsten udelukkende ved kysterne. Fra indlandet kendes meget få lokaliteter. De fleste af de kendte pladser ligger på Sjælland.

Sjælland

Ved Amager, i Køge bugt, i Issefjord og ved Sejrsø-bugten findes undersøiske pladser. Bopladser i indlandet kendes kun fra de to Å-moser i Vestsjælland. Pladser, der ligger over det nuværende havspejl, findes især langs Sjællands Øresundskyst, i de gamle fjorde ved Klampenborg, Vedbæk og Nivå.

Skåne

I Skåne er der nogle få Vedbækpladser. De store bopladser Segebro og Arløv nord for Malmø indeholder begge materiale fra Vedbækfasen. Ved Ringsjøen findes en indlandsboplads (Agerød V). De svenske Vedbækpladser er blot endnu et eksempel på, hvort nær knyttet denne landsdel var til Sjælland i forhistorisk tid.

- Vedbæk* De nye udgravninger har vist, at de fleste bopladsler i Vedbækfjorden er taget i brug i Vedbækfasen. På lokaliteterne Bøgebakken, Maglemosegård, Maglemosegårds Vænge og den sidst opdagede boplads på Stationsvej 17, er der fundet tynde, men tydelige lag med Vedbækmateriale.
- Nivå* Også i Nivå har de større pladser været benyttet i Vedbækfasen. Det gælder bl.a. køkkenmøddingen ved Nivågård.
- Klampenborg* Den gamle fjord i Klampenborg og Ordrup mose er nu tæt bebygget, og pladserne er dårligt kendte. En undtagelse er bopladsen Bloksbjerg, som Niels Westerby udgravede og publicerede forbilledligt i 20'erne. De nedre lag D og E på Bloksbjerg indeholder så mange Vedbæktyper, at der må være tale om en vis samtidighed med Vedbæk Boldbaner.

VEDBÆKFASENS SÆRPRÆG

Th. Mathiassen opfattede materialet fra Vedbæk Boldbaner som samtidigt, og da der dengang ikke var direkte paralleller til den typekombination, der kendetegnede bopladsen, blev der udskilt en særlig Vedbækfase. Denne fase, der også kaldes yngre Kongemosekultur, er ikke siden 1946 taget op til diskussion, men da det nu er bevist, at der er to forskellige bosættelser på bopladsen med hver sine karakteristiske oldsagstyper, kan man selvfølgelig ikke blive ved med at behandle materialet som en samlet tidsmæssig enhed.

Ældre bosættelse Den ældre bosættelse på Boldbanerne er først og fremmest kendetegnet ved sine bredæggede skævpile og mangel på tværpile. Iøvrigt er materialet ved udgravningen blandet sammen med oldsager fra det udsmidslag, der hører til den yngste bosættelse. Derfor kan der ikke påvises forskelle i forekomsten af de større oldsagstyper. Det er sandsynligvis meget få af de fundne ben- og træsager, der stammer fra den ældste bosættelse.

Yngre bosættelse Den yngre bosættelse er karakteriseret ved store skæve tværpile. Der

forekommer også skævpile, men de er i reglen smalæggede. Pilene har oftest en hageformet eller konkav baseretouche, og ca. 30 % er højredrejede. Ekstreme, meget smalle eller store grove skævpile forekommer. Pilene fremstilledes dels ved mikrostikkelt teknik, dels ved simpel retouche af en brudkant. Flækkerne er ofte lavet med trykteknik, slagteknik anvendes dog også. Der forekommer tværretoucherede flækker, men næsten ingen skraber. Bor lavet af flækker er sjældne, derimod er store klumpede stykker kerne- såvel som skivebor almindelige. Økserne er kerneøkser, skiveøkser er meget sjældne. Trindøkser og mere atypiske former for bjergartøkser er anvendt, slebet på store slibesten af sandsten. Håndtagsblokke er talrige, helt dominerende er den smalle lave type, lavet af et afslag. Flintægspyd er særdeles almindelige. De mikroflækker, der er anvendt hertil, er meget korte. Af bensager optræder iøvrigt benodde, albuebensdolke, prene, store slagstokke og skafter af hjortetak. Træsager kendes dårligt, men køllepil og økse mellemstykke findes.

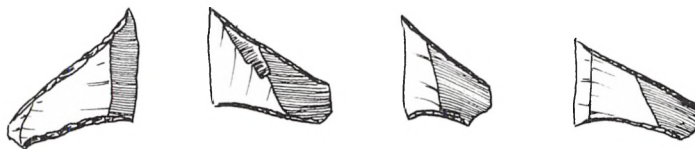
BOSÆTTELSESNES TIDSMÆSSIGE KARAKTER

Ældre Kongemosekultur

Skævpilene fra den ældste bosættelse knytter denne nært til den ældre Kongemosekultur, der ved kysterne er repræsenteret ved bopladser som Carstensminde på Amager og Villingebæk i Nordsjælland.

De ældre Kongemosepladser ligger meget lavt, men er ofte rige på fund, idet de er benyttet i tidsrummet imellem den tidlig-atlantiske havstigning og i begyndelsen af den højatlantiske. Her har der været en stilstand i havstigningen, og derfor har der været mere tid for bopladslaget til at vokse, før havet igen begyndte at stige.

Pilene fra disse pladser er ensartede, gerne bredæggede skævpile. Tværpile findes ikke. Håndtagsblokkene er også anderledes. De er næsten aldrig lavet (som i Vedbæk) af afslag, i alt fald ikke således at bagsiden anvendes

Tværpile fra bopladsen ved Trylleskoven.

som slagflade på blokken. I stedet har man taget et mere eller mindre tilfældigt flintstykke, hvorpå der er dannet en slagflade ved at borthugge et afslag, hvis aftryk har en passende form.

Kulstof-14 dateringer placerer ældre Kongemosealder omkring 5.800 f.Kr., og den ældre bosættelse på Vedbæk må være ligeså gammel eller lidt yngre.

Nogle typer fra den yngre bosættelse på Vedbæk er meget forskellige fra ældre Kongemosekultur, især pilene og håndtagsblokkene. I begge perioder findes trykflækker af god kvalitet, kerneøkser samt trindøkser af grønsten. Benmaterialet er ikke så stort, men der optræder trykstokke og flintægspyd i begge faser.

*Kulstof-14 datering
fra Vedbæk
Boldbaner*

En kulstof-14-datering er foretaget på øksestilkstykket af rød kornel, det lyder på ca. 5.300 f.Kr., hvilket må være lige omkring det tidspunkt, hvor bopladsen er opgivet.

Vedbæk-fasen

Materialet fra den yngre bosættelse kan ikke, efter at det er blevet »renset« for ældre materiale, parallelliseres med andre faser. Det er derfor stadig nødvendigt at udskille en Vedbækfase, der altså kun omfatter det yngre materiale på pladsen. Udskillelsen af de ældre typer har tydeliggjort skellet tilbage i tiden til ældre Kongemosekultur, og en nyligt undersøgt boplads, Trylleskoven ved Solrød, har bragt afgørende nyt om skellet imellem Vedbækfasen og den ældre Ertebøllekultur.

Der fandtes på Trylleskoven et bopladslag, hvori der kun forekommer skæve tværpile; men de er tydeligt mindre end Vedbækpilene. Der var

*Ældre
Ertebøllekultur*

ingen tegn på mikrostikkelteknik og pilene var lavet af afslag. Der findes nemlig ikke regulære flækker i laget, trykteknik har slet ikke været anvendt. Der er hverken fundet håndtagsblokke, flintægspyd eller trykstokke. Kulstof-14 dateringer viser, at laget er en smule yngre end Vedbæk Boldbaner, fra omkring 5.200 f.Kr.

Der er sket en tydelig udvikling i den materielle kultur fra Vedbækfasen til ældre Ertebøllefasen. En række typer med tradition igennem hele Kongemosekulturen, såsom skævpile, mikrostikler, håndtagsblokke, flintægspyd, og flækker lavet med trykstok, forsvinder.

HVAD ER DER TILBAGE AF VEDBÆK BOLDBANER?

Nye undersøgelser

Anlæggelsen af renseanlægget ødelagde bopladsens centrale del, og en udvidelse i 1964 destruerede eventuelle udsmidslag syd for holmen. Nord for det gamle midtbassin og maskinhuset findes stadig urørte partier af det ældre bopladslag samt udsmidsmateriale fra den yngste bosættelse. Dette er konstateret ved boringer, som blev foretaget under Vedbækprojektets kampagne juni 1977, og interessen er naturligvis stor for en supplerende undersøgelse på dette sted.

DRØM - VIRKELIGHED?

På en af Vedbækfjordens talrige små-øer må der findes en lille boplads, hvor der kun har ligget en enkelt hytte beboet i kort tid. Antagelig vil den stamme fra Vedbækfasen, hvor pladserne jo netop er små, og hvor det stigende havvand ikke alene har konserveret bopladsresterne, men også beskyttet dem med et dække af sand og gytje. Øen skal være så lav, at toppen med de centrale anlæg er uberørt af pløjning og andre forstyrrelser.

Finder vi et sådant »Pompeji« får vi for første gang lejlighed til at se det

mønster af gulvresten, pæle, gruber, ildsteder og affald, der hører til én enkelt bosætning. Når vi kender dette, kan vi forklare, hvordan de store klassiske bopladser egentlig er opstået, og hvor mange hytter og mennesker, der faktisk har bidraget til de mægtige affaldslag.

Vedbæk Boldbaner har vist os mange forskellige former for anlæg, heraf flere vi ikke kendte i forvejen.

Vedbækprojektet vil undersøge og forklare forholdene på store, såvel som små bopladser, men vi savner endnu den lille boplads, der er nøglen til de store.

P. V.P.

(Oldsagerne af ben, træ og bjergart er tegnet af stud. mag. Eva Koch.)

Vedbæk-jægeren og hans hunde

Når man betragter Vedbæk-jægerens omfattende spiseseddel, sådan som den afsløres gennem studier af knoglestumper fra de udgravede bopladser, så er det svært ikke at blive en smule imponeret. Den indeholder mere end 50 forskellige arter af fisk, fugle og pattedyr, og lader vi øjnene løbe ned over dette menukort, kan vi i flæng nævne arter som pighaj, sild, laks, ål, hornfisk, makrel, torsk, fladfisk, sumpskildpadde, lom, pelikan, diverse ænder, skallesluger, havørn og tjur og blandt de mange pattedyr gråsæl, marsvin, kronhjort, vildsvin, rådyr, mår, bæver og vildkat.

Nu skal man nok ikke forestille sig, at der bag hvert eneste stykke nedlagt vildt gemmer sig en spændende jagthistorie, hvor jægerens kløgt og udholdenhed alene afgør sagen. Der er ingen tvivl om, at de også må have brugt fælder, snarer og doner, således at en del af vildtet stammer fra røgtning af disse. Men naturligvis har de buer og pile vi finder været flittigt

Jagten

brugt på jagtture, og vi har da også mange eksempler på knogler af f.eks. vildsvin, kronhjort og urokse med tydelige skudhuller, helede skudsår eller sågar med endnu isiddende pilespidser.

Man imponeres over selve jagthandlerne, men måske dog endnu mere over det indgående kendskab til naturen, som disse jagtresultater vidner om. Jægerne må have kendt hvert eneste dyrs adfærd tilbunds – vidst hvor og hvornår på døgnet og året de har været lettest at få ram på. Det er dette helt selvfølgelige – og dengang livsnødvendige – kendskab til naturen, der fascinerer os mest, og som mange af os idag, bevidst eller ubevidst, kan føle som et savn.

Godt naturkendskab og velegnede våben er dog ikke hele stenalderjægere-ns hemmelighed bag de succesrige jagtture. Endnu en værdifuld hjælper har de haft – nemlig hunden, og om denne, »det bedste ved mennesket«, skal det følgende handle.

Når vi nævner navnene på vilde dyr – f.eks. rådyr eller ræv – da mener vi noget helt bestemt. Navnene dækker over bestemte dyrearter, som, bortset fra små, lidet iøjnefaldende geografiske variationer, ser ens ud overalt. Helt anderledes er det, når talen falder på tamdyrene og allerværst vel netop på »hunden«.

Tambunden

Zoologisk set dækker navnet over én bestemt art, *Canis familiaris*, tamhunden, som er den tæmmede form af *Canis lupus*, ulven. Beviset for at alle eksisterende hunde tilhører én og samme art, har vi i, at de alle kan forplante sig indbyrdes og få frugtbart afkom. (Her ses naturligvis bort fra helt praktiske vanskeligheder beroende på størrelsesforskelle!).

Hunderacer

Der findes idag mere end 300 veldefinerede, veladskilte hundeformer (racer). Disse er alle et resultat af dels tilfældigheder og dels bevidst selektiv avl styret af mennesket. De mange racer afspejler i få tilfælde menneskets ønske om at lave en hundeform til ét helt bestemt praktisk formål, men i de fleste tilfælde dets ønske om hele tiden at kunne præsentere nye modeformer. I de mest outrerede tilfælde drejer det sig om så degenererede former, at det (sikkert helt ubevidst) grænser til dyreplageri. De fleste af disse

ekstreme former ville ikke have overlevet én eneste jagttur med de gamle Vedbæk-jægere, hertil har såvel de fysiske som de psykiske krav været for store.

Hvordan så da hunden ud i Vedbæk – dengang for 7000 år siden? Det spørgsmål kan vi besvare temmelig udførligt takket være to gode fund.

Det drejer sig om et helt, ubeskadiget og velbevaret kranium (uden underkæbe) af en hund fra bopladsen ved Vedbæk Boldbaner, udgravet 1946, samt et snudeparti, ligeledes velbevaret, fra bopladsen Maglemøsegårds Vænge, udgravet 1976. Lad os se nærmere på kraniet fra Vedbæk Boldbaner.

*Hundekranium fra
Vedbæk Boldbaner*

Længden af kraniet målt fra bagkanten af nakkeledsknuderne til forkanten af den første fortand (condylobasallængden) er 161 mm. Bredden målt over kindbuerne er 96 mm. Dette giver et forholdsvis langt, slankt kranium med et velproportioneret forhold mellem snude-ansigtsdelen og hjernekasen. Velproportioneret, fordi snudedelen ikke er så ekstremt forkortet, at kindtænderne får for lidt plads. Samtlige tænder sidder pænt i linje efter hinanden uden overlappning, bortset fra en svag tendens i denne retning mellem den anden og tredje venstre præmolar. Der er på den anden side heller ingen stor afstand de enkelte tænder imellem, og disse er store sammenholdt med kæbelængden. Disse lidt »for store« tænder må tages som et udtryk for, at hundens aner få generationer før var noget større, og at der endnu ikke er opstået en rigtig balance mellem kæbelængde og tandmål.

Hundens profil fremviser et jævnt forløb. Der er ingen egentlig pandeafsats, sådan som det ses hos mange hunde, hvor panden rejser sig brat op fra snuden. Her hos Vedbæk-hunden fortsætter panden næsten ubrudt snudens øvre profillinje. Nakkekammen, der er fæste for tyggemuskulaturen, er normalt udformet men lille, og dette sammenholdt med de tydelige sømme mellem de enkelte knogler og de uslidte tænder viser os en fuldt udviklet men ganske ung hund.

Kranium af hund fra bopladsen ved Vedbæk Boldbaner. Foto: Geert Brovad.

*Kraniedel fra
Maglemosegårds
Vænge*

Snudepartiet fra Maglemosegårds Vænge har tilhørt en noget større hund, men formen er den samme som beskrevet ovenfor. Hvad er det så for en hundetype vi står overfor? Hvilken gruppe af vore dages hunde ligner disse 7000 år gamle Vedbæk-hunde mest?

En fuldstændig rekonstruktion på basis af de foreliggende fund er naturligvis ikke mulig. Spørgsmål om f.eks. pelsens længde og farve lader sig selvsagt ikke besvare, men en sammenligning med kranier af nutidens hundeformer giver dog et klart svar på spørgsmålet om selve typen.

*Sammenligning med
nutidens
Spids-hunde*

Kun blandt Spids-hundene finder vi idag kranier med samme proportioner og udseende. På billedet er kranierne fra Vedbækopladerne vist sammen med to repræsentanter for vore dages Spids-hunde. Længst til venstre ses et kranium af en lille Spids, Lapphunden og længst til højre af en stor, nemlig en Grønlandsk Hund. Sidstnævnte er kendt af de fleste. Det er en typisk Spids hørende til i den store, kraftige ende af disse hundes variationsbredde med en skulderhøjde (mankehøjde) på mindst 60 cm for hanhunde og mindst 55 cm for tæver. Længden af det her viste kranium er 190 mm, og det skal noteres, at det valgte kranium hører til blandt den mindste halvdel af Zoologisk Museums samling af Grønlandske Hunde. Lapphunden hører til i den anden ende blandt de små Spidser. Som navnet afslører, er det Lappernes hund – en eminent hyrdehund, der kan holde rede på meget store flokke af rener. Den har en lang, fyldig pels, som normalt er helt sort, og den er som sagt lille, således at skulderhøjden for hanhunde er 45-50 cm og for tæver 40-45 cm. Det viste kranium er 142 mm langt.

*Vedbæk-
hundenes størrelse
og type*

Som det fremgår af billedet (og som det ses af en lang række mål, der ikke skal gøres rede for her), så falder Vedbæk-hundene størrelsmæssigt ind mellem disse to yderpunkter blandt Spidshundene. Kraniet fra Vedbæk Boldbaner må have tilhørt en hund, der i størrelse ligger lige imellem Lapphunden og den Grønlandske Hund – altså formentlig med en skulderhøjde på 50-55 cm. Hunden fra Maglemosegårds Vænge er i stør-

Hundekranier. Fra venstre mod højre: Lapphund, Hunden fra Vedbæk Boldbaner, Hunden fra Maglemosegårds Vænge og Grønlandsk Hund. Foto: Geert Brovad.

relsen næsten på højde med den Grønlandske Hund, og må formodes at have haft en skulderhøjde på 55-60 cm.

*Andre
stenalder-hunde*

Det er foreløbigt, hvad vi ved om Vedbæk-bopladsernes hundehold. Måske har man haft andre størrelser hunde, sådan som vi kender det fra andre boplads fra jægerstenalderen, hvor man på en gang har haft ganske små hunde og ganske store hunde, samt mellemformer som her beskrevet. Et egentlig eksempel på bevidst udvælgelse af en bestemt hundestørrelse kendes først fra en boplads ved Bundsø på Als fra bondestenalderen. Her stammer samtlige knogler – bl.a. 11 kranier, hvoraf de 7 er næsten hele –

fra en ensartet lille hundetype, ligeledes Spids-lignende eller Terrier-lignende. Variationen er dog langt større end det tillades blandt vore dages højt forædlede racer.

Stenalder-hundens rolle som jagtpartner blev berørt indledningsvist. Som vagthunde har de vel også tjent og måske ligeledes som last- og trækdyr, og endelig skal det for fuldstændighedens skyld nævnes, at de også nu og da har tjent som menneskeføde. Vi har adskillige eksempler på marvspaltede hundeknogler og kranier med skære- og hugspor fra vore stenalderboplads, men de to Vedbæk-kranier viser ingen spor efter aflivning, flåning eller senere fortæring, så hvordan deres endeligt forløb må forblive ubesvaret.

Men selv med denne, set med hundens øjne, ubehagelige mulighed for at ende som menneskeføde, må man trods alt formode, at stenalder-hunden levede et mere værdigt hundeliv end mange af dens nutidige efterkommere.

K.Aa.-S.

Selskabet 1.4. 1976–31.3. 1977

Af Roar Skovmand

Formandens beretning ved generalforsamlingen
24. maj 1977, Søllerød Rådhus

Sidste års generalforsamling havde ligesom i år til huse i kommunalbestyrelsens mødesal på Søllerød Rådhus, en værdig ramme, som selskabet er taknemlig for igen i år at måtte bruge som mødested. Mødet fandt sted den 11. maj med 125 deltagere og advokat H. Bolt Jørgensen som genvalgt dirigent. Formandens étårige tilbageblik er aftrykt i Søllerødbogen 1976.

Under den efterfølgende drøftelse blev der bl.a. stillet spørgsmål vedrørende sikringen af Attemosevejs miljø. Disse spørgsmål blev besvaret af professor Suenson, formanden for selskabets udvalg for landskabsbevarende opgaver, der så en løsning i at indføre en fodgængerfortrinsret på vejen, så man kunne slippe for skæmmende udvidelser. På et spørgsmål, om der kunne anlægges parkeringspladser i forbindelse med stianlæg i Skovlyområdet, svarede Birgitta Broberg, formand for kommunens planlægningsudvalg, at man var positivt stemt herfor men måtte afvente fredningsplanudvalgets forslag.

Kassereren, ingeniør Werner Ruff, aflagde under dagsordenens punkt 3 regnskabet, der balancerede med henved 286.000 kroner, en stigning til over det dobbelte i forhold til foregående år, hovedsagelig fremkaldt af store trykningsudgifter, men også af et mere end fordoblet bogsalg. Der blev givet decharge for regnskabet, og samtidig godkendte forsamlingen en vedtægtsændring, hvorefter regnskabsåret er ændret til kalenderåret. Trods de stigende udgifter blev kontingentet, der efter vedtægterne fastsættes for ét år ad gangen, ikke foreslået ændret for det kommende år.

Under dagsordenens punkt 5, »Valg ifølge vedtægterne«, blev de besty-

relsesmedlemmer, der var på valg, genvalgt. Til de to suppleantposter, der var blevet ledige ved advokat Eigil Koefoeds indtræden i bestyrelsen og ved skoledirektør Hans Holms ønske om ikke at fortsætte som suppleant, blev efter bestyrelsens forslag valgt de to lærere Ole Sørensen og Anita Mikkelsen, som henholdsvis første og anden suppleant. Til revisorposterne genvalgtes afdelingsbestyrer Bent Schlütter og nyvalgtes – efter bestyrelsens henvisning til at regnskabs omfang allerede havde nødvendiggjort professionel assistance – kommunens revisionsfirma, Schøbel & Markholt.

*Ulrik Schou takker
Roar Skovmand for
ti års frugtbar
formandskab*

I forbindelse med valgene takkede ekspeditionssekretær, tidl. viceborgmester Ulrik Schou med forsamlingens tilslutning formanden for ti års ledelse af selskabets virksomhed, en tak, der var omsat i indbinding af et komplet eksemplar af alle Søllerødbøgerne med tilhørende registre.

Under dagsordenens sjette og sidste punkt, Eventuelt, blev der spurgt, om det var muligt at genoptrykke udsolgte Søllerødbøger. Formanden måtte svare, at det for tiden var økonomisk uoverkommeligt at genoptrykke gamle årbøger, og at bestyrelsen måtte prioritere nye, krævende opgaver højere.

*Søllerød kommunes
Hæderspris
overrækkes Gunnar
Sandfeld*

Efter generalforsamlingen, der havde været fra kl. 19,30 til 21,15, tildelte borgmester Holger Nordkild lektor Gunnar Sandfeld en hæderspris fra Søllerød Kommune på 10.000 kroner for hans indsats i udforskningen af Søllerød kommunes skolehistorie. Derefter motiverede formanden prisuddelingen i et indlæg, der sammen med Sandfelds takketale er aftrykt i Søllerødbogen ifjor.

Her er også omtalt, at aftenen afsluttedes med, at jernbanehistorikeren P. Thomassen overrakte selskabet en registrant over Københavns Amts Avis 1872-89 og Københavns Amts Dagblad 1881-82 til anbringelse i Byhistorisk Arkiv på Hovedbiblioteket – med udsigt til fortsat registrering.

Selskabets sensommerudflugt, søndag den 12. september 1976, var koncentreret om Søllerøds kirkegård, egnsmuseet på Mothsgården og

landstedet Carlsminde, nu ejet af partiet Venstres Landsorganisation. De 150 deltagere var fordelt på to hold.

Rundgangen på kirkegården ledet af lektor Mogens Iversen gav et historisk indblik, der rakte fra gravstenen ved kirkedøren over Johannes Nicolai af Øberuth, død 1402, over egnens stærkt indgiftede gårdmandsslægter fra forrige århundrede til »landliggergravene« op mod vor egen tid, med navne som industripionererne J. C. Drewsen og Michael Drewsen, historikerne Adam og Knud Fabricius, Søllerødselskabets mangeårige formand Hans Ellekilde og scenekunstnerne Elna Lassen, Ella Ungermann og Lulu Ziegler. Med Mogens Iversen som vejleder var det som stenenes navne fik liv og ny udstråling. I museet fortalte museumsinspektør, magister Nina Fabricius om dets virksomhed, med undersøgelser og udstillinger, inden for en allerede nu alt for snæver ramme. På det smukt istandsatte Carlsminde blev deltagerne budt velkommen af partisekretær, redaktør Kurt Sørensen, der berettede om stedets tohundredårige historie, dets glanstid under »gamle Glückstadt«, grundlæggeren af Landmandsbanken, og dets nuværende opgaver.

Dette års sensommerudflugt vil finde sted søndag den 11. september kl. 13 med busser til Jægerspris Slot og Mindepark. Jægerspris og Skodsborg har ikke blot minderne om Frederik den Syvende og Grevinde Danner som fælles arv. Det er i år 200 år siden arveprins Frederik på sin nærmeste rådgiver Ove Høegh-Guldbergs tiltag fik datidens største danske billedhugger Johannes Wiedewelt til at skabe en mindepark med over et halvt hundrede monumenter over berømte mænd og kvinder fra tvillingrigerne Danmark og Norge. Et sidestykke hertil er Wiedewelts obelisk ved Dronninggård for oberst Drevon, skaberen af parken ved Næsseslottet for snart 200 år siden. Der vil komme nærmere meddelelse om turen til Jægerspris, hvor forhåndstilmelding vil være nødvendig af hensyn til pladsforholdene på slottet. – Men allerede i næste uge, lørdag den 4. juni, indbydes medlemmerne til at deltage i en »landsbyfest«, som folkedanserforeningerne i Søllerød har arrangeret i samarbejde med Selskabet. Den finder

sted i Biblioteksparken i Nærum kl. 14 og indledes med at stadsbibliotekar Annalise Børresen fortæller om stedets hundredårige historie, hvorefter børnehaveleder Agnete Valentin-Jensen præsenterer folkedragter fra landets forskellige egne, inden der spilles op til folkedansernes opvisning – sluttende med fællesdans.

*Søllerød-
bogen*

Disse arrangementer danner kun én side af selskabets virksomhed. I dets formålsparagraf, tredje stykke, står – fra selskabets begyndelse for 35 år siden – at det foruden at afholde medlemsmøder skal udgive »årbøger, der vederlagsfrit tilstilles medlemmerne«. For godt en halv snes år siden kneb det at få årbogen ud hvert år, men da Annalise Børresen i 1966 blev årbogens redaktør, fik hun med et par dobbeltårgange forsinkelserne indhentet, og nu kommer årbogen i det år, hvis årstal den bærer. Men i samme periode er formålsparagraffen blevet mere end opfyldt, idet selskabet, stadig under Annalise Børresens redaktion, har udgivet en række andre bøger, der kan erhverves af medlemmerne til favørpris. De er så mange, at fortegnelsen over dem fylder fire sider i sidste årbog, heri dog iberegnet selvstændige særtryk af Søllerødbogen, hvoraf mange er gået som varmt brød.

*»Søllerød – som det
var engang«*

I det forløbne år har selskabet kunnet udsende fjerde bind af Gunnar Sandfelds »Søllerød – som det var engang« (om Trørød og omegn), dette enestående værk, der for hvert bind vokser i fylde og rigdom, og hvor vi genser »vore egne vindeverrer« i historisk lys. Bindets lave pris, kr. 62,60 for medlemmer, er muliggjort ved et rundeligt tilskud fra kommunen og fra Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond.

Selve Søllerødbogen 1976 rummer faktisk to bøger. Skoleinspektør Jørgen Bergs indgående og rigt illustrerede redegørelse for Nærumgårdsskolens historie fra 1950 til 1975 udgør det tredje bind i serien om skolevæsenet i Søllerød, indledet med lektor Ingrid Markussens skildring af Prinsesseskolerne, der fyldte årbogen for 1971, og fortsat med Gunnar Sandfelds »Skoleliv i Søllerød« i forrige årgang. Bergs artikel fylder over 80

sider og er ligesom de foran nævnte »skolebøger« kommet i særtryk. Den anden »bog i årbogen« er fire lærde videnskabsmænds fængslende redegørelse for »Vedbækprojektet« – i fortsættelse af afhandlingen sidste år om gravene på Bøgebakken. Initiativtageren til undersøgelserne i Maglemosen var gartner A. Avnholt, ham med det berømte skelet og oprettelsen af vort museum i kommunen. Man kunne have undt ham at opleve det enestående helhedsbillede af et stenaldersamfund, som i disse år skabes med Vedbækundersøgelserne. Beretningen om dem i Søllerødbogen er på »Skalkplanet«, på én gang grundig, sober og dog så fængslende, at ingen slipper den, før hver side er læst. Også den er udkommet som særtryk.

Desværre, som der også blev anket over på generalforsamlingen i fjor, er en række årbøger nu udsolgt. Det gælder årgangene 1943-45, 1958 og 1960-62. Som jubilæumstilbud sælges i dag fra salgsbordene årbøger til og med 1974 for halv pris.

Om publikationsprogrammet for den kommende tid kan oplyses, at Søllerødbogen for i år som hovedafhandling vil bringe et sidestykke til Ady Rechnitzers afhandling i 1970 om Vedbækfiskerne: »Bønderne i Søllerød«, af Kirsten Voss. – Som særlig publikation vil selskabet i samarbejde med vort naboselskab i Lyngby bringe stud. mag. Svend Aage Knudsens forhistoriske kort over det grønne område, altså både Søllerød og Lyngby-Tårbæk kommuner. Udgivelsen er muliggjort ved et tilskud fra Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond på 10.000 kr. – og vi vil allerede i aften se prøver på seværdighederne. – Af Gunnar Sandfelds »Søllerød – som det var engang« ventes femte bind (om Vedbæk og Skodsborg) at komme næste år – først næste år, fordi Sandfeld forinden skal færdiggøre sit værk »Det kommunale styre i Søllerød 1842-1978«, oprindeligt beregnet som gavebog til borgmester Øigaard. Som sådan er bogen halvfjerde år forsinket, men kan nu udkomme på 25 års dagen for kommunens overgang til »Gentofte-status«, fra sogneråd til kommunalbestyrelse. Den kommer til oktober i år, udsendt af Søllerød kommune. – Endelig skal blandt de omfattende

*Kommende
publikationer*

*Indsamling af gamle
foto og film*

publikationsplaner nævnes, at der forberedes en registratur over malerier med Søllerød-motiver. Den udarbejdes af kunsthistorikeren Laura Jacobsen, og hun – og fru Børresen – vil være taknemlige for at få oplysninger fra medlemmerne om malerier med motiver herfra.

I denne forbindelse ligger det nær at omtale »billedstormen«, den indsamling af gamle film, fotografier, postkort og lignende, som De Storkøbenhavnske Folkebibliotekers Samarbejdsudvalg har iværksat og som her i kommunen har været forestået af fru Børresen. Den blev markeret ved en udstilling på Rådhuset i tiden fra 26. februar til 13. marts med emnet »Søllerødborgere i hverdag og fest« fulgt op af Museet og kommunens biblioteker. Henved 3000 gamle billeder var her anbragt på tema-plancher. Den 8. marts viste filmarkivar Ole Brage, mester for en række udsendelser i TV af lokale film fra gamle dage, her i kommunalbestyrelsens mødesal, hvor der var åbent hus, den muntre Elfelt-film »Den Danske Cavalcade«, væsentligt bygget over kortfilm fra filmens barndom omkring århundredskiftet og tiden før første verdenskrig. Indsamlingen gav overraskende gode resultater. Der indkom henved to tusinde billeder, men Byhistorisk Arkiv i hovedbiblioteket modtager stadig billeder. Navnlig efterlyses billeder fra Skodsborg og Vedbæk, som Gunnar Sandfeld nu er ved at skrive om. Det var i øvrigt den første store indsamling af gamle billeder fra Søllerød kommune i 1967 – ved selskabets 25 års jubilæum – der gav stof til Annalise Børresens bog »Søllerød i billeder«. En unøjagtig datering af et af billederne gav lektor Sandfeld i Struer anledning til at skrive et brev til formanden med en bemærkning om, at han altid stod til tjeneste for det historisk-topografiske selskab i den kommune, hvor han havde levet præcis sit halve liv – og dette kim er det, der nu har sat frugt i værket »Søllerød – som det var engang«.

*Bevarings-
udvalget*

Foruden møderne og arbejdet med billeder og udgivelse af bøger må som den tredje side af Selskabets virke fremhæves arbejdet i det udvalg, der særlig tager sig af formålsparagraffens andet stykke, hvorefter selskabet har til opgave »at støtte bestræbelser, som går ud på at bevare og udvikle,

hvad der skønnes at have historisk og æstetisk værdi«. De spørgsmål, som bevaringsudvalget har behandlet, vil dets formand, arkitekt, professor Palle Suenson, omtale her:

*Palle Suensons
beretning*

Professor Suenson omtalte herefter følgende sager:

1. Formanden havde som repræsentant for *Selskabet for Bygnings- og Landskabskultur* besigtiget og drøftet den ny gang- og cykelbro ved Strandmøllen.
2. Udvalget havde fortsat søgt at forbedre omgivelserne af stenaldergravene i Skodsborg. Der var nu udsigt til, at det ville lykkes.
3. Spørgsmålet om nedrivningen af de tre huse syd for Struckmannparken var fra kommunen blevet sendt til udtalelse i udvalget, hvis medlemmer – med en enkelt undtagelse – var gået ind for nedrivning for at genskabe landskabets karakter.
4. Vedrørende Biblioteksparken i Nærum: Man havde over for kommunen gjort opmærksom på det uheldige i det kraftige indgreb i parken i forbindelse med udvidelsen af Hegnsgården.
5. Man havde tillige sendt kommunen en skrivelse om de gamle gravsteder på Søllerød Kirkegård.
6. Udvalget søger at holde føling med eventuelt kirkegårdsbyggeri i Søllerød.
7. Det gamle stengærde i Pileskæret ved Bikubens huse ønsker kommunen nedrevet. Udvalget peger på det værdifulde i bevaringen deraf.
8. Byplanlægningens uheldige stiførelse gennem den østlige allé ved Gl. Holtegård foreslås flyttet øst for alléen.

*Selskabet bestået
i 35 år*

Efter 35 års virksomhed er selskabets medlemstal nået op på mellem 1500-1600. Det skyldes en levende interesse blandt beboerne, men foreningen har i øvrigt medlemmer ud over landet, ja, i fjerne lande. Selskabets virke er blevet bakket op ved hyppig omtale i pressen, både hovedstadspressen og navnlig i vore lokale ugeaviser, Det grønne Område og

Søllerød Nyt. Det takker vi for. En særlig tak må gå til borgmesteren og kommunalbestyrelsen samt til Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond for den rundelige støtte, der selv i disse pengeknappe tider er ydet til selskabets publikationer. Bestyrelsen håber, at medlemskaren stadig vil vokse, et vilkår for at dens arbejde kan føres videre i samme spor og ånd i de kommende år.

Resultatopgørelse for tiden 1/1-31/12 1976

Kontingenter		57.726,25
Salg af bøger (excl. moms):		
Solgte og betalte bøger i 1976	103.736,67	
+ tilgodehavende pr. 31. december 1976	20.517,77	
	<u>124.254,44</u>	
÷ indgået fra 1975 (excl. moms)	26.692,00	97.562,44
		<u>155.288,69</u>
Vareforbrug (excl. moms):		
Varelager pr. 1. januar 1976	69.960,00	
Trykning af bøger incl. honorar	175.485,83	
	<u>245.445,83</u>	
÷ varelager pr. 31. december 1976	93.311,37	152.134,46
		<u>3.154,23</u>
Tilskud fra Sparekassen for Lyngby og Omegn	25.000,00	
Tilskud, Søllerød kommune, ordinære	10.500,00	
Tilskud, Søllerød kommune (til udgivelse af publikationer)	55.000,00	
Gave, Dansk Historisk Fællesforening	650,00	
Diverse	750,00	91.900,00
		<u>95.054,23</u>
Omkostninger:		
Porto, forsendelse af årbog og bøger, gaver, repræsentation m.v., beløbet er excl. moms	20.743,41	
Multi Data kontingent 1976 og 1977	7.068,90	27.812,31
		<u>67.241,92</u>
Renteindtægter		<u>1.359,45</u>
Årets overskud		<u>68.601,37</u>

Balance pr. 31. december 1976

Aktiver:

Omsetningsaktiver:

Kasse	134,50
Giro	11.716,04
Sparekasse	66.895,03
Boglager	93.311,37
Tilgodehavende kontingent	560,00
Tilgodehavende merværdiafgift	3.733,59
Tilgodehavende vedr. bøger fra 1975 og 1976	24.819,73
	<hr/>
	201.170,26

Boglageret er optalt til kostpriser kr. 186,622. Der er herefter foretaget nedskrivning med 50% til kr. 93.311,37. Nedskrivningen er sket dels under hensyntagen til eksistensen af gamle publikationer og dels under hensyntagen til ukurante og beskadigede bøger.

Passiver:

Kortfristet fremmedkapital:

Forud betalt kontingent	18.075,06
Vare- og omkostningskreditorer	36.087,07
Kapitalkonto pr. 1. januar 1976	79.617,14
÷ kurstab og kurtage ved salg af obligationer	1.210,38
	<hr/>
	78.406,76
Årets overskud overført fra resultatopgørelsen	68.601,37
	<hr/>
	147.008,13
<i>Passiver i alt</i>	<hr/>
	201.170,26

Werner Ruff
kasserer

Foranstående resultatopgørelse og balance, som vi har revideret, er i overensstemmelse med foreningens bogføring.

København, den 29. marts 1977

Revisionsfirmaet *Schøbel & Marbolt*
Statsautoriserede revisorer

Niels O. Marbolt

Bent Schlütter
revisor

BESTYRELSEN FOR HISTORISK-TOPOGRAFISK
SELSKAB FOR SØLLERØD KOMMUNE

Professor, dr. phil. Roar Skovmand, formand (tlf. (02)89 33 38)
stadsbibliotekar Annalise Børresen, sekretær og redaktør
(tlf. (02)80 04 86)
ingeniør Werner Ruff, kasserer (tlf. (02)80 00 90)
museumsinspektør Nina Fabricius
boghandler Mogens Funch
advokat Eigil Koefoed
sparekassedirektør Eivind Olsen
journalist Ady Rechnitzer
ekspeditionssekretær Ulrik Schou
viceborgmester, skoleinspektør Jørgen Schunck
professor, arkitekt Palle Suenson

